

ความแพร่หลายของเรื่อง พระรถ-เมรี

เรื่องพระรถ-เมรี หรือที่รู้จักกันในชื่ออื่น ๆ เช่น พระรถ พระรถเสน หรือ นางสิบสอง เป็นต้น ปรากฏในรูปแบบต่าง ๆ ทั้งที่เป็นร้อยแก้วและร้อยกรอง มีทั้งวรรณกรรมมุขปาฐะและวรรณกรรมลายลักษณ์ เรื่องพระรถ-เมรี นี้เล่ากันอย่างแพร่หลายมาก และนานจนประทับใจคนมาก ถึงกับมีผู้นำไปเล่าเป็นนิทานประจำถิ่น / (Local Legend) บางท้องถิ่นอ้างว่าท้องถิ่นของตนเป็นสถานที่ในท้องเรื่อง บริเวณภาคตะวันออกเฉียงของไทย แถบจังหวัดชลบุรี ฉะเชิงเทรา ปราจีนบุรี เป็นบริเวณซึ่งเชื่อกันว่าเป็น "เมืองพระรถ" ที่จังหวัดพังงาก็มีเขา ชื่อว่า "เขาอกเมรี" แม้แต่ฝั่งขวาแม่น้ำโขงตรงหน้าเมืองหลวงพระบาง มีเขาอยู่ลูกหนึ่ง เรียกกันว่า "เขานางเมรี" ซึ่งกล่าวกันว่านางเมรีติดตามพระรถเสนผู้สามีมาดำเนินชีวิตอยู่ที่ตรงนั้น แล้วกลายเป็นเขาไป และที่ฝั่งซ้ายแม่น้ำยังมีรอยเท้าของนางเมรี กล่าวกันว่าเป็นรอยเท้าเมืองขวา เท้าอีกข้างหนึ่งข้ามแม่น้ำโขงซึ่งกว้าง 1000 หลา¹

ในภาคใต้มีนิทานเรื่อง พระรถ-เมรี แพร่หลายมากในรูปเพลงกล่อมเด็ก นิทานพื้นบ้าน และการแสดงโนรา รวมทั้งวรรณกรรมลายลักษณ์ร้อยกรองที่แต่งสำหรับอ่าน กล่าวกันว่า "น้อยคนนักที่จะไม่รู้จักเพราะเป็นนิทานที่เล่ากันอยู่เกือบทุกจังหวัด"²

¹ ฐนิต อยู่โพธิ์, นิทานวรรณคดี (พระนคร : ห้างหุ้นส่วนจำกัดศิวิลพร, 2509), หน้า 1.

² อุกุม หนูทอง, วรรณกรรมท้องถิ่นภาคใต้ประเภทนิทานประโลมโลก (สงขลา : โครงการศูนย์ส่งเสริมภาษาและวัฒนธรรมภาคใต้ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ สงขลา, 2521), หน้า 59.

สมัยก่อนคณะโบราณคดีนำมาแสดงเป็นประจำ เป็นเรื่องที่นิยมนำมาแสดงโบราณมากที่สุดมาแต่โบราณ¹

ทางภาคตะวันออกเฉียงเหนือ นั้น เท่าที่พบมีเพียงนิทานพื้นบ้านมี 2 เรื่อง เรื่องหนึ่งมีเนื้อเรื่องสมบูรณ์ แต่อีกเรื่องหนึ่งเนื้อความจบเพียงกำเนิดนางสิบสอง โดยเล่าเป็นทำนองนิทานอธิบายเหตุถึงสาเหตุการเกิดลิง

ในภาคเหนือนิทานมุขปาฐะเท่าที่พบ มักดำเนินเรื่องตั้งแต่ต้นนางสิบสองได้เป็นมเหสีของพระราชาแล้วและนางยักษ์ตามมาแก้แค้น ส่วนใหญ่จะเน้นเรื่องที่เกี่ยวข้องพระรถและนางเมรี

วรรณกรรมลายลักษณ์เรื่อง พระรถ-เมรี ของภาคกลางมีมากมายหลายสำนวน แต่ที่รู้จักกันดีมากที่สุด คือ กาพย์ขับไม้เรื่อง พระรถ บทมโหรีเรื่อง พระรถเสน ซึ่งสันนิษฐานว่าเป็นของเก่าแต่งสมัยปลายอยุธยา นอกจากนี้ก็มีกลอนบทละครเรื่อง พระรถ ซึ่งสมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ทรงสันนิษฐานว่า เป็นบทละครนอกสำนวนกลอนเป็นของเก่าก่อนรัชกาลที่ 2 เข้าใจว่าจะเป็นบทละครครั้งกรุงศรีอยุธยา² สมัยรัตนโกสินทร์ก็มีบทละครเรื่อง พระรถ-เมรี ของ นายบุศย์ ฌัมป์โรงพิมพ์ราษฎร์-เจริญ (วัดเกาะ) ที่เป็นที่แพร่หลายมาก นอกจากนี้ในหอสมุดแห่งชาติยังมีเรื่อง พระรถ-เมรี ฌัมป์ตัวเขียนที่แต่งด้วยคำประพันธ์ชนิดต่าง ๆ ประมาณ 10 สำนวนที่ยังไม่ได้ตีพิมพ์และยังไม่มีผู้ใดศึกษาอย่างละเอียดมาก่อนเลย

ที่ภาคใต้พบวรรณกรรมลายลักษณ์เรื่อง พระรถ-เมรี ของ นายเรื่อง นำมาจากต้นฉบับหนังสือมุกที่ นายกล่อม ชานีรัตน์ จากตำบลร่อนพิบูลย์ จังหวัดนครศรีธรรมราช เป็นผู้เก็บรักษา เป็นวรรณกรรมที่ได้รับการยกย่องและยอมรับว่าเป็นวรรณกรรมชิ้นเอก

¹สุทธีวงศ์ พงศ์ไพบูลย์ (ผู้รวบรวม), มโนหรานีนาถ ฌัมป์วัดมีชัยนิมาวาส สงขลา (สงขลา : วิทยาลัยวิชาการศึกษาสงขลาและวิทยาลัยครูสงขลา, 2513), หน้า 358.

²ดูเพิ่มเติม ใน สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, ตำนานละครอิเหนา (พระนคร : คลังวิทยา, 2515), หน้า 130 - 141.

ของเมืองนครศรีธรรมราช มีคนจดจำได้มากมายแม้คนเฒ่าคนแก่ทั้งคนที่อ่านออกเขียนได้ และอ่านไม่ออกเขียนไม่ได้ก็สามารถสวดปากเปล่าวรรณกรรมเรื่องนี้ได้ตลอดเป็นส่วนมาก¹ น่าจะเป็นเพราะเรื่องพระรถ-เมรี เป็นหนังสือเล่มหนึ่งที่ใช้หัดอ่านในสมัยก่อนดังที่กล่าวไว้ในคำนำของเรื่อง สุนิสานวนเก่า ว่า

การเล่าเรียนสมัยก่อนนั้น เมื่อจำศัพท์พยัญชนะ สระได้แล้ว ก็สอนให้ประสมสระและพยัญชนะ มาตรา กนุ กง กุก กุก กบ ฯลฯ ตามแบบปฐมมาลาจินคามณี เมื่อฝึกหัดอ่านโคคลองแคลวแล้ว จึงสอนให้อ่านเรื่องจากนิทานในสมุดข่อยซึ่งเรียกในเวลาโนนว่า "บุค" หรือ "บุคสีนซาง" เช่น นิทานเรื่องเลื้อโค เรื่องพระรถ และเรื่องสุนิสา เป็นต้น²

วรรณกรรมหลายลักษณะของภาคตะวันออกเฉียงเหนือนั้นยังไม่พบเลย พระอริยานุวัตร เขมจารีเถระ ผู้อ่านวยการศูนย์อนุรักษ์วรรณคดีภาคตะวันออกเฉียงเหนือ และเป็นผู้ชำระวรรณคดีพื้นเมืองของภาคนี้มานานแล้ว ได้พยายามค้นคว้าวรรณกรรมที่มีชื่อว่า พระรถ-เมรี ตามบ้านชนบทที่เป็นวัดเก่าแก่ที่มีหนังสือวรรณคดีอีสาน แต่ยังไม่พบวรรณกรรมที่มีชื่อว่า พระรถ-เมรี เลย ท่านเคยได้ยินแ่่าววรรณกรรมที่มีชื่อว่า นางสิบสอง เข้าใจว่าอาจจะมีต้นฉบับอยู่ตามวัดบางวัด แต่ยังไม่มีโอกาสค้นคว้ารวบรวม³

ในภาคเหนือ นอกจาก รถเสนชาคก ใน ัญญาสชาคกแล้วยังมีวรรณกรรมหลายลักษณะอีกมากมายอยู่ในสภาพของคัมภีร์ใบลาน ซึ่งแต่งเป็น คำวชธรรม จารีกถ้วยตัวอักษรลานนาอยู่ตามวัดต่าง ๆ ในภาคเหนือมากมาย มีชื่อเรียกต่าง ๆ ไปจากภาคกลาง เช่น พุทธเสนกะ พุทธเสนากะ พุทธเสนกะกุมาร หรือ นางสิบสอง เท่าที่มีการสำรวจและรวบรวมรายชื่อไว้รวมเป็นคัมภีร์ใบลานถึง 99 ชุด คือ ใต้แก่ ัญชิ

¹ นายเรื่อง นาโน (นามแฝง), พระรถเมรี (นครศรีธรรมราช : ศูนย์วัฒนธรรมภาคใต้ วิทยาลัยครุนครศรีธรรมราช, 2522), หน้า บทนำ.

² สุนิสานวนเก่า, วรรณกรรมของกวีชาวเมืองนครศรีธรรมราช (นครศรีธรรมราช : วิทยาลัยครุนครศรีธรรมราช, 2520), หน้า 17.

³ ลิขิตถึงผู้วิจัย ลงวันที่ 24 เมษายน 2525.

รายชื่อกัมภีร์โบลาน จังหวัดลำปาง (งานสำรวจปี 2523 - 2524) ของ งานวิจัย
 ลานนาศึกษา สถาบันวิจัยสังคม มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ และประมวลรายชื่อกัมภีร์-
 โบลานและสมุดข่อย ในเขตอำเภอเมือง จังหวัดเชียงใหม่ ภาค 1 - 4 ของภาควิชา
 สังคมวิทยาและมานุษยวิทยา คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่¹

นอกจากนี้ที่สถาบันวิจัยสังคม มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ ได้เก็บคำ เรื่อง
 พุทธเสนาณะไว้ในสภาพของไมโครฟิล์ม ซึ่งถ่ายจากต้นฉบับของวัดเชียงใหม่ และ
 วัดแสนปาง อำเภอเมือง จังหวัดเชียงใหม่ ฉบับวัดเชียงใหม่ ซึ่งมีทั้งหมด 5 ผูก
 เป็นต้นฉบับที่สมบูรณ์ ซึ่งทางสถาบันวิจัยสังคมได้ปริวรรตแล้ว และเป็นต้นฉบับซึ่งผู้วิจัย
 ใ้ศึกษาเปรียบเทียบในวิทยานิพนธ์นี้

ส่วนวรรณกรรมลายลักษณ์ประเภท คำวช นั้นน่าจะเคยมี แต่ยังไม่พบ
 ต้นฉบับ เสนหา บุญรักษ์ ผู้ศึกษาและทำวิทยานิพนธ์ระดับมหาบัณฑิต เรื่อง คำวช
 ของภาคเหนือ เมื่อ พ.ศ. 2519 ได้ทราบชื่อและฟังคำวชเรื่อง นางสิบสอง จาก
 ชาวบ้านหมู่ที่ 3 ตำบลห้วยทราย อำเภอสันกำแพง จังหวัดเชียงใหม่ ค้วยเหตุที่
 คำวชนี้เป็นที่นิยมแพร่หลายในหมู่ชาวเหนือมาก ชาวเหนือที่มีอายุ 30 ปีขึ้นไป
 จนถึง 80 ปี ยังเล่าคำวชได้แทบทั้งสิ้น คนแก่อายุ 70 - 80 ปี ยังจดจำเรื่องราว
 ของคำวชและจดจำตอนที่เคยยกออกมาพูดให้ฟังได้²

นายปวงคำ ตูยเขียว เจ้าหน้าที่ในงานลานนาศึกษา สถาบันวิจัยสังคม
 มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ บอกเล่าให้ผู้วิจัยทราบว่า เคยได้ยินได้ฟังคำวช เรื่อง
 พุทธเสนาณะ-นางกัซารี เช่นกัน เนื่องจากสมัยก่อนใช้เวลาว่างงานศพเช่น
 เดียวกัน คำสุธน คำจำปาสี่ต้น ผู้วิจัยได้พยายามติดตามต้นฉบับคำวชที่ว่ามีแต่ไม่พบ

¹ รายชื่อกัมภีร์โบลานและสมุดข่อย จาก ภาคผนวก ก.

² เสนหา บุญรักษ์, วรรณกรรมคำวชของภาคเหนือ เอกสารนิเทศ
 การศึกษา ฉบับที่ 176 (หน่วยศึกษานิเทศก์ : กรมการฝึกหัดครู, 2519), หน้า
 16.

วรรณกรรมเรื่องพระรถ-เมรี มีทั้งรูปแบบมุขปาฐะและลายลักษณ์

1. วรรณกรรมมุขปาฐะ เรื่อง พระรถ-เมรี แบ่งออกเป็น

ก. เพลงพื้นบ้าน

ข. นิทานพื้นบ้าน

ค. แผล

ก. เพลงพื้นบ้าน

1. เพลงพื้นบ้านภาคใต้

เพลงพื้นบ้านภาคใต้ที่มาจากเรื่อง พระรถ-เมรี เท่าที่ผู้วิจัยรวบรวมข้อมูลได้ คือ เพลงกล่อมเด็กจากจังหวัดต่าง ๆ ประมาณ 100 เพลง ล้วนเป็นเพลงที่มีเนื้อความตอนพระรถหลอกถามความลับนางเมรีแล้วหนีไปตั้งลิ้น

เนื้อความในเพลงแบ่งตามเหตุการณ์ได้เป็น 3 ตอน คือ

ก) ตอนพระรถหลอกถามความลับ

ข) ตอนพระรถหนี

ค) ตอนนางเมรีติดตามพระรถ

ก) ตอนพระรถหลอกถามความลับ

เพลงที่มีเนื้อความตอนนี้มี 26 เพลง แบ่งย่อยออกไปตามลำดับเหตุการณ์ในเรื่องได้ 2 ตอน ดังนี้

1) ตอนพระรถให้นางเมรีพาไปชมสวน แล้วหลอกถามเรื่องมะม่วงหาวมะนาวโห่¹ มีทั้งหมด 4 เพลง

¹คำว่า "มะม่วงหาวมะนาวโห่" ในฉบับต่าง ๆ เรียกต่างกันไปหลายชื่อ เช่น มะม่วงร่หาว มะนาวร่โห่ ลูกม่วงหาวนาวโห่ ลูกม่วงโหมหาว นาวโหมโห่ มะงั่วหาว มะนาวโห่ ง้วนาว หมากโหวร่หาว หมากนาวร่โห่ แต่ผู้วิจัยจะขอใช้คำว่า มะม่วง หาว มะนาว โห่ เป็นคำกลาง ๆ

มี 3 เพลงที่ใช้ถ้อยคำเหมือนกันทุกประการ ดังนี้

นางเมรีเหอ	เสียที่ที่เข้าไปชมสวน
พระรฤตถามดีและถามถ้วน	ถามนางหนานวลทุกสิ่งอัน
ลูกม่วงรู่หาวลูกนารโห	บอกให้พี่โรทุกสิ่งสรรพ
ถามนางหนานวลทุกสิ่งอัน	เมรีเอาวัลยสิ่งไหนไม่พรางตัว ¹

ส่วนอีกเพลงหนึ่งให้คำผิดเพี้ยนไปเล็กน้อย คือ ใช้คำว่า มะม่วง แทนลูกม่วง มะนาว แทน นาว และสิ่ง แทน สิ่ง

2) ตอนพระรฤตมอมเหล่านางเมรี แล้วหลอกถามเรื่องห้อยาและห้อยานางสิบสอง มีทั้งหมด 23 เพลง ใจความเป็นท่านองเดียวกัน ต่างกันที่การใช้คำแต่ยังพอมองเห็นเค้าว่าเป็นเพลงเดียวกัน หรือมีที่มาจากเพลงเดียวกัน อาจผิดเพี้ยนไปคำมดินหรือผู้ร้อง

ทั้ง 23 เพลงนี้อาจแบ่งตามจำนวนขึ้นต้นเป็นกลุ่มย่อย ๆ ได้ 2 กลุ่ม ดังนี้ คือ

กลุ่มที่ 1 มี 9 เพลง ขึ้นต้นและดำเนินความคล้ายกันมาก ผิดเพี้ยนกันเล็กน้อยที่คำบางคำ

ศูนย์วิทยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

¹ข้อมูลจาก สถาบันทักษิณคดีศึกษา มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ สงขลา.

เพลงที่มีเนื้อความตรงกันทุกประการ มี 5 เพลง คือ

ฮา เอ้อ นางเมรีเทอ	เสียที่แกเมาสุรา
เมาเหลาหรือเมายา	เมามายหนักหนาเมรีทอง
นอ้ายไทรมั่งมิงบนหลังคา	บอกวาทูนายตานางสิบสอง
เมามายหนักหนาเมรีทอง	ถามแล้วทวารรองไห เออ เทอ ¹

นอกจากนั้นอีก 3 เพลงใช้คำต่างไปเพียงเล็กน้อย ได้แก่

นางเมรีเทอ	เสียที่จะเมาสุรา
เมาเหลาและเมายา	เมามายหนักหนาและพระทอง
ไอไทรมั่งมิงบนหลังคา	บอกวาทูนายตานางสิบสอง
เมามายหนักหนาและพระทอง	ทุกสิ่งไมพรางตัวเทอ ²

¹ข้อมูลจาก สถาบันทักษิณคดีศึกษา มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ สงขลา
2 เพลง.

เขาวเรศ สิริเกียรติ, "เพลงกล่อมเด็กของไทย" (วิทยานิพนธ์
ปริญามหาบัณฑิต มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร, 2521), 1 เพลง.

จารุวรรณ ชรรมวัชร, "เพลงนางเมรี (ภาคใต้)" วิเคราะห์เพลง
เด็กอีสาน (เอกสารศูนย์ศิลปะและวัฒนธรรมอีสาน มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ
มหาสารคาม, 2522), 1 เพลง.

วิญญู จิต์ธรรม, เพลงพื้นเมืองภาคใต้ (เพลงร้องเรือหรือเพลงกล่อมเด็ก)
(พระนคร : โรงเรียนสตรีฝึกหัดครูสงขลา และมูลนิธิเอเซีย, 2505), 1 เพลง.

²ข้อมูลจากสถาบันทักษิณคดีศึกษา ของ นางลิน ชันทอง อายุ 60 ปี
115 หมู่ที่ 1 ตำบลนบพิตำ อำเภอลำดวน จังหวัดนครศรีธรรมราช.

นางเมรีเหอ
 เมมาเหล่าเหอเมายา
 ไวไทรริงริงบนหลังคา
 เมรีรูปทอง

เสียดี้ที่เมมาสุธา
 เมมาญยหนักหนาแล้วพระทอง
 บอกว่าทนายตานางสิบสอง
 รักนองอย่าพราง...กัน¹

เมรีเหอ
 เมมาหยกหรือเมายา
 นันพระทองอะไร

เสียดี้ที่เมมาสุธา
 เมมาญยอยู่หนักหนา
 นารี่รวมทองสักสิ่งไม่พรางเหอ²

และอีก 1 เพลง ขึ้นต้นคล้ายกันมาก แต่ต่อไปใช้คำต่างกันหลายคำ คือ

เมรีเหอเสียดี้มาเมมาสุธา พระรตร้องถามถึงห้อยา
 บอกกล่าวเล่ามาถึงกระทอม อะไรรุงริงบนหลังคา
 ดวงเนตรแม่ป้าตั้งสิบสอง เมรีรวมทองของไหนไม่พรางเลย...เหอ³

กลุ่มที่ 2 มี 14 เพลง ขึ้นต้นต่างจากกลุ่มแรก คือ ขึ้นต้นว่า
 "(ฮา เอ้อ) นางเมรีเหอ กินเหล้าวันนี้เมมาหนักหนา (นะพระทอง)" หรือร้อง
 เหลือสั้น ๆ แค "เมรีเหอ วันนี้หนักหนา"

ส่วนเนื้อความต่อไปคล้ายกันกับกลุ่มแรก กลุ่มนี้แบ่งเป็นกลุ่มย่อยตาม
 เนื้อความที่เหมือนกันได้ 3 กลุ่มย่อย คือ

กลุ่มย่อยที่ 1 มีเพลงที่เหมือนกันทุกประการ 2 เพลง คือ

นางเมรีเหอ
 เมมาโยกเมายา
 ไวไทรรุงริงบนหลังคา
 เมรีรวมทอง

กินเหล้าวันนี้เมมาหนักหนา
 เมมาญยหนักหนาพระทอง
 บอกว่าทนายตานางสิบสอง
 สักสิ่งไม่พรางนิ้ว⁴

¹เขาวเรศ สิริเกียรติ, "เพลงกล่อมเด็กของไทย", หน้า 135.

²ข้อมูลจาก สถาบันทักษิณคดีศึกษา มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ สงขลา.

³ข้อมูลจากแหล่งเดียวกัน.

⁴สุทธีวงศ์ พงศ์ไพบูลย์, คหิชาบ้านปักษ์ใต้ (พระนคร : สำนักพิมพ์ก้าวหน้า, 2512), หน้า 64.

กลุ่มที่ 2 มีเพลงเหมือนกันอยู่ 3 เพลง คือ

เมรีเหอ	กินเหล้าวันนี้เมาหนักหนา
เมาโยกเมายา	เมามายหนักหนาแม่เนื้อทอง
ไอโหรโหม่งเหมงบนหลังคา	เมรีบอกวาหนวยตานางสิบสอง
เมรีรวมทอง	บอกสิงไมพราง..เหอ..ตัว ¹

กลุ่มย่อยที่ 3 มีเพลงที่เหมือนกันอยู่ 2 เพลง คือ

นางเมรีเหอ	วันนี้หนักหนา
เมาเหล้าเมายา	เมาค้นหาพระโรบทอง
อะโหรโหม่งเหมงบนหลังคา	นางเมรีบอกวาหนวยตานางสิบสอง
เมรีรวมทอง	ทุกสิงหมายพรางตัว ²

อีก 7 เพลง ไขคำผิดขึ้นไปเล็กน้อย เช่น

"เมาเหล้าเมายา" ออกเสียงเป็น "เมาโยกเมายา" "เมายุกหรือเมายา"
"เมาเหล้าไม่เท่ากัเมายา" หรือ "เมาโหยกทรทอว่าเมายา"

"อะโหรโหม่งเหมงบนหลังคา" ออกเสียงเป็น "ไอโหรโหม่งเหมง" "หนุอายโหร
มุงมิง" "ไอโหรรุงริง" "ไอโหรรุงริง" และ "อายโหรลุงหลิ่ง"

"บอกวาหนวยตานางสิบสอง" มีบางเพลงไขว้ เรียกว่าหนวยตานางสิบสอง
หรือเคิมเป็น "เมรีบอกวาหนวยตานางสิบสอง"

¹วิทยาลัยวิชาการศึกษาและมูลนิธิเอเซีย, คศิชาบ้านอำเภอสทิงพระ
อำเภอรโนค (ม.ป.ท. ม.ป.ป.), หน้า 224.

เขาวเรศ สิริเกียรติ, "เพลงกล่อมเด็กของไทย" (วิทยานิพนธ์ปริญญา
มหาบัณฑิต วิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร, 2521), หน้า 133.

ข้อมูลจาก นางแห้ว แก้วศรี, สถาบันทักษิณคดีศึกษา มหาวิทยาลัย
ศรีนครินทรวิโรฒ สงขลา.

²ข้อมูลจาก นางคลิ่ง แซ่แต้, สถาบันทักษิณคดีศึกษา มหาวิทยาลัย
ศรีนครินทรวิโรฒ สงขลา และ เขาวเรศ สิริเกียรติ, "เพลงกล่อมเด็กของไทย", หน้า 133.

" แมรีรวมทอง อาจเขียนเป็น "แมรีรวมทอง" "นางแมรีรวมทอง" และ
" นารีรวมทอง" ก็มี

วรรคสุดท้ายส่วนใหญ่จะว่า " สักสิ่งไม่พรางตัว มีที่ผิดเพี้ยนไปบ้าง เช่น
" สิบสิ่งไม่พราง เอ้อ .เหอ .ตัว " " สักสิ่งไม่กลางเหอ...เหอ " " สักสิ่งไม่พรางเลย " "
" เอ้อ .เหอ .บอกสิ่งไม่พราง...เหอ...ตัว " หรือ "ทุกสิ่งหมายพรางตัว "

ที่มีการออกเสียงผิดเพี้ยนน่าจะเป็นเพราะผู้ร้องจำบทคลาดเคลื่อน หรือได้ยินได้ฟังมาไม่ชัดเจน หรือออกเสียงเพี้ยนกันไปตามถิ่น

ข) ตอนพระรถหนี

เพลงที่มีเนื้อความตอนพระรถหนีนางเมรี มีอยู่ทั้งหมด 36 เพลง แบ่งเป็น 2 กลุ่มใหญ่ เนื้อความเน้นต่างกัน คือ

1. เน้นการกระทำของพระรถขณะหนี ชื่อว่า เพลงโก่เดือน หรือ บางที่เรียกว่า เพลงพระรถหนี มีทั้งหมด 30 เพลง กล่าวถึงพระรถขณะหนี เป็นเวลาเข้ามืก โกงกำลังขัน นางเมรียังหลับอยู่ไม่รู้ลี้กตัว พระรถเอาหมอนวางไว้แทนตัว แล้วหนีไปโดยที่นางเมรีไม่รู้

ทั้ง 30 เพลงนี้ใช้ไม่เหมือนกันทุกคำ แต่ยังพอว่าเป็นเพลงเดียวกันเน้นเนื้อความตอนนี้กินใจ และเพลงกล่อมเด็กภาคใต้ก็มีเพลงที่ขึ้นต้นว่า "โก่เดือน" หรือ "โก่ขัน" อยู่หลายเพลงน่าจะเป็นที่นิยมกันมาก

เพลงกลุ่มนี้พอจะแบ่งได้เป็น 3 กลุ่มย่อย เนื่องจากการใช้คำและเน้นใจความต่างกันเล็กน้อย คือ

กลุ่มที่ 1 มี 14 เพลง เน้นความตอนท้ายที่ว่า นางเมรีไม่รู้ลี้กตัวเวลาพระรถหนี

เพลงกลุ่มนี้มี 4 เพลง ที่ใช้คำเหมือนกันทุกประการ คือ

โกถิ่นเหอ
พระรตจากห้องนางเมรี
หยิบเอาหมอนทองมาแอมข้าง
สมเพคเวคณาตัว

ชั้นเพือนตั้งห้องพระบุหรี
ยามปลาฉนี้ไม่โร้ลิกตัว
เออบางนางข้างนิกว่าตัว
ตัวหนีไม่โร้ลิก¹

มีอีก 8 เพลง ขึ้นต้นว่า "โกเถื่อนเหอ" เหมือนกัน

4 ใน 8 เพลงนี้ใช้คำคล้ายคลึงกันมาก ใช้คำต่างกันไปไม่กี่คำ เนื่องจากออกเสียงเพี้ยนไป เช่น สมเพคแก่ตัวเอง เออบางนางข้างลิกว่าตัว ตัวหนีหม้ายโร้ลิก เป็นต้น

อีก 4 เพลง วรรคที่ 7 เป็น "นอนหลับไม่โร้ลิก"

มีอีก 2 เพลง วรรคที่ 7 ใช้คำต่างไปอีกเป็น "กินเหล้าเมามัว ตัวหนีไม่โร้ลิก เหอ (รู้ลิก เอย)"

กลุ่มย่อยที่ 2 มี 9 เพลง เน้นที่ว่า พระรตหนีไปไหน

มี 2 เพลง ใน 9 เพลงที่เหมือนกันทุกประการ ดังนี้

โกเถื่อนเหอ
พระรตออกจาห้องนางเมรี
หยิบเอาหมอนทองมาแอมข้าง
นอนหลับไม่โร้ลิกตัว

ชั้นเพือนตั้งบ้านแม่ท่านมุหลี่
ยามปลาฉนี้ไม่พนหัว
เออบางนางข้างนิกว่าตัว
ตัวหนีไปเมือง...เหอ...²

¹ ข้อมูลจาก เขาวเรศ สิริเกียรติ, "เพลงกล่อมเด็กของไทย", หน้า 134. ประเถียง คล้ายสุนทรภ และ ยุพิน ชซาศรี, เพลงกล่อมเด็ก เอกสารประกอบการเรียนวิชาภาษาไทย วิทยาลัยครูพระนครศรีอยุธยา 2517, หน้า 46 และสถาบันทักษิณคดีศึกษา มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ สงขลา.

² ข้อมูลจาก สถาบันทักษิณคดีศึกษา มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ สงขลา นางเคียง มุนีรัตน์ วิทยากร อายุ 67 ปี จากเลขที่ 45 หมู่ 7 ตำบลคุชูด อำเภอสติงพระ จังหวัดสงขลา และวิทยาลัยวิชาการศึกษาและมูลนิธิเอเซีย, คหิชาบ้านอำเภอสติงพระ อำเภอระโนด (ม.ป.ท., ม.ป.ป.), หน้า 177 นางคลิ่ง แซ่แต้ วิทยากร.

อีก 7 เพลง ใจกว้างไปเล็กน้อย เช่น มาทสุคท่าย ใจว่า
 นอนหลับไม่รู้สึกตัว ตัวหนีไปเมืองเหอ
 นอนหลับไม่รู้สึกตัว ตัวหนีไปเมืองไกล...เหอ
 หมอนทองรองเพลงไวต่างคาว ตัวหนีไปเมืองไกล...เหอ
 พระรถ ทนหัว หนีเมียไปเมืองไกล...เหอ
 ยามพระจันทร์หนีหม้ายโร้สึกตัว ตัวหนีไปทาง เหนือ หลาด ฯลฯ
 กลุ่มย่อยที่ 3 มี 7 เพลง เน้นเวลาที่หนี

อา เอ้อ โกลเดือนเหอ	ชั้นเพื่อนทั้งบ้านบุรี
เห็นคุณางเมรี	นอนหลับปานนี้ไม่ฝันตัว
หยิบเอาหมอนทองมาแอมข้าง	ฉายาเอวมางนี้กว่าตัว
นอนหลับปานนี้ไม่ฝันตัว	ตัวหนีเมื่อยามคึก เออ เหอ ¹

อีกเพลงหนึ่งใจกว้างไปเล็กน้อย คือ

โกลเดือนเหอ	ชั้นเพื่อนทั้งบ้านบุรี
พระรถออกจากห้องโงมนางเมรี	ยามปานฉะนี้ไม่ฝันตัว
หยิบเอาหมอนทองมาแอมข้าง	เอวบางนางข้างคิควาตัว
ยามปานฉะนี้ไม่ฝันตัว	ตัวหนีเมื่อยามหลับ เหอ... ²

¹ข้อมูลจาก เขาวเรศ สิริเกียรติ, "เพลงกล่อมเด็กของไทย, หน้า 134.

ประเทือง คล้ายสุบรรณ ยุพิน ธาชาศรี, เพลงกล่อมเด็ก เอกสารประกอบการเรียนวิชาภาษาไทย วิทยาลัยครูพระนครศรีอยุธยา 2517, หน้า 46 และสถาบันทักษิณคดีศึกษา มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ สงขลา.

²สถาบันทักษิณคดีศึกษา มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ สงขลา นางฉลาก สมพงศ์ อายุ 93 ปี วิทยากร.

นอกจากนี้ยังมีอีก 2 เพลงที่ไม่เหมือนกับเพลงอื่น ๆ ใช้คำและความต่าง
ไปมากกว่าเพลงอื่น ได้แก่

โกเดือนเหอ
พระรถออกจากห้องนางเมรี
เอาหมอนทองมาแอบข้าง
พระรถหนุนหัว

ชั้นเพื่อนทั้งบ้านบุหรื
ยามปานฉะนี้ไม่พินศิว
เอวบางข้างนี้กว่านิ้ว
แอบหนีเมียไปเหอ¹

โกเดือนเหอ
พระรถออกจากห้องนางเมรี
นึกวาพีไม่ยกทัพกลับมา
พืมาหานองตอโค

ชั้นเพื่อนทั้งบ้านบุหรื
ยามปานฉะนี้ไม่สุขุม
นุ่งค้อยทาพอหน้าโย
พอหน้าโยกลับมาหาเหอ²

ความคอนท้ายของเพลงนี้ต่างไปจากเพลงอื่น ๆ ในกลุ่มที่ว่า นางเมรี
รคคอยพระรถและร้องเรียกให้กลับมาหา

2. เน้นความเศร้าโศกอาลัยอาวรณ์ของพระรถที่มีต่อนางเมรี ขณะกำลัง
จะจากไป เรียกชื่อว่า เพลงพระรถ มีทั้งหมด 6 เพลง เป็นตอนที่พระรถกำลังจะ
ออกจากห้องนางเมรี ก็เกิดความสงสารและอาลัยอาวรณ์ต่อนาง แต่ก็จำต้องหักใจหนี
ไปพร้อมกับลักไม้เท้าโคนซึ่งตายปลายชี้เป็น³ หอยา และหอควงตานางสิบสองไปด้วย

¹ ข้อมูลจาก สถาบันทักษิณคดีศึกษา มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ สงขลา
นายค้วง สวนเรื่อง

² ข้อมูลจาก สถาบันทักษิณคดีศึกษา มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ สงขลา
นายไหม จงไกรจักร

³ คำว่า "ไม้เท้าโคนซึ่งตายปลายชี้เป็น" นี้ พระรถ-เมรี ฉบับต่าง ๆ เรียกต่าง ๆ กัน
หลายชื่อ เช่น ศรีกำพด กุมพด ไม้เท้าวิเศษ กระบอง กระบองเพชร แมงกำพด
ศรีกำพด ซึ่งเป็นสิ่งที่พระรถใช้ชานางยักษ์ บางสำนวนยังว่า เป็นหัวใจของ
นางยักษ์ด้วย และว่าเป็น กงสายใจ หรือธนูสายใจ ก็มี เพื่อความเข้าใจตรงกัน
ผู้วิจัยจะขอใช้คำกลาง ๆ เรียกว่า ไม้เท้าโคนซึ่งตายปลายชี้เป็น แทน.

มี 3 เพลงเหมือนกันทุกประการ ดังนี้

ฮา เอ้อ พระรถเหอ	เมื่อเชอกำศรคออกจากห้อง
เหลียวหลังสังนอลนอง	พระทองนำเนศรลงหลามไหล
ฉวยไคกำทศลักหอยา	ควงเนศรแม่ปาพาเอาไป
พระทองนำเนศรลงหลามไหล	ไมคายคอบพบกัน...เออ...เหอ ¹

อีก 3 เพลงต่างกันที่การใช้คำเล็กน้อย พุคถึงการเห็นว่าขึ้นมาเหาะไป
มีเนื้อความดังนี้

อ้อ...เออ...เหอกำศคเหอ	พระรถจื่อออกจากห้อง
เหลียวหลังมาสังนอลนอง	นำเนศรพระทองหล่อไหล
กำทศและหอยา	ทิ้งผาษาทาวพาไป
หริงหริงเรไร	เหาะไปบนเวหา ²
ฮา...เอ้อ...พระรถเหอ	กำศรคเมื่อจะออกไปจากห้อง
เหลียวหลังมาสังนอลนอง	นำเนศรพระทองลงหลามไหล
ฉวยไคแม่กำทศกับหอยา	ขึ้นหรงมาพาเหาะไป
นำเนศรพระทองลงหลาม	ริงริงเรไรเหาะไปบนเวลา...เออ...เหอ ³

¹ข้อมูลจาก ยาวเรศ สิริเกียรติ, "เพลงกล่อมเด็กของไทย", หน้า 135.
ภิญโญ จิตต์ธรรม, เพลงพื้นเมืองภาคใต้, หน้า 64 และ สถาบันทักษิณคดีศึกษา
มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ สงขลา นางข่อง ศรีกาญจน์ วิทยากร อายุ 80 ปี จาก
เลขที่ 20 หมู่ที่ 3 ตำบลนาเกาะชะ อำเภอดวง จังหัดนครศรีธรรมราช เมื่อ 2523.

²ข้อมูลจาก สถาบันทักษิณคดีศึกษา มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ สงขลา.

³ภิญโญ จิตต์ธรรม, เพลงพื้นเมืองภาคใต้ (กรุงเทพมหานคร : สำนักงาน
คณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ กระทรวงศึกษาธิการ, 2520), หน้า 76.

นมสคเหอ
เหลียววุหลังมาสังน้อง
ฉวยโคคันกวคกับหอยา
ยกยางวางไป

พระรดิ้อออกจากห้อง
น้ำเนนุรพระทองลงหลามไหล
ขึ้นมึงมาชัย
ไปสูวิมาน...เหอ...แก้ว¹

ค) ท่อนางเมรีติดตามพระรดิ

เพลงท่อนี้มีทั้งหมด 12 เพลง แบ่งตามเนื้อหาย่อยออกไปได้อีก 3 กลุ่ม

คือ

1. มี 2 เพลง กล่าวถึงนางเมรีตามพระรดิไป

กลางป่า ใช้คำดังนี้

ซา เหอ
กุมพระภูมิไปกลางป่า
พิฑากอนหนายาเพอไป
ใหญ่ยักษ์ทั้งหลายเยอโยไป

ฮา เหอ คือน้องเหอ
ปลุกหน้าทำที่เมรีเหียวหาผัว
เหียวหาโไมมากินตัว

นางเมรีเหอ
โอพระรดิผานเกล้าเจ้าเมียว
ทุมเมียวเอาไวให้เป็นหมวย
เมียวคิดสิงโคหนีเมียวไปเมื่อนอนหลับ...เอย²

คือนางเมรี
ผานางผาหมกหาไม
เมรีเหียวหาผัวไปไค่นายพราน³

ที่ว่านางเมรีไปไค่นายพรานเข้าใจว่าผู้ร้องเพลงนี้จะสัมพันธ์กัน เรื่องพระสุชน-นางมโนห์รา ซึ่งเป็นเรื่องคู่กันและมีเรื่องนางเอกพบกับนายพรานและถูกจับไป

¹ ยาวเรศ สิริเกียรติ, "เพลงกล่อมเด็กของไทย", หน้า 134.

² เพลงนางเมรี ข้อมูลจาก สถาบันทักษิณคดีศึกษา มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ สงขลา นางคง สันต์ทอง อายุ 62 ปี วิทยากรจาก 24 หมู่ 8 ตำบลคลองกระปือ อำเภอบางขัน จังหวัดนครศรีธรรมราช เมื่อ 2 กรกฎาคม 2522.

³ เพลงนางเมรี ข้อมูลจาก สถาบันทักษิณคดีศึกษา มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ สงขลา นายเผื่อน รูปโอ อายุ 59 ปี วิทยากรจาก หมู่ 3 ตำบลหัวตะพาน อำเภอท่าศาลา จังหวัดนครศรีธรรมราช.

2. มี 9 เพลง กล่าวถึงนางเมรีตามพระรถมาทันทีที่ฝั่งน้ำ และ ร้องเรียกอ่อนวอนให้พระรถกลับ

มี 4 เพลง เหมือนกันทุกประการ ดังนี้

นางเมรีเหอ	เสียดีตามพระรถมา
หยุดหยุด ¹ ฝั่งแม่น้ำคงคา	ฉายารองเรียกตัวขวัญ
โอกำมะสค	พระรถกรรมสิทธิ์ของเมียนั้น
กลับมาพาเมียไปกัน	เมียจะอาศัยตัวขวัญไม่ทันเห็น ²

อีก 2 เพลง ใช้คำเหมือนกันมากและใช้คำผิดกับ 4 เพลงแรกเล็กน้อย คือ

นางเมรีเหอ	เสียดีเทตามพระรถมา
มาถึง ³ ฝั่งแม่น้ำคงคา	รองเรียกส่ายาพระตัวขวัญ
โอพระกรรมสิทธิ์ทองของน้องแก้ว	เมียตามมาแล้วพากันไป
พระรถผายผัน	เมรีเซซัง...ตาย ⁴

อีกเพลงหนึ่งใช้คำต่างไปมากและใจความก็ต่างไป เป็นบทต่อว่าของนาง เมรีว่าพระรถลักเอาของสำคัญแล้วหนี ไม่ได้ตัดพ้ออย่างอาลัยอาวรณ์น่าสงสารอย่าง เพลงข้างต้นแต่แฝงด้วยอารมณ์โกรธ ดังนี้

¹ตอนนี้เพลงที่ได้จาก สถาบันทักษิณคดีศึกษา เป็น หยุดหยุด.

²เพลงนางเมรี จาก สุทธิวงศ์ พงศ์ไพบูลย์, คติชาวบ้านภาคใต้, หน้า 104. เขียวเรศ สิริเกียรติ, "เพลงกล่อมเด็กของไทย", หน้า 134. ประเทือง คล้ายสุบรรณ และ ยุพิน ชซาศรี (รวบรวม) เพลงกล่อมเด็ก, หน้า 46. และสถาบันทักษิณคดีศึกษา มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ สงขลา.

³อีกเพลงของ วิทยาลัยวิชาการศึกษาและมูลนิธิเอเซีย, คติชาวบ้าน อำเภอสทิงพระและอำเภอรโนด 2519, หน้า 207 นางเคียม มุนีรัตน์ วิทยาการ ใช้คำว่า "โอ".

⁴เขียวเรศ สิริเกียรติ, "เพลงกล่อมเด็กของไทย", หน้า 133.

นางเมรีเหอ
เดินพลางนวลนางยิ่งกำสค
เหอไคละเหวย
กำพคทั้งหอยา

แวงพมมนตรีสุามพระรด
มาพบพระรดที่คงคา
ลักเอาผ้าเทา¹ ดวงเนครมา
นิจจาพอพานี้...เหอ²

ยังมีอีก 2 เพลง ไข้อยู่คล้ายกันมาก น่าจะมีที่มาจากเพลงเดียวกัน
ดูจากการใช้คำเหมือนกันมาก เช่น เรียกพระรดว่า "ขวัญข้าว...รดเสน" ตรงกัน
ไคแก

น้องนางเมรี
โอโอพระรด
เมียมามไม่ทัน

อยู่ฝ่ายนางเมรีร้องเรียกขวัญ
กลับมาพาเมียไปควยกัน
ขวัญข้าวพระรดเสนเอ๋ย³

น้องเอยน้องนางเมรี
โอโอพระรดเสนมาพาเมียไปควยกัน เมียมามไม่ทันขวัญข้าวเจ้ารดเสนเอ๋ย⁴

3. มี 1 เพลง ชื่อ พระรดเมรี แต่เนื้อความต่างจาก 2 กลุ่มแรก
คือ เป็นตอนม้าเตือนสติไม่ให้ใจอ่อนกลับไปหานางเมรีที่นางอ่อนวอน โดยยก
พระคุณแม่มาอ้าง มีเนื้อความดังนี้

หาเมียหาง่าย
หาไม่ที่จะหา
ลำบากเสดสา

หาแม่หาไม่ได้
แม่เลี้ยงลูกยาก
เมียไคเมื่อวา⁵

น่าสังเกตว่าเพลงกล่อมเด็กภาคใต้เป็นตอนที่เกี่ยวข้องกับพระรดและนาง
เมรี เท่านั้น ไม่พบเพลงที่กล่าวถึงนางสิบสองเลย แสดงว่าคนคงประทัยใจตอนที่
เกี่ยวข้องกับพระรดและนางเมรีมากกว่า

¹ผ้าเทานี้ น่าจะหมายถึง ไม้เท้าคันซึ่งตายปลายซึ่งเป็นนั่นเอง.

²ข้อมูลจาก สถาบันทักษิณคดีศึกษา มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ สงขลา.

³เขาวเรศ สิริเกียรติ, "เพลงกล่อมเด็กของไทย", หน้า 132.

⁴เรื่องเดียวกัน, หน้าเดียวกัน.

⁵ข้อมูลจาก สถาบันทักษิณคดีศึกษา มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ สงขลา.

2. เพลงพื้นบ้านภาคกลาง

เพลงพื้นบ้านภาคกลางที่มาจากเรื่อง พระรถ-เมรี หรือ นางสิบสอง มีอยู่ไม่มากนัก ได้แก่ เพลงกล่อมเด็ก และ เพลงประกอบการเล่นแม่ศรี

ก) เพลงกล่อมเด็กภาคกลาง เท่าที่พบแบ่งได้เป็น 3 กลุ่ม คือ

1) มี 2 เพลง เป็นเนื้อความตอนนางเมรีที่คิดพอพระรถที่หลอกเอาของสำคัญต่าง ๆ แล้วหนีไป ใช้คำต่างกันเพียงแห่งเดียวเท่านั้น ซึ่งเข้าใจว่าออกเสียงเพี้ยนไป น่าจะเป็นเพลงเดียวกันนั่นเอง

มาซู่จะชอกล่าว	เรื่องราวพระรถ
ความที่น้องรักใคร	แรงใจเจ้าหมด
ควรรู้หรือพระรถ	มาทรยศนางเมีย
มะม่วงหาวมะนาวหวน	มารักรานู ¹ ของน้องเสีย
คำหนึ่งนั้นเมีย	มิไควาให้เคืองใจ
ดวงตามดวงใด	น้องก็ไม้อำพราง
สารพัดจะบอกหมด	ตั้งไม่ทะพดและหอยา
คองเนตรแม่ปลา	พระก็พาเอาไป
น้องมาติดตาม	ควยความอาลัย
โอไอควงใจ	ของน้องนี่เอย ²

ศูนย์วิทยพัชยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

¹คำนี้ เพลงจาก ประทีป คล้ายสุนทรน และ ยุพิน ชซาศรี (รวบรวม), เพลงกล่อมเด็ก, หน้า 117 ใช้ว่า "นักราน"

²เขาวเรศ สิริเกียรติ, "เพลงกล่อมเด็กของไทย" หน้า, 135.

2) มี 4 เพลง กล่าวถึงนางยักษ์ติดตามสามีที่หนีไป จนทันกันที่
ฝั่งน้ำก็อ่อนวอนให้กลับ ชื่อว่า เพลงศุภลักษณ์¹ การใช้คำแต่ละเพลงอาจนึกเพี้ยน
กันบ้างเล็กน้อย แต่เห็นได้ว่าคงเป็นเพลงที่มีที่มาจากเพลงเดียวกันแน่ ได้แก่

มาช้าจะชุกกล่าวถึงเรื่องราวนางศุภลักษณ์	ติดตามตัวรักถึงฝากผู้งันที่
แลเห็นตัวเจ้าอยู่บนเขาคีรี	ศุภลักษณ์ยักษ์ห่างเพียงจะบรรลือ
ยอกรวอนไหวรอนไหวิงวอน	โอพองามทรัพย์กัลป์มารับเมียก่อน
อยุ่ควยขวยรอนรับเมียก่อนเถิดรา	เมียอยุ่ไม่ใค้อายแก่ฝูงยักษ์นา
ฝูงเทพเทวาเขาจะเหยยโยไฟ	ศุภลักษณ์คนชั่วมีตัวก็หนีไป
เขาจะเหยยโยไฟโหดสาแค้นใจอูแมนา ²	

(นางละเมียด ทัฬหสูข วิทยากร จาก ตำบลงวางคือ อ่าเภอบางขุนเทียน
กรุงเทพมหานคร)

¹ชื่อ "ศุภลักษณ์" ที่กล่าวถึง มีปรากฏอยู่ในวรรณคดีเรื่อง อุนรุท แต่
ศุภลักษณ์ในเรื่องอุนรุทไม่ได้มีบทบาทดังที่กล่าวถึงในบทเพลงเลย ศุภลักษณ์ในที่นี้น่า
จะไม่ใช่อันเฉพาะ แต่แปลตามศัพท์ว่า ผู้มีลักษณะงาม อาจหมายถึง หญิงสาวทั่วไป
ก็ได้ หรือผู้แต่งอาจสับสนเพราะศุภลักษณ์ในอุนรุทถือว่าเป็นยักษ์ นางเมรีก็เป็นลูกสาว
ยักษ์ อย่างไรก็ตามถ้าพิจารณาเนื้อความในเพลง ก็น่าจะเป็นเพลงที่มีมาจากเรื่อง
พระรถ-เมรี มากกว่าเรื่องอื่น.

²พันตรีหญิง ฉะอม ไปษะกฤษณะ และ เรื่องอุไร กุศลาศัย, เพลงกล่อมเด็ก
และเพลงประกอบการเล่นของเด็กภาคกลาง 16 จังหวัด (กรุงเทพมหานคร :
สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ กระทรวงศึกษาธิการ, 2521), หน้า 98.

ตัวข้าจะกล่าว ถึงเรื่องราวศุภลักษณ์ ทิศตามตัวรัก มายังฝั่งนี้ เหลือเห็น
ผู้เฒ่า อยบนยอดเขาคีรี ศุภลักษณ์ยักนี้ เพียงชีวิที่จะบรรลุย์ บอกรวอนไหว
รองไหววิ่งวอน โอ โอ เจ้างามสุรพิ กลับมารับเมื่อกอน ช่วยทุกข์ช่วยรอน
ช่วยเมื่อกอนเดิคนา เมื่อยูอยู่ไม่ไค อับอายแก่ชาวยักษา ฝูงเทพเทวาทานจะ
เยยโยไฟ ศุภลักษณ์ยักนี้ราย เพียงจะวายชีวิ เอ...¹

(นางเคลือบ พวงเพชร อายุ 84 ปี วิทยากร จากเลขที่ 47 ตำบล
สวนหลวง อำเภออัมพวา จังหวัดสมุทรสงคราม)

อีกเพลงหนึ่งใจความคล้ายกับเพลงแรกแต่สั้นกว่าและกล่าวถึงว่านางยักษ
ทายที่ฝั่งน้ำนั้นด้วย ไคแก่

มาจะกล่าวถึงเรื่องราวศุภลักษณ์	ทิศตามตัวรักข้ามฝั่งพระนที
เหลือเห็นพระผ่านเกล้า	อยบนยอดเขาคีรี
สุดที่รักของยักษ	เจ้ากลิ่นชีวิลงวางวาย ²

(นางลูกอินทร์ ทับแสง อายุ 64 ปี วิทยากร จากหมู่ที่ 3 ตำบล
บางตะไนย์ อำเภอปากเกร็ด จังหวัดนนทบุรี)

เพลงที่ 4 ระบุชื่อ พระรถ และนางเมรีด้วย ดังนี้ คือ

มาข้าจะขอกล่าว	ถึงเรื่องราวนางศุภลักษณ์
ทิศตามตัวรัก	ไปยังฝั่งพระนที
เหลือไปเห็นพระรถผู้เฒ่า	อยบนยอดเขาคีรี
ศุภลักษณ์ยักษ	เพียงชีวิจะขาดใจ
บอกรวอนไหว	รองไหววิ่งวอน
โอพระรถราชา	กลับมาหวนอุ้งกอน
ช่วยทุกข์ช่วยรอน	มาชวยนอุ้งกอนเดิครา
เมรีอยู่ไม่ไค	อับอายแก่หมุยักษา

¹ พันตรีหญิง ณะอบ โปษะภุชณะ และ เรื่องอุไร กุศลาลัย, เพลงกล่อมเด็ก
และเพลงประกอบการเล่นของเด็กภาคกลาง 16 จังหวัด, หน้า 100.

² เล่มเดียวกัน, หน้า 99.

ฝูงเทพเทวา
เมรีเป็นคุณชัว
เขาจะเยยโยไฟ

เขาจะมาโยไฟ
มีผวกุหนีไป
สาแกใจเจ้าแม่นา¹

(นางบุญ เนตรเมือง อายุ 68 ปี วิทยากรจากเลขที่ 62 หมู่ 6
ตำบลแหลมฟ้าผ่า อำเภอมะนัง จังหวัดสมุทรปราการ)

3) มี 8 เพลง เรียกว่า เพลงเรือเล่น หรือบางที่เรียกว่า
เพลงเรือเอ๋ยเรือเล่น เอ๋ยถึง "นางสิบสอง" ไว้ในเพลงคัวย มีเนื้อความคล้ายคลึง
กัน แต่ต่างกันที่การใช้ถ้อยคำเล็กน้อยและความสั้นยาวน่าจะเป็นเพลงที่มีมาจากเพลง
เดียวกัน ได้แก่

เรือเอ๋ยเรือเล่น
จอกไวหนาทา
นายแดงนายคำ
พายมาหุ้ยบหุ้ย
เรือลมทาจิน

ยวสามเส้นสิบห้าวา
คนก็ลงเค็มล่า
พวยเป็นแสงแมงทับ
ว่าจะมารับนางสิบสอง
ป็นมาแมกลอง²

เรือเอ๋ยเรือเล่น
จอกไวหนาทา
พวยแดงพวยคำ
พายมาหุ้ยบหุ้ย
เรือลมทาจิน

ยวสามเส้นสิบห้าวา
คนก็ลงเค็มล่า
พวยเป็นแสงแมลงทับ
ว่าจะมารับนางสิบสอง
ป็นมาแมกลอง (ยังมีทอแต่นึกไม่ออก)³

¹ พันศรีหญิง นะอม โปษะภุชณะ และ เรืองอุไร กุศลาศัย, เพลงกล่อมเด็ก
และเพลงประกอบการเล่นของเด็กภาคกลาง 16 จังหวัด, หน้า 99.

² ยาวเรศ สิริเกียรติ, "เพลงกล่อมเด็กของไทย", หน้า 114.

³ กาญจนาคพันธ์ (นามแฝง), เมื่อวานนี้ ทอนเด็กคลองบางหลวง
เล่ม 1 (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์เรื่องศิลป์, 2519), หน้า 15

เรือเอยเรือเล่น
 จอกไวสินทา
 พายแคงพายคำ
 พายมูำฉับฉับ
 เรือลุมจุมควำ
 เสียขวูเสียของ
 เหลือผาแคงอิฐ

สามเส้นลิมหำวา
 คนลงมาเต็มลำ
 พายเป็นแสงแมลงทับ
 วาจะมูำรบันางลิมสอง
 ปากแม่น้ำแมกลอง
 เจาพระยาก็ไคคิค
 ศึกทายเรือมา¹

(นางละเมียด ทับสุช วิทยากรจาก 47/9 หมู่ 11 ตำบลบางขุนเทียน
 เขตบางขุนเทียน กรุงเทพมหานคร)

เรือเอยเรือเล่น
 จอกไวสินทา
 พายแคงพายคำ
 เกนอยู่หรับหรับ
 เรือลุมจุมควำ
 (เรือลุมจุมควำ
 เสียขวูเสียของ
 เหลือแหผาเช็ดหน้า
 (เรือลุมจุมควำ

สามเส้นลิมหำวา
 คนลงมาเต็มลำ
 พายอังกะแคง (ยังกะแสง) แมงทับ
 จะไปรบันางลิมสอง
 ปากน้ำแมกลอง
 ปากน้ำพระยา (พญา)
 นองเจาไมคิค
 ศึกทายเรือมา
 แม่น้ำเจาพระยา)²

(นางเป็ลื่อง เรืองศรี วิทยากรจาก 22 หมู่ 3 ตำบลคอกกระบือ
 อำเภอเมือง จังหวัดสมุทรสาคร)

เรือเอยเรือเล่น
 จอกไวหนาทา
 พายแคงพายคำ
 พายมูำฉับ ๆ
 เรือลุมที่ทาอิฐ

สามเส้นลิมหำวา
 คนก็ลงเต็มลำ
 เขียวเป็นแสงแมงทับ
 กลิมมารบันางลิมสอง
 ลอยมาศึกที่แมกลอง

¹ พันศรีหญิง ฉะอม โปษะกฤษณะ และ เรืองอุไร กุศลาศัย, เพลงกล่อมเด็ก
 และเพลงประกอบการเล่นของเด็กภาคกลาง 16 จังหวัด,

² เล่มเดียวกัน, หน้าเดียวกัน.

เสียทั้งข้าวทั้งของ
เหลือแต่ลูกคิด

เสียทั้งเงินทั้งทอง
ทึคทายเรือมา¹

(วิทยากร จากอำเภอสงขลา)

เพลงเรือเล่นอีก 2 เพลง คือ จาก "เพลงกล่อมเด็กของไทย" ของ
เขาวเรศ สิริเกียรติ ก็อบจะเหมือนกันทุกประการกับเพลงที่ได้จาก บทเพลงกล่อม
พระบรรทมและบทกลอนกล่อมเด็ก ของ กรมศิลปากร ต่างกันที่การใช้คำผิดเพี้ยนกัน
ไม่กี่แห่งเท่านั้น

เพลงเรือเล่น ของกรมศิลปากร² ว่า

เรืออยู่เรือเล่น	ยาวสามเส้นสิบห้าวา
จอดไว้ที่หน้าท่า	คนก็ลงอยู่เต็มลำ
หัวจอกคอยบางกอนนอย	ทายก็ขยอขยปากน้ำ
คนก็ลงเต็มลำ	พายก็จำมานับ ๆ
พายค่าแลพายแดง	เป็นแสงปีกแมลงทับ
พายมาออยุ่หยับ ๆ	ว่าจะไปรับนางสิบสอง
เรือก็ลงหาเงิน	มาป็นขึ้นอ่างแมกลอง
เสียเจ้าแลเสียของ	น้องชายก็ไม่คิด
เหลือแต่ดาเช็ดหน้า	ของเจ้าพระยาที่นึก
ยังแทบปลาสด	ติดหัวอูแมนา ³

¹ พันศรีหญิง ณะอม โปษะกฤษณะ และ เรืองอุไร กุศลาศัย, เพลงกล่อม
เด็กและเพลงประกอบการเล่นของเด็กภาคกลาง 16 จังหวัด, หน้า 95.

² กรมศิลปากร, บทเพลงกล่อมพระบรรทม บทกลอนกล่อมเด็ก บทปลอญเด็ก
และบทเด็กเล่น พิมพ์ครั้งที่ 10 (พระนคร : คุรุสภา, 2513), หน้า 58. (พิมพ์
เป็นอนุสรณ์ในงานฌาปนกิจศพ นางศิริวงษ์ ปรัญญานนท์).

³ เพลงจาก เขาวเรศ สิริเกียรติ, "เพลงกล่อมเด็กของไทย" วรรคที่ 8
ไม่มี "ก็", วรรคที่ 9 ใช้ว่า "นายแดงและนายค่า", วรรคที่ 15 เป็น "เสียข้าว
เสียของ", วรรคที่ 18 เป็น "ของเจ้าพระยาที่นึก".

เพลงเรือเล่นที่ยกมาข้างต้นเคยถึงคำว่า "จะไปรับนางสิบสอง" หรือ "กลับมารับนางสิบสอง" เท่านั้น ไม่รู้ว่ารับไปไหน และความอื่น ๆ ก็ไม่อาจช่วยระบุได้ว่า เป็น "นางสิบสอง" ในเรื่อง พระรถ-เมรี หรือ นางสิบสอง แต่ในเนื้อเรื่อง พระรถ-เมรี หรือนางสิบสองบางส่วน เช่น บทละคร เรื่องพระรถ-เมรี ฉบับโรงพิมพ์วัดเกาะ ของ นายบุศย์ มีเนื้อเรื่อง ก่อนนางสิบสองกลับไปเยี่ยมบิดามารดา หลังจากได้เป็นมเหสีท้าวยาสิทธิ์แล้ว เดินทางไปโคยเรือ มีทั้งเรือกำปั่นและเรือกลไฟ จึงน่าจะเป็นไปได้ว่า "นางสิบสอง" ในเพลงเอามาจากเรื่องพระรถ-เมรี หรือนางสิบสองที่เป็นที่รู้จักกันดี คนศีกใจจึงเอาไปใส่ไว้ในเพลง

ยังมีเพลงเรือเล่นอีกส่วนหนึ่งที่พบ แต่ในเนื้อเพลงไม่ได้มีเคยถึง "นางสิบสอง" หรือ "จะไปรับนางสิบสอง" เลย มีเนื้อความดังนี้

เรือเล่น	สามเส้นลิบห้าวา
จอกที่หน้าทา	คนก็สงเต็มลำ
พายแดงพายดำ	พายก็แสงแมลงทับ
พายเรือหยับหยับ	ปากน้ำแมกulong
เสียเงินเสียทอง	น้องชายไม่คิด
เสียแควาเชือกหนา	เจ้าพระยาตื่นศึก
ลูกนอยชีวิท	ทิศหายเรือมา ¹

(นางสาวสมพร (ฮวย) คันประเสริฐ (แซ่ตัน) อายุ 75 ปี บ้านหมู่ 6 ตำบลกระดังงา อำเภอบางคนที จังหวัดสมุทรสงคราม)

เพลงเรือเล่นนี้พบแทบทุกจังหวัด (โดยเฉพาะจังหวัดที่อยู่ชายน้ำ)² แต่เนื้อไม่เหมือนกันทีเดียวนัก

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

¹ พันศรีหญิง ณะอม โปษะภุชณะ และ เรื่องอุไร กุศลาศัย, เพลงกล่อมเด็ก และเพลงประกอบการเล่นของเด็กภาคกลาง 16 จังหวัด, หน้า 100.

² เล่มเดียวกัน, หน้า 99.

ข) เพลงประกอบการเล่นแม่ศรี

เพลงพื้นบ้านภาคกลางที่มาจากเรื่อง พระรถ-เมรี อีกชนิดหนึ่งที่พบก็คือ เพลงประกอบการเล่นแม่ศรี ซึ่งประกอบด้วยเพลงแม่ศรี เพลงเชิญผี และเพลงรำ เพลงรำนี้จะใช้เพลงอะไรก็ได้แล้วแต่แม่ศรีจะพอใจ ผู้เป็นพี่เลี้ยงจะเข้าไปถามว่า จะรำเพลงอะไร เพลงพวงมาลัยรำไหม ถ้าตกลงจะพยกหน้า ถ้าไม่ตกลงจะสั้นหน้า นอกจากเพลงพวงมาลัย เพลงเหย่ย เพลงรำวง ฯลฯ แล้ว อาจจะใช้เพลงเมรีชีเมาก็ได้ เนื้อเพลงเมรีชีเมามีดังนี้

เพลงเมรีชีเมา¹

ปลอบปลุกลูกขึ้นเกิดแม่เมรี
สองจอกสามจอกก็กรอกเข้า

กินเหล้าเท่านั้นไม่ควรจะเมา
แม่เมรีชีเมานอนหลับไหล

วิทยากร : นางทองเลื่อน คุณพันธ์

8 พฤษภาคม 2516

เพลงเมรีชีเมานี้มีเค้าความมาจากเรื่องพระรถ-เมรี หรือ นางสิบสอง ตอนที่พระรถมอมเหล้านางเมรี สาเหตุที่มาใช้กับแม่ศรีนี้ สุมามาลย์ เรื่องเศษสันนิษฐานว่าคงเป็นเพราะแม่ศรีเป็นผู้หญิงและมีอาการเดินโซเซคล้ายคนเมา จึงใช้เพลงนี้รำ

ข. พระรถ-เมรี ในรูปนิทานพื้นบ้าน

เรื่องพระรถ-เมรี หรือนางสิบสองเป็นนิทานพื้นบ้านที่รู้จักกันดีในหมู่ชาวบ้าน จนกลายเป็นนิทานพื้นบ้านของบางถิ่น คือ มีการเล่านิทานโดยอ้างถึงสถานที่ในท้องเรื่องนั้นว่าเป็นสถานที่จริงในถิ่นของตน ที่เรียกว่า นิทานประจำถิ่น เช่น ที่ชลบุรี ว่ามีเมืองพระรถ อยู่ในเขตอำเภอนันทนิกม อยู่ตรงหัวถนนสายชลบุรี-ฉะเชิงเทรา ตรงหลักกิโลเมตรที่ 27 กล่าวกันว่า บิดาพระรถอยู่บ้านหนองบัว

¹ สุมามาลย์ เรื่องเศษ, เพลงพื้นบ้านจากพนมทวน เอกสารนิเทศการศึกษานัมที่ 171 (หน่วยศึกษานิเทศก์ : กรมการฝึกหัดครู, 2519), หน้า 152.

มารคาอยู่บ้านหมอนนาง ซึ่งมี "หมอนนางสิบสอง" ลักษณะเป็นศิลาสิบสองก้อน คล้ายหมอน ปัจจุบันเหลือเพียงก้อนเดียว ห่างไปอีกเล็กน้อยมี "ถ้านางสิบสอง" เป็นถ้ำดิน ปัจจุบันถูกถมหมดแล้ว ห่างไปมีลานกว้างประมาณ 100 ตารางวา เป็น "ลานชนไก่ของพระรต" ยังมีแท่นสำหรับพระรตทอดพระเนตรไก่ ถัดไปมีสระ ติดต่อกับถนนสาย ห่างเหียร-พนัสนิคม เรียกว่า "สระให้น้ำไก่พระรต" หรือ "สระเลี้ยงไก่พระรต" ใกล้บ้านมารคาพระรตมีวัดชื่อวัดไตรทองหรือวัดในเมือง ต่อไปเป็น "บ้านสระหนองไผ่" ของนายโจรอำมาตย์เอกของพระรต ผู้ชำแม่เลี้ยง ของพระรตซึ่งเป็นนางยักษ์ ชื่อ หลนทมาน หรือ ลนทมาน ทายในถ้ำ หลังโบสถ์ วัดเนินหลังเต่า เลือดของนางยักษ์ไหลท่วมไปหมดโดยเฉพาะ "บ้านโคกคินแดง" ว่าเป็นเพราะเลือดนางยักษ์ ทอดมาพระรตย้ายเมืองมาสร้างที่ตำบลหน้าพระธาตุ และพระรตเคยไปทำพินันไกเจ้าเมืองอุทองอุไทย ทางตำบลคงน้อย มีถนนสร้างจาก เมืองพระรตไปปราจีนบุรี เส้นทางของถนนสายนี้เรียก เมืองหัวถนน¹

นอกจากนี้ทองดินจังหวัดพังงา ก็มี "เขากอเมรี" อยู่ริมฝั่งตะวันตกของ อ่าว ใกล้กับเขาพิงกัน

แม่แก่ฝั่งขวาของแม่น้ำโขง ตรงข้ามกับเมืองหลวงพระบางของลาว มี เขาสูงหนึ่งชื่อ "เขานางเมรี" กล่าวว่ ภูเขาลูกนั้น คือ ลูกที่นางเมรีตาม พระรตมาแล้วสิ้นใจลงที่นั่นและช้ำกล่าวว่าภูเขานั้นคือตัวนางเมรีเอง เมื่อสิ้นชีวิต แล้วร่างกายก็กลายเป็นภูเขา²

ศูนย์วิทยพัทยากร จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

¹จักรวาล ชานูนวงศ์, ป่าเมืองไทย 71 จังหวัด "เมืองพระรต" (พระนคร : มินคาลสาส์น, 2510), หน้า 58 - 59.

²กรมศิลปากร, "คำนำ" บทละครเรื่องรตเสน พิมพ์ครั้งที่ 2 (พระนคร : กรมศิลปากร, 2500)

นิทานพื้นบ้านเรื่องพระรถ-เมรี หรือ นางสิบสองมีการถ่ายทอดเล่าสู่กันฟังในลักษณะวรรณกรรมมุขปาฐะอยู่ทั่วประเทศ ดังตัวอย่างที่พบต่อไปนี้

1. นางสิบสอง จังหวัดนครพนมบุรี
2. พระรถ-เมรี ของ นายสวย มิ่งขวัญ ตำบลบ้านใน จังหวัดชลบุรี
3. พระรถ-เมรี ของ นายผล หอมดี ตำบลบ้านใน จังหวัดชลบุรี
4. พระรถ-เมรี ของ หลวงพ่อดี ชุมมวิจาโร ตำบลหน้าพระธาตุ อำเภอพนัสนิคม จังหวัดชลบุรี
5. นางสิบสอง ของ นายถม พงศ์เจริญ ตำบลลงน้อย กิ่งอำเภอราชสาส์น จังหวัดฉะเชิงเทรา
6. เรื่องพระรถ นิทานพื้นบ้านของอำเภอพนมสารคาม จังหวัดฉะเชิงเทรา นิทานประจำถิ่นอธิบายตำนานสถานที่ที่เกี่ยวข้องกับเรื่องพระรถ-เมรี หรือ นางสิบสอง เป็นเรื่องย่อย ๆ ประมาณ 7 เรื่อง ของท้องถิ่นต่าง ๆ ในจังหวัดชลบุรีและฉะเชิงเทรา
7. พระรถเมรี ของ นายทวน น้อยคำ บ้านเลขที่ 35 หมู่ 2 บ้านเนินประคู้ ตำบลศรีศรีมาศ จังหวัดสุโขทัย
8. พระรถเมรี ของ นางหัน คีวงษ์ บ้านเลขที่ 40 หมู่ 1 บ้านโนนใหญ่ ตำบลศรีศรีมาศ จังหวัดสุโขทัย
9. พระรถเมรี ของ นายบัน น้อยคำ บ้านเลขที่ 34 หมู่ 1 บ้านโนนใหญ่ ตำบลศรีศรีมาศ จังหวัดสุโขทัย
10. นิทานคนเมือง เรื่อง นางสิบสอง ผู้เล่า อิ่ง โสภา อำเภอขุนยวม จังหวัดแม่ฮ่องสอน
11. นิทานคนเมือง เรื่อง นางสิบสอง ผู้เล่า ทานสุข วัตถุประสงค์ อำเภองาว จังหวัดลำปาง
12. นางสิบสอง ของ นางบุญส่ง แซ่เตี๋ย
13. นางสิบสอง นางสุวรรณหา วิเศษชัย วิทยากรจากตำบลชามธาตุ จังหวัดขอนแก่น
14. นางสิบสอง ของ นางสาวแดง แยมมูล อายุ 73 ปี เลขที่ 59 หมู่ 4 ตำบลหนองปรัง อำเภอเขาย้อย จังหวัดเพชรบุรี

15. นางสิบสอง ของ นางเขียน รั้งษ์สงฆ์ บ้านเลขที่ 16 หมู่ 1 ตำบลบ่อนหิน อำเภอสิเกา จังหวัดศรีสะเกษ

16. นิทานเรื่องพระรต หรือ ทำนายนพระรต นายเพชร แก้วมี อายุ 70 ปี บ้านเลขที่ 1 หมู่ 4 ตำบลบึงพิศ อำเภอท่าเสา จังหวัดนครศรีธรรมราช

17. นางสิบสอง นางคลี่ แคล้วอาวุธ อายุ 74 ปี หมู่ 5 ตำบลลุมพุก อำเภอสังขละบุรี จังหวัดสงขลา

18. นางสิบสอง นางละม่อม บุญนำ อายุ 72 ปี อำเภอถลาง จังหวัดภูเก็ต

นิทานพื้นบ้าน 18 เรื่องนี้มีโครงเรื่องเหมือนกัน ต่างกันในรายละเอียด คือ สามีภรรยาเชิงใจพาลูกสาว 12 คนไปปล่อยในป่า นางยักษ์พบเข้าจึงเอาไปเลี้ยงไว้ แต่เมื่อนางสิบสองรู้ว่านางเป็นยักษ์ก็พากันหนีไปจนได้ไปเป็นนมเหสีของพระราชามือหนึ่ง นางยักษ์รู้เข้าก็ตามมาแก้แค้นโดยแปลงตัวเป็นหญิงสาวสวยจนพระราชารัก หวังเป็นนมเหสีเอก และทำอุบายให้ควักตานางสิบสองและนำไปขังคุก นางสิบสองคลอด บุตรมาแต่กองขามุกรกินเป็นอาหาร เพราะความหิว ยกเว้นน้องคนสุดท้ายมีลูกและแอม เลี้ยงไว้จนโตขึ้นเก่งกล้า นางยักษ์เข้าจึงหาทางฆ่าโดยใช้ให้ไปเมืองลูกสาวพร้อม มีสารลับให้ลูกสาวฆ่าเสีย แต่ระหว่างทางถูกช่วยแปลงสารเป็นสั่งให้แต่งงานกับกุมาร นั้น กุมารแต่งงานกับลูกสาวยักษ์แล้วหลอกถามความลับและขโมยของที่ต้องการและ ควางตานางสิบสองแล้วหนีไป นางตามมาแต่กุมารไม่ยอมกลับ นางจึงหัวใจแตกตาย

แต่มีเพียง 9 เรื่องใน 18 เรื่องเท่านั้นที่ผู้เล่าเล่าครบตามโครงเรื่อง ข้างต้น อีก 9 เรื่อง ไม่ได้เล่าถึงกำเนิดของนางสิบสองเลย เริ่มต้นที่นางยักษ์ ตามมาแก้แค้นนางสิบสองและพระรตเลย เข้าใจว่าคงเป็นเพราะคนสนใจเรื่องราว ตอนที่เกี่ยวกับนางสิบสองก็เฉพาะตอนที่เริ่มถูกนางยักษ์มาแย่งเป็นนมเหสีเอกและทำร้าย ต่าง ๆ จนถึงเรื่องราวที่เกี่ยวกับพระรตและนางเมรี เข้าใจว่ากำเนิดและเรื่องราว ของนางสิบสองตอนต้นนั้นไม่เป็นที่สนใจหรือไม่สนุกสนานนัก ผู้เล่าจึงมักไม่เอ่ยถึงหรือ เล่าข้ามไป มีเพียงเรื่อง นางสิบสอง ของ นางบุญส่ง แซ่เตีย เพียงเรื่องเดียวที่มี แต่โครงเรื่องเฉพาะตอนต้นเท่านั้น คือ แคบิคาพาลูก 12 คนไปปล่อยป่าแล้วปรากฏว่า ภายหลังกลับมามีจึงไปถามลูก ปรากฏว่ากลายเป็นลิงเป็นค้างไปหมด เหตุที่เป็น เช่นนี้อาจเป็นเพราะโครงเรื่องตอนต้นนี้ไปคล้ายกับนิทานอธิบายเหตุเรื่อง สาเหตุการ

เกิดสิ่ง ผู้เล่าอาจสับสน

ผู้วิจัยจะศึกษาเปรียบเทียบนิทานพื้นบ้านเหล่านี้อย่างละเอียด รวมทั้งศึกษาเปรียบเทียบกับเรื่องพระรถ-เมรี หรือ นางสิบสอง ในรูปแบบอื่น ๆ ก่อไปในบทที่ 3

ค. แหล่ง

แหล่ง เป็นวรรณกรรมมุขปาฐะซึ่งประกอบด้วยคติธรรมนานาประการ ถ่ายทอดด้วยท่วงทำนองอันไพเราะ เป็นวรรณกรรมพื้นเมืองอันมีศิลปะสูงส่ง เป็นที่นิยมติดต่อกันมาช้านาน ผู้แหล่มักจะลงท้ายด้วยคำว่า "นั่นแหล่" หรือ "นั่นแหละ" หรือ "นั่นแหลล" แหล่มีหลายรส หลายสาระ บางเรื่องกล่าวถึงวิถีของชีวิตในแง่ของต้นกำเนิดกฎธรรมชาตินี้และความเป็นไป เช่น "แหล่เรื่องทุกขัง" กับ "แหล่เรื่องขันธุ์" ที่ ประจักษ์ สบายแสง รวบรวมได้จากตำบลดศรีศิริมาศ จังหวัดสุโขทัย แหล่งเหล่านี้ แดงอภิปรัจญาตามความเชื่อของคนไทยผู้นับถือพุทธศาสนา บางเรื่องเป็นแหล่ทางจริยธรรม มุ่งพิจารณาในเรื่องของความคิด เช่น "แหล่ศีลห้า" "แหล่เบญจศีล" จากตำบลดศรีศิริมาศ นอกจากนี้ที่รู้จักกันดีก็มีแหล่ขวัญที่ใช้ในพิธีการต่าง ๆ เป็นต้นว่า พิธีทำขวัญนาค ทำขวัญบายศรี บางเรื่องได้เค้ามาจากวรรณคดี เช่น ชุนช่างขุนแผน หรือมาจากนิทานทรงเครื่อง เช่น เรื่องพระรถ-เมรี เป็นต้น นอกจากนี้มีแหล่ประวัติ มุ่งจะแสดงประวัติบุคคลสำคัญ และยังมีแหล่สั้น ๆ หนักไปทางเล่นคำแสดงปฏิภาณทางโวหาร มุ่งให้ผู้ฟังเกิดความสนุกสนานและเกิดอารมณ์ตลกขบขัน เรียกว่า แหล่เบ็ดเตล็ด

บทแหล่ที่พบเกี่ยวกับเรื่องพระรถ-เมรี ส่วนมากเก็บจากปากคำของชาวบ้าน ในถิ่นต่าง ๆ รวม 7 บท คือ

1. พระรถเมรี ของ นายสวย มิ่งขวัญ จากบ้านใน จังหวัดชลบุรี
2. แหล่พระรถ ของ นายถม พงศ์เจริญ จากตำบลคองน้อย จังหวัดฉะเชิงเทรา
3. แหล่บายศรีเจ็ดชั้น ของ นายกิม ค่ายง อายุ 45 ปี 45 หมู่ 1 ตำบลหนองหงส์ อำเภอพานทอง จังหวัดชลบุรี
4. แหล่พระรถ ของ นายละมุด โพธิ์แจ่ม 142 หมู่ 6 ตำบลทุ่งหลวง อำเภอศรีศรีมาศ จังหวัดสุโขทัย

5. แผลพระรตถวาทของราชสาส์น ของ นายพุทธ บุกรนุช 92 หมู่ 1 บ้านโนนใหญ่ ตำบลศรีศิริมาศ จังหวัดสุโขทัย

6. แผลพระรต ของ นายพลับ พันธุ์มีถิ หมู่ที่ 1 ตำบลชุมพล อำเภอสตึงพระ จังหวัดสงขลา

7. ภาพสลอนมุขปาฐะประเภทเกร็ดข่อยเกี่ยวกับนิทานเรื่องพระรต-เมรี ของนางฉิ้น วงศ์รักษา อายุ 70 ปี เลขที่ 1 หมู่ที่ 1 ตำบลพญาขันธุ์ อำเภอเมืองจังหวัดพัทลุง

นอกจากนี้มีบทแผลประกอบการเทศน์มหาชาติ เรื่องเกี่ยวกับพระรต-เมรี อีก 2 ส่วนวน พิมพ์รวมอยู่ใน ประชุมแผลเครื่องเล่นมหาชาติ เล่ม 1 ซึ่ง นายหริศ เรืองฤทธิ์ รวบรวมชำระเมื่อ พ.ศ. 2497 ได้แก่

- 1) แผลบายศรีเจ็ดชั้น ชั้นที่ 5 เป็นเรื่อง พระรต-เมรี
- 2) แผลบายศรีพระรต

โดยเฉพาะบายศรีพระรต ตรงกับแผลบายศรีพระรตกัณฑ์มหาพรต ในแผลเครื่องเล่นมหาชาติ กัณฑ์มหาพรต ฉบับสมุคไทย ในหอสมุคแห่งชาติ ซึ่งเขียนด้วยตัวอักษรขอมหวัด¹

เนื้อเรื่องในบทแผลต่าง ๆ ข้างต้นนี้ เป็นเรื่องพระรต-เมรี ตอนเดียวกันทั้งสิ้น คือ กล่าวถึงพระรตเดินทางมาถึงเมืองของนางเมรีแล้วเข้าเฝ้าเพื่อถวายพระราชสาส์น จนได้อภิเษกกับนางเมรีตามสาส์นที่ญาติช่วยแปลงให้ และพระรตก็มอมเหล่านางเมรี แล้วหลอกถามความลับเรื่องห้อยาสำคัญต่าง ๆ รวมทั้งไม้เท้าโคนซึ่งกายปลายชี้เป็นและหอกวางตานางสิบสอง

บทแผลเหล่านี้แบ่งได้เป็น 2 กลุ่ม คือ

¹นายประเสริฐ วงศ์ไทยเจริญ เจ้าหน้าที่หอสมุคแห่งชาติ กรุณาอ่านให้ และชี้แจงว่าเป็นฉบับเดียวกับบายศรีพระรตที่รวบรวมพิมพ์ไว้ใน ประชุมแผลเครื่องเล่นมหาชาติ เล่ม 1 (พระนคร : โรงพิมพ์วัฒนาพานิช, 2491).

1) แหลบายศรีเจ็ดชั้น กล่าวพรรณนาเรื่อง พระรถ-เมรี เป็นลำดับที่ 5 ใน 7 เรื่อง ที่พรรณนาในการแกะบายศรี 7 ชั้น ชั้นละเรื่อง ได้แก่ พระอภัยมณี ไกรทอง ลักษณะวงศ์ พระสุชนมโนห์รา (คอนถุพรานจับ) พระรถโคบุตร และพระสมุท

แหลบายศรีเจ็ดชั้นที่พบมี 2 ส่วนวน คือ

1. แหลบายศรีเจ็ดชั้น ของ นายกิม ค่ายง อายุ 45 ปี บ้านเลขที่ 45 หมู่ที่ 1 ตำบลหนองหงส์ อำเภอพานทอง จังหวัดชลบุรี

2. แหลบายศรีเจ็ดชั้น (แหลเครื่องเล่นมหาชาติ) จาก ประชุมแหลเครื่องเล่นมหาชาติ ซึ่งนายหริศ เรืองฤทธิ์ รวบรวมและสอบชำระแหลทั้ง 2 ส่วนวนเป็นส่วนวนเดียวกัน คือ เป็นเรื่องที่ 5 หรือชั้นที่ 5 เหมือนกัน มีความยาวเท่ากันทุกประการ คือ 45 วรรค คำในแต่ละวรรคก็เหมือนกันเกือบทุกคำ ผิดเพี้ยนกันไปเล็กน้อย มองเห็นได้ชัดว่าเป็นแหลบทเดียวกันแน่ เข้าใจว่าคงเป็นบทแหลที่แพร่หลายและถ่ายทอดกันบ่อย ๆ มาโดยอาศัยการจำแหลตาม ๆ กันมาเหมือนถือว่าเป็นบทครู

2) แหลพระรถ หรือ บายศรีพระรถ พบทั้งหมด 8 ส่วนวน จากการศึกษาพบว่ามีเนื้อความเป็นตอนเดียวกับแหลบายศรีเจ็ดชั้นแต่ยาวกว่า ทั้ง 8 ส่วนวนนั้นน่าจะเป็นบทเดียวกันหรือมีที่มาจากแหลบทเดียวกัน เพราะคล้ายคลึงกันมากทั้งการคำเน้นความและการใช้ถ้อยคำส่วนใหญ่ จะต่างกันเล็กน้อยที่การใช้คำและความสั้น-ยาวของบทแหล ซึ่งคงเป็นเพราะวิทยากรบางท่านจำบทแหลได้ไม่แม่นยำ

2. วรรณกรรมลายลักษณ์ เรื่อง พระรถ-เมรี

พระรถ-เมรี ที่เป็นวรรณกรรมลายลักษณ์มีทั้งที่เป็นร้อยแก้วและร้อยกรอง เช่นเดียวกับวรรณกรรมมุขปาฐะ แบ่งออกเป็น

ก. ชาดก ได้แก่ รถเสนชาดก

ประวัติการแต่ง

รถเสนชาดกเป็นนิทานลำดับที่ 47 ในปัญญาสาชดก ซึ่งเป็นประมุขนิทาน

เก่าแก่ที่เล่ากันมาในเมืองไทยแต่โบราณ เชื่อกันว่าตามทีสมเด็จฯ กรมพระยา-
คำรงราชานุภาพ ทรงประทานความเห็นไว้ว่า พระภิกษุชาวเชียงใหม่รวบรวมแต่ง
เป็นภาษามาลีเมื่อประมาณพุทธศักราช 2000 - 2200¹ หอสมุดสำหรับพระนคร
จัดพิมพ์ขึ้นครั้งแรก พ.ศ. 2456 โดยอาศัยต้นฉบับจากวัดต่าง ๆ หลายแห่ง ตั้งเดิม
แต่งด้วยภาษามาลีเป็นร้อยแก้วและมีคาถา (คำประพันธ์) ต่อมาได้มีการแปลเป็น
ภาษาไทย โดยยกคำมาลีมาแปลและขยายความเป็นร้อยแก้วพากย์ภาษาไทย

เรื่องรถเสนชาคกเป็นเรื่องหนึ่งในปัญญาสชาคก แต่ไม่มีองค์ประกอบที่
เรียกว่ามีจุมบันวัตถุ แต่เริ่มต้นด้วยอภิศนิทาน ก่อนจบมีสโมทาน

เนื้อเรื่อง

เริ่มตั้งแต่กำเนิดนางสิบสอง จนกระทั่งถึงนางยักษ์ตาย พระรถพานาง
สิบสองกลับเมืองและได้รับแต่งตั้งเป็นมเหสีตั้งเดิม ส่วนพระรถได้รับมอบราชสมบัติ

ข. นิทานร้อยแก้วสมัยปัจจุบัน

นิทานร้อยแก้วเรื่อง พระรถ-เมรี ที่พบมี 10 ส่วนวน ได้แก่

1. กรมศิลปากร, ปัญญาสชาคก ฉบับหอสมุดแห่งชาติ ภาคที่ 1 (พระนคร :
โรงพิมพ์อักษรบริกร, 2499), หน้าค่านำ.

นิยะดา สาริกฤติ ได้ศึกษาเรื่อง "ปัญญาสชาคก : ประวัติและความ
สำคัญที่มีต่อวรรณกรรมร้อยกรองของไทย" (วิทยานิพนธ์ปริญญาคุรุศึกษบัณฑิต ภาควิชา
ภาษาไทย บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2524), ได้แสดงความคิดเห็น
และหลักฐานที่ต่างไปว่า

ปัญญาสชาคกน่าจะแต่งก่อนปี พ.ศ. 1808 โดยอ้างหลักศิลาจารึกหลักหนึ่ง
ของพม่าซึ่งจารึกเมื่อ จ.ศ. 627 (พ.ศ. 1808) ที่วัด Kusa-Samati หมู่บ้าน
Pwazaw ห่างจากพุกามไปทางตะวันออกเฉียงใต้ 4 ไมล์ ได้เอ่ยถึง "ศุภมิตร"
ซึ่งเป็นตัวละครเอกในชาคกเรื่องหนึ่งใน ปัญญาสชาคก และผู้แต่งนั้น นิยะดา สาริกฤติ
ว่าน่าจะเป็นชาวทริภูไชย (ลำพูน) มากกว่า เนื่องจากปี 1808 เชียงใหม่ยังไม่ได้อุ
สร้างและศูนย์กลางความเจริญอยู่ที่ทริภูไชย ซึ่งมีกษัตริย์หลายองค์มีชื่อเสียงในทาง
ทำนุบำรุงศาสนา.

1) นิทานร้อยแก้วเรื่อง พระรถเสน ของหลวงศรีอมรญาณ

ประวัติการแต่ง

หลวงศรีอมรญาณ เป็นผู้รวบรวมและเรียบเรียงขึ้นตามที่พระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าธานีนิวัติ เสนาบดีกระทรวงธรรมการสมัยนั้น มีรับสั่งให้เรียบเรียงขึ้น เป็นแบบเรียนจากหนังสือปัญญาสชาดกฉบับพิมพ์ ของหอสมุดสำหรับพระนคร สตีพิมพ์ ครั้งแรก พ.ศ. 2476

นอกจากจุดมุ่งหมายที่ต้องการให้เป็นแบบเรียนแล้ว ในคำนำของหนังสือยังบอกถึงจุดหมายในการเรียบเรียงไว้อีกว่า "เพื่อรวบรวมนิทานจากปัญญาสชาดกบางเรื่อง ซึ่งนับว่าเป็นวรรณคดีที่ให้กำเนิดแก่วินัยนธ์เอก ๆ หลาย ๆ ชิ้นของไทยไว้ให้ผู้อ่านได้เทียบระหว่างของเก่าและใหม่ เพื่อเผยแพร่นิทานของไทยเราให้แพร่หลายด้วย"¹

เนื้อเรื่อง

เริ่มตั้งแต่กำเนิดนางสิบสอง จนถึง นางยักษ์ตายและอภิเษกพระรถเสนขึ้นครองราชย์แทน ใจความคล้ายคลึงกันมากกับรถเสนชาดก ในปัญญาสชาดกที่เป็นที่มา

2) เรื่อง พระรถ-เมรี ของ พงศ์จัน ศรีธธา

ประวัติการแต่ง

นิทานเรื่องนี้รวบรวมพิมพ์ครั้งแรก พ.ศ. 2518 ในหนังสือชุด นิทานไทย ที่รวบรวมนิทานไทยจากวรรณคดีชาดก และนิทานปรัมปราหลายเรื่อง เข้าด้วยกัน ดังที่บอกไว้ในคำนำว่า

ถอดความจากนิทานวรรณคดี และชาดก รวมทั้งนิทานไทย เรื่องสนุก ๆ อ่านเพลิน ซึ่งเป็นที่ชื่นชอบและเลื่อมใสมากมาแต่ครั้งโบราณ นอกจากเรื่องน่าอ่านและสนุกสนานเพลิดเพลินแล้ว ผู้อ่านยังได้รับความรู้ทางขนบธรรมเนียมประเพณีวัฒนธรรมของไทย คติธรรมทางพุทธศาสนาเหมาะที่จะอ่านไว้ประดับความรู้²

¹หลวงศรีอมรญาณ, นิทานไทย เรื่อง พระรถเสน (กรุงเทพมหานคร : องค์การคำของคุรุสภา, 2519), หน้า ข.

²พงศจัน ศรีธธา, นิทานไทย พิมพ์ครั้งที่ 3 (กรุงเทพมหานคร : เสริมวิทย์-บรรณาการ, 2521), หน้าคำนำ.

เนื้อเรื่อง

เริ่มตั้งแต่กำเนิดนางสิบสอง จนถึงนางยักษ์ตาย พระรถโค่นครองราชสมบัติต่อจากพระราชบิดา

3) นิทานเรื่อง นางสิบสอง ของ แปลก สนธิรักษ์

นิทานเรื่องนี้รวมพิมพ์อยู่ในหนังสือชุด นิทานไทย ที่ แปลก สนธิรักษ์
เรียบเรียงขึ้นใหม่

เนื้อเรื่อง

เริ่มตั้งแต่กำเนิดนางสิบสอง จนถึงนางยักษ์ตาย นางสิบสองคืนดีกับ
พระราชชา และในที่สุดพระรถโค่นครองราชสมบัติต่อจากพระราชบิดา

4) พระรถเสน-นางเมรี ของ ทวีศักดิ์ ญาณประทีป

ทวีศักดิ์ ญาณประทีป เรียบเรียงนิทานเรื่องนี้ขึ้นใหม่เพื่อเป็นหนังสือที่ใช้
ประกอบการเรียนวิชานิทานวรรณคดี ของมหาวิทยาลัยรามคำแหง บอกไว้ก่อนจะ
เล่านิทานว่าเรื่องนี้เป็นนิทานมาจากปัญญาสชาดก

เนื้อเรื่อง

ตั้งแต่กำเนิดนางสิบสอง จนถึงนางยักษ์ตาย พระรถโค่นครองราชสมบัติ
ต่อจากพระบิดา คำเน้นความคล้ายรถเสนชาดกมาก

5) นางกักรวี ของ ส.พลายน้อย

ส.พลายน้อย เป็นผู้รวบรวมและเรียบเรียงนิทานเรื่องพระรถ-เมรี
ไว้ร่วมกับนิทานไทยเรื่องอื่น ๆ ในหนังสือชื่อ นิทานไทย ฉบับสมบูรณ์ บอกไว้ว่า
เรื่อง นางกักรวี นี้เป็นเรื่องทางภาคเหนือ¹

¹ส. พลายน้อย, นิทานไทยฉบับสมบูรณ์ พิมพ์ครั้งที่ 2 (พระนคร : สำนักพิมพ์
ก้าวหน้า, 2510), หน้า 410.

เนื้อเรื่อง

คล้ายรถเสนาชาคมาก ห้างแท่งกำเนิดนางสิบสองจนจบ พระรถได้ครองเมือง
แทนพระบิดา

6) นางสิบสอง ของ ส.พลายน้อย

นิทานร้อยแก้วเรื่องนี้ก็อยู่ในหนังสือ นิทานไทย ฉบับสมบูรณ์ ของ ส.พลายน้อย
เช่นกัน ผู้แต่งว่าเป็นนิทานเรื่องพระรถ-เมรี ที่แต่งในภาคกลาง¹

เนื้อเรื่อง

เริ่มตั้งแต่กำเนิดนางสิบสอง นางยักษ์ตาย พระรถกลับไปจัดการศพนางเมรี
และเกิดความเศร้าโศกจนกลั้นใจตายไปอีกคน ท้าวยาลิขิตและนางสิบสองทรงทราบก็
เสียใจจนทรอมใจตายตาม จนกระทั่งสิ้นวงศ์

7) นิทานเรื่อง ทำไมปลิงจึงชอบกินเลือดมนุษย์และสัตว์ ของ พยัคฆ์

ประวัติการแต่ง

รวมพิมพ์อยู่ในหนังสือนิทานเค้าเรื่องจริง ชุดที่ 1 ผู้เรียบเรียงบอกไว้ใน
คำนำของหนังสือว่า "เอาเค้าเรื่องมาจากหนังสือเก๋อย่าง เรื่องที่เล่ากันเป็น
ปร่ำปรายบ้าง จากวรรณคดีต่าง ๆ บ้าง"²

เนื้อเรื่อง

เริ่มตั้งแต่กำเนิดนางสิบสอง จนถึงพระรถกลับมาเข้าบิดา นางยักษ์แค้น
ศุขช็อคกลายร่างเป็นยักษ์จะจับพระรถกิน พระรถไขไม้เท้าโค่นซี่กายกลายเป็นซี่ไป
ที่นางจนตาย แรกก่อนตายได้กล่าวอธิษฐานว่าจะขอเกิดเป็นปลิงหากคอยกินเลือดมนุษย์
เล่าเป็นลักษณะนิทานอธิบายเหตุของการเกิดปลิงและหากที่กินเลือดมนุษย์

¹ส.พลายน้อย, นิทานไทยฉบับสมบูรณ์ พิมพ์ครั้งที่ 2 (พระนคร : สำนักพิมพ์
ก้าวหน้า, 2510), หน้า 410.

²พยัคฆ์ (นามแฝง), นิทานเค้าเรื่องจริง ชุดที่ 1 (กรุงเทพมหานคร :
แพรวพินทยา, 2516), หน้า คำนำ.

8) พระรถ-เมรี ของ เกรียงศักดิ์ พิศุนาคะ

ประวัติการแต่ง

นิทานเรื่องนี้เรียบเรียงขึ้นใหม่ คือ เกรียงศักดิ์ พิศุนาคะ รวมอยู่ในหนังสือ ชื่อ ยอดนิทานไทย ซึ่งผู้เรียบเรียงบอกไว้ในคำนำว่า "ข้าพเจ้านำเอามรดกเหล่านั้นมาเขียนขึ้นใหม่ทำนองเล่าเรื่อง เว้นเสียแต่ตอนที่มีความไพเราะเพราะพริ้งมีความหมายลึกซึ้งกินใจ จึงได้ยกมาเป็นตอน ๆ"¹

เนื้อเรื่อง

เริ่มตั้งแต่กำเนิดนางสิบสอง จนถึง พระรถฆาตนางยักษ์ตายได้ควยไม้เท้า โคนซี่ตายปลายซี่เป็น แล้วพระรถก็ลาพระบิดากลับไปเยี่ยมศพนางเมรี แล้วบังเกิดความอาลัยรักจนกลั่นใจตายตามนางไป

9) เรื่อง พระรถ-เมรี ของ ลำจวน มงคลรัตน์

ประวัติการแต่ง

"ลำจวน" เรียบเรียงเรื่องพระรถ-เมรี ขึ้นใหม่เป็นนิทานร้อยแก้ว

เนื้อเรื่อง

ตั้งแต่กำเนิดนางสิบสอง จนพระรถฆาตนางยักษ์ตายแล้วกลับไปจัดการศพนางเมรี แล้วกลั่นใจตายตามนางไป

10) - พระรถ-นางเมรี ของ สงวน โขตีสุขรัตน์

สงวน โขตีสุขรัตน์ รวบรวมเรียบเรียงนิทานเรื่องนี้ไว้ในหนังสือนิทานโบราณคดีชุดที่ 2

เนื้อเรื่อง

เริ่มตั้งแต่กำเนิดนางสิบสอง จนถึงพระรถได้ไม้เท้า โคนซี่ตายปลายซี่เป็น ช้างนางยักษ์ตาย แล้วกลับไปจัดการศพนางเมรีแล้วกลั่นใจตายตามนางไป

¹ เกรียงศักดิ์ พิศุนาคะ, ยอดนิทานไทย (พระนคร : คลังวิทยา, 2507), หน้า บทนำ.

ค. บทละครว่า

บทละครว่าเรื่อง พระรถ-เมรี แต่งเป็นกลอน บทละคร บทละครที่นิยม นำเรื่อง พระรถ-เมรี ไปแสดง ได้แก่ละครชาตรี ซึ่งเป็นละครพื้นเมืองที่เก่าแก่ที่สุดของไทย ดังที่สมเด็จพระยาคำรงราชานุภาพ ได้ทรงอธิบายไว้ว่า

ละครพม่าก็ดี ละครโนราห์ชาตรีของไทยเราก็คือ ที่มีตัวละครแก่นายโรงตัว 1 นางตัว 1 และจำอวดตัว 1 อย่างนี้เป็นอย่างน้อยที่สุดที่จะเล่นละครไคสะควก คุ้มเหตุนี้จึงปรากฏมาแต่ก่อนว่า ละครชาตรีชอบเล่นแบบบางเรื่องที่ตัวหลักๆ เล่นพร้อมกันไม่เกิน 3 ตัว เช่น เรื่องพระรถเสน ตัวนายโรงเป็นพระรถเสน ตัวนางเป็นนางเมรี ตัวจำอวด เป็นมาของพระรถเสน มิฉะนั้นก็เล่นเรื่องนางมโนห์รา¹

เรื่อง พระรถ-เมรี หรือ พระรถเสน คงมีผู้นำเอามาเล่นละครชาตรีกัน ตั้งแต่สมัยอยุธยาอยู่กับเรื่อง พระสุชน-นางมโนห์รา แต่ไม่มีตัวพลมัยนั้นที่เป็นลายลักษณ์อักษรเหลืออยู่เป็นหลักฐาน นอกจากสมัยปัจจุบันมีบทละคร เรื่อง พระรถเสน ซึ่งกรมศิลปากรแต่งและจัดแสดง ณ โรงละครศิลปากร เมื่อ พ.ศ. 2500²

กลอนบทละครเรื่อง พระรถ-เมรี ฉบับตัวเขียนที่แต่งเป็นกลอนบทละคร ชื่อ พระรถ มี 10 เล่ม ไม่ปรากฏชัดว่าได้ใช้แสดงจริงหรือไม่ หรือแต่งไว้สำหรับอ่าน ไม่ทราบว่าใครแต่งและแต่งเมื่อใด สมเด็จพระยาคำรงราชานุภาพ ทรง

¹สมเด็จพระยาคำรงราชานุภาพ, ตำนานละครอิเหนา (พระนคร : คลังวิทยา, 2515), หน้า 8.

²นายบัญชา นิตยสุวรรณ หัวหน้าฝ่ายวิชาการ กองการสังคีต กรมศิลปากร เฝ้าให้ผู้วิจัยฟังว่า กรมศิลปากรเคยแสดงเรื่องพระรถ-เมรี หรือพระรถเสน อีกเป็นตอนสั้น ๆ ในรายการศรีสุชนาฏกรรม ชื่อ คอนคำสาปสันธิ ผู้แต่งบทคือ เสรี หวังในธรรม ผู้อำนวยการกองการสังคีต กรมศิลปากร แห่งชาติไม่พบ

นอกจากนี้คราวฉลองกรุงรัตนโกสินทร์ 200 ปี ละครของกรมศิลปากร เรื่อง พระรถเสน ตอนพระรถได้มา แสดงในงานแสดงสินค้านานาชาติ ที่สนามกีฬา หัวหมาก เมื่อ 12 เมษายน 2525 เวลา 17.00 - 17.30 น. อีกด้วย

สันนิษฐานไว้ว่าเป็นของเก่าแก่ก่อนรัชกาลที่ 2 อาจเป็นเรื่องละครครั้งอยุธยาหรือกรุงธนบุรี หรือในรัชกาลที่ 1 แต่ไม่แน่ชัด¹

นอกจากนี้ยังมีกลอนบทละคร เรื่อง พระรถ ฌัมป์กระต่ายฝรั่งอีก 2 เล่ม จากการศึกษา ผู้วิจัยพบว่าเป็นฌัมป์คัดลอกจากฌัมป์ตัวเขียนที่เป็นสมุดไทยข้างต้น

สมัยรัตนโกสินทร์ มีบทละครเรื่อง พระรถ-เมรี ของนายบุศย์ ฌัมป์ โรงพิมพ์วัดเกาะ (โรงพิมพ์ราษฎร์เจริญ) มี 8 เล่ม

ทั้งหมดนี้แบ่งเป็น 2 กลุ่ม คือ

1. ฌัมป์ตัวเขียน เป็นสมุดไทย 10 เล่ม แบ่งเป็น 5 ส่วน ดังนี้

1) ส่วนที่ 1 ได้แก่ กลอนบทละครเรื่อง พระรถ-เมรี เล่ม 1 เลขที่ 1 ตู 114 ชั้น 1/2 มัค 43

ประวัติ พระครูขันตยาคม (อิม) วัดเทพศิรินทร์ ถวาย วันที่ 7/8/12

เนื้อเรื่อง ตั้งแต่กำเนิดนางสิบสอง เศรษฐีพรหมจรรย์มีชื่กา 12 คน เรียกว่านางสิบสอง ค่อมมาเกิดฐานะยากจนลง จึงเอาลูกไปปล่อยในป่า นางยักษ์สารทรา มเหลือหม้ายของท้าวผกาไปจับสัตว์กินพบเข้านำมาเลี้ยงไว้เป็นชิตามนุชกรรม จนถึงนางสิบสองแอมเห็นกองกระดูกรู้ว่ามาอยู่กับยักษ์คิดจะหนีไป นางยักษ์จึงฝันร้ายว่าไฟไหม้ปราสาทและลามมาถึงตัวนาง เนื้อความหมดแค่นี้

ศูนย์วิทยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

¹สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, ตำนานละครอิเหนา (พระนคร : คลังวิทยา, 2507), หน้า 129 - 130.

2) สำนวนที่ 2 ไค่แก่ กลอนบทละคร เรื่อง พระรถเมรี เลขที่ 3
 คู่ 114 ชั้น 1/2 มัค 43

ประวัติ เป็นฉบับเดิมของหอสมุดศิริญาณ

เนื้อเรื่อง ตั้งแต่พระรถชวนนางเมรีไปชมสวน นางเมรีให้เลี้ยงไพร่พลมนตรีและนางสนมกำนัลจนพวกยักษ์พากันเมามาย พระรถซึ่งชวนชมพรรณไม้ต่าง ๆ และถามชื่อต้นไม้เหล่านั้นจนได้พบมะม่วงหาวมะนาวโห่และไค้แอบเด็ก เนื้อความข้างต้นนี้อยู่ใน "หน้าต้น" ของสมุดไทย

เข้าใจว่ามีต้นฉบับบางส่วนขาดหายไป เมื่อเริ่มต้น "หน้าปลาย" ใจความจึงขาดหายไปไม่ต่อกันเล็กน้อย คือ เริ่มว่า นางเมรีทำพิธีเซ่นไหว้พระเสื้อเมือง (เข้าใจว่าอาจเป็นเพราะพระรถไปเด็กไม่ประจำเมือง เข้าจึงต้องทำพิธีเซ่นไหว้) แล้วพระรถก็ชวนนางเมรีเสวยสุราจนเมามาย แล้วหลอกถามเรื่องยาวิเศษต่าง ๆ ไค้แก่ ยาที่ไปรยลงแล้วกลายเป็นไฟ ผน ขวากหนาม ภูเขา และทะเลอันกว้างใหญ่นอกจากนี้ยังมีไม้เท้าโค่นซึ่งตายปลายซึ่งเป็น ดวงเนตรนางสิบสองและยาประสมเนตร นางก็มอบให้พระรถ ในฐานะจะเป็นผู้ครองเมืองทานตะวันต่อไป เมื่อนางเมรีเมาหลับไป ม้าก็ร้องเตือนพระรถให้นึกถึงแม่และป่า แล้วนักแฉะที่จะหนี พอรุ่งขึ้นเข้าโกศขึ้นพระรถก็ขโมยของวิเศษต่าง ๆ ขึ้นมาแล้วเหาะหนีไปด้วยความอาศัยอาวรณ์นางเมรียิ่งนัก

3) สำนวนที่ 3 ไค้แก่ กลอนบทละคร เรื่อง กลอนบทละคร
 เรื่องพระรถเมรี เลขที่ 4 คู่ 114 ชั้น 1/2 มัค 43

ประวัติ เป็นฉบับเดิมของหอสมุดศิริญาณ

เนื้อเรื่อง สัททิกันตามพระรถมาทัน แต่พระรถไปรยโสดเป็นแม่นำกรดขวางน้ำ จึงตามไปไม่ได้ ต้องรออยู่ที่ฝั่งน้ำนั้นจนนางเมรีตามมาทันอ่อนนอนและตัดพ้อขอให้พระรถกลับไป แต่พระรถว่ามีธุระสำคัญเสร็จแล้วจะกลับมาหาให้นางเมรีกลับไปรออยู่ก่อน นางเมรีไม่ยอมกลับและใช้นางสนมกำนัลและกองทัพให้กลับไปเมืองก่อน

เหลือแต่นางอเมริกันเดียว อ้อนวอนให้พระรถกลับ เนื้อความจบแค่นี้¹

4) สำนวนที่ 4 ได้แก่ กลอนบทละคร เรื่องพระรถเมรี เล่ม 8 เลขที่ 7 และ กลอนบทละครเรื่อง พระรถเมรี เล่ม 10 เลขที่ 9

ประวัติ พระยาเพชรปาศิ ถวายฯ เมื่อวันที่ 12/3/126 (12 เมษายน 2450) ทั้งสองฉบับนี้เป็นฉบับที่ได้ค้นฉบับมาจากแหล่งเดียวกัน และมีใจความต่อเนื่องกัน ทั้งมีเนื้อความบางตอนที่เอ่ยถึงไว้ตรงกัน แต่ไม่ปรากฏในสำนวนอื่น ๆ ได้แก่การกล่าวถึงว่านางเมรีกายแล้วร่างกายกลายเป็นศิลา มีการทรมานศพแล้ว นางได้ไปเกิดเป็นเทพบุตร

เนื้อเรื่อง พระรถเมรี เลขที่ 7 มีเนื้อความคงต่อไปนี้ คือ ม้าค่าทอนนางค่อม นางเมรีก็คูดนางค่อมแล้วอ้อนวอนพระรถว่าให้กลับถ้าไม่เช่นนั้นนางจะขอลาตาย ม้าเห็นว่าดาชักช้ำอยู่พระรถคงจะใจอ่อนกลับไปหานางเมรีจึงพาพระรถเหาะไป นางเมรีเสียใจถึงสลบไป เมื่อฟื้นขึ้นมาได้สั่งเสียให้สิทธิกันกลับไปครองเมืองแทน แล้วกลับใจตายอยู่บนยอดเขานั้น ร่างกายก็กลายเป็นศิลาคิดอยู่กับภรรยาเพื่อเป็น พยานแห่งความสัตย์ซื่อในความรัก แล้วนางเมรีก็ไปเกิดในสวรรค์ชั้นดุสิต สิทธิกัน เอาศพไปไม่ได้จึงทรมานศพแก้วสวมไว้

ศูนย์วิทยทรัพยากร จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

¹ใจความในกลอนบทละครเรื่อง พระรถเมรี เลขที่ 4 ท่อจากเลขที่ 3 แต่คงไม่ใช่สำนวนเดียวกันเพราะเอาที่รายละเอียดในเนื้อเรื่องที่เลขที่ 4 เอ่ยถึงสิ่งที่กีดขวางที่ทำให้นางเมรีติดตามพระรถไปไม่ได้ว่า เป็นแม่น้ำกรด แต่เลขที่ 3 ว่าเป็นแม่น้ำใหญ่ที่มีจรเข้เหรา.

ฝ่ายพระรตเดินทางมาจนถึงภูฏานซึ่งช่วยแปลงสาส์นก็แวะลงนมัสการแล้ว เล่าเรื่องกันไปเมืองทานกะวันมา ภูฏานช่วยขับไล่มุขและซุมพระขรรค์ที่ทำให้มีฤทธิ์เหาะ ไล่และสอนมนต์ เช่น แปลงกาย หายตัว สะกด แล้วพระรตก็ลาไปหาแม่และป้า เอา ดวงตาใส่ให้เห็นคือคงเคิม แล้วเอามะม่วงหาวมะนาวโห่ถวายพระบิดา ทันฉบับมีแค่นี้

พระรตเมรี เลขที่ 9 มีเนื้อความต่อไปว่า พระรตกลับไปทานางเมรี แต่ กลับพบมณฑปสูงใหญ่จึงเข้าไปคุบศพนางเมรีที่กลายเป็นศัลภีเสวราโศกเสียใจ คร่ำครวญจนสลบไป ม้าก็พลอยเสวราโศกจนสลบไปด้วย นางเมรีซึ่งบัดนี้ได้ไปเกิดเป็น เทพบุตรอยู่ในสวรรค์ชั้นดุสิต เห็นเหตุการณ์ก็แปลงร่างกลับเป็นนางเมรีมาช่วยแก้ไข ให้พระรตฟื้น และปลอบใจให้พระรตคลายความเศร้าโศก และบอกให้ว่าเนื้อคู่ของ พระรตอยู่ทางทิศอุดรชื่อ นางทัศนาศ เป็นธิดาของท้าวปทุมราช

พระรตได้ไปถามที่นางเมรีบอกโดยแปลงร่างเป็นยักษ์แก่เข้าไปสืบคุใน เมือง¹ ได้ไปอาศัยอยู่กับยายมาลีคนเฝ้าอุทยาน ส่วนท้าวปทุมราชก็ส่งสารไปยัง กษัตริย์เมืองต่าง ๆ ให้มาให้พระธิดาเลือกคู่ ทันฉบับหมดลงเพียงเท่านี้

จะเห็นว่าใจความระหว่างเลขที่ 7 เล่ม 8 และเลขที่ 9 เล่ม 10 นั้น ซากหายไปส่วนหนึ่ง แสดงว่าที่หายไปคงอยู่ในเล่มที่ 9 นั้นเอง

นอกจากนี้ยังมีกลอนบทละครเรื่อง พระรตเมรี อีก 4 เล่ม เป็นสมุดไทย อยู่ในหอสมุดแห่งชาติ มีเนื้อเรื่องเป็นตอนที่ต่อจาก พระรตเมรี ส่วนวันที่ 4 เลขที่ 10 นี้ แต่ไม่สามารถระบุได้ว่าเป็นจำนวนเดียวกันหรือไม่ เพราะใจความที่เอ่ยถึง ไม่ชัดเจนพอ และบางเล่มก็เลอะเลือนมากจนอ่านไม่ได้ความละเอียด ได้แก่

1. กลอนบทละคร เรื่อง พระรตเมรี เลขที่ 2 ฐ 114 ชั้น 1/2 มัด 43

¹ ตรงกันกับที่บอกไว้ในเลขที่ 7 ว่า ภูฏานสอนมนต์ต่าง ๆ มีแปลงกาย เป็นต้น.

ประวัติ นางทองอยู่ จรรยากุล ถวาย วันที่ 13 เมษายน 2463

เนื้อเรื่อง มีใจความเท่าที่พออ่านได้ มีดังนี้ คือ

พระรตซ์มีขึ้นปราสาท เข้าไปหานางวรทาสีอีก แล้วถามถึงห้องของนางทศนารี บุตรของยักษ์ว่าอยู่ที่ไหนโดยปลอมว่าจะรักนางวรทาสีและนางทศนารีเท่ากัน ให้เป็นมเหสีชายและขวา นางวรทาสีจึงพาพระรตซ์ไปห้องนางทศนารี¹

2. กลอนบทละครเรื่อง พระรตซ์เมรี ตอนพระรตซ์รบกับนางสารตรา เล่ม 8 เลขที่ 6 ๓ 114 ชั้น 1/2 มัด 43

ประวัติ เป็นสมบัติเก่าของหอพระสมุด หัวอักษรจางมากเลือนจนไม่สามารถอ่านได้ตลอดทั้งหมด จับความได้เพียงสั้น ๆ ว่า

เป็นตอนที่พระรตซ์รบกับนางยักษ์สารตรา จนถึงรับนางสิบสองกลับเข้าวังแล้วพระรตซ์กลับไปหานางเมรี นางศักพ้อบอกว่าลาตาย พระรตซ์เศร้าโศกเสียใจจนสลบไปกับศพนางเมรี หลังจากทำศพนางเมรีแล้วก็ไปยังอาศรมฤาษี นางเมรีที่ตายมาบอกให้ไปทางทิศบูรพาซึ่งเป็นเมืองของพ่อของนาง คือ เมืองสังกัส นางทศนารีน้องของนางเมรีจะเป็นคู่ครองของพระรตซ์ต่อไป พระรตซ์ก็ได้เดินทางไปอาศัยอยู่ในสวนของยักษ์ซึ่งอยู่นอกเมือง ได้ร้อยพวงมาลัยไปให้นาง นางทศนารีทรงพระสุบินว่ามีพระยานาคเลื้อยเข้ามารวบรัดมัดคองคาง

3. กลอนบทละครเรื่อง พระรตซ์เมรี ตอน พระรตซ์ได้นางทศนารี เล่ม 9 เลขที่ 8 ๓ 114 ชั้น 1/2 มัด 43

ประวัติ เป็นสมบัติเก่าของหอสมุดวชิรญาณ

เนื้อเรื่อง ฉบับนี้ตัวอักษรเลือนจางมาก เช่นเดียวกับเล่ม 8 เลขที่ 6 จนไม่สามารถอ่านได้ตลอด อ่านได้ใจความเพียงว่าเป็นตอนที่พระรตซ์ได้นางทศนารี มีการร้อยดอกไม้ไปให้ พระรตซ์ขอให้นางถอดกถอนให้โดยบอกว่าตนเป็นสามีของ

¹นางทศนารี แก่ละส่วนวนเรียกชื่อต่าง ๆ กัน ได้แก่ ทศนารี นางทศนา ทศมาลี.

นางเมรี นางเมรีสั่งให้มาหาน้อง¹ จนถึงนางวรทาสีนำความไปกราบทูลบิดาของนางทศนารี เพราะกลัวความผิด

4. กลอนมโหรีเรื่องพระรถเมรี เลขที่ 10 กุ 114 ชั้น 1/2 มค

43

ประวัติ กรมหลวงวงษาธิราชสนิท กรมหมื่นไชยวรรณารถ ประทานหอพระสมุค เมื่อวันที่ 6 กุมภาพันธ์ พ.ศ. 2458

เนื้อเรื่อง เป็นใจความตอนพระรถไถ่นางทศนารีเช่นกัน ผู้วิจัยพบว่าเป็นสำนวนเดียวกับเลขที่ 2 เพราะเนื้อความตอนท้าย ๆ เล่มสมุคกลับไปพรรณนายอนตอนต้นเรื่อง คือตอนพระรถเข้าหานางวรทาสีและให้ชื่อของนางเมรี ตรงกันทั้งเนื้อเรื่องและการใช้ถ้อยคำ ได้สอบเทียบดูแล้วพบว่าเป็นสำนวนเดียวกัน ต่างกันเล็กน้อยที่ตัวละครและการใช้คำบางคำเท่านั้น

ท้าวสันนุราชขึ้นไปจับพระรถเสกโคที่ห้องนางทศนารี สั่งให้นำไปตระเวน 7 วันแล้วจะประหารชีวิต นางทศนารีใจที่เลี้ยวทั้งสองคนให้เอาอาหารไปให้และถามข่าวคราวทุกข์สุขโดยตักสินบนผู้คุม แล้วนางทศนารีก็เล่าเรื่องพระรถถูกจับให้มาฟัง มาจึงเหาะเอาครุฑและพระขรรค์² ไปให้ธานีโคคมและเล่าเรื่องให้ฟัง จนถึงพระธานีมายังเมืองยักษ์และเข้าเฝ้าท้าวสันนุราช ไปถามทุกข์สุขกัน

ศูนย์วิทยทรัพยากร

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

¹ในสำนวนที่ 4 เล่ม 10 เลขที่ 9 เป็นสำนวนเดียวกับที่เล่าคล้ายฉบับนี้ว่านางเมรีเป็นผู้บอกทางให้ไปหานางทศนารี.

²สำนวนนี้เอ่ยถึง "พระขรรค์" ซึ่งมีความสัมพันธ์ระหว่างพระรถกับพระธานี ซึ่งคล้ายกับในสำนวนที่ 4 ที่เอ่ยถึง "พระขรรค์" ว่า พระธานีเป็นผู้ข่มพระขรรค์ให้พระรถ สำนวนอื่น ๆ ไม่เห็นเอ่ยถึงพระขรรค์ในฐานะเป็นอาวุธคู่มือของพระรถเลย สำนวนนี้อาจเป็นสำนวนที่ท้อจากสำนวนที่ 4 ก็ได้.

เนื้อความต่อจากนั้นก็กลายเป็นเรื่องตอนกันว่า พระรถเข้าหานางวรทาสี
ขอให้ซื้อทองนางทศนารีจนได้นางเป็นชายา นางสังวิเสทจัดอาหารเพื่ออ้างว่า
พระเคราะห์ไม่ดีจะแต่งของสังเวทเวทคา ที่เลี้ยงระแคะระคายนางทศนารีจึงจำต้อง
เล่าความจริงให้ฟังและขอให้ช่วยระวางปกปิด

เนื่องจากทั้ง 4 เล่มนี้เป็นตอนที่สั้นและยังไม่สามารถอ่านได้ชัดเจนโดยตลอด
จึงไม่สามารถยืนยันได้แน่ว่าจะเป็นสำนวนเดียวกันหรือต่อจากสำนวนที่ 4 ในเลขที่ 7
และ 9 หรือไม่

5. สำนวนที่ 5 กลอนบทละคร เรื่อง พระรถเมรี เลขที่ 5 ฐ 114
ชั้น 1/2 มัด 43

ประวัติ เป็นฉบับเก่าของหอสมุดวชิรญาณ

ผู้วิจัยพบว่าเป็นสำนวนเดียวกับฉบับที่หอสมุดเรียกว่า ละครการเมือง เลขที่ 1
ต่อเลขที่ 2 ฐ 115 ชั้น 4/5 มัด 13 ซึ่งมีประวัติบอกว่าเป็นฉบับของหม่อมเจ้าวัชรินทร์¹
ซึ่งหอซื้อไว้ตั้งแต่ สก 131

เนื้อเรื่อง นางสุนทรมารุทราว่าพระรถกลับมาเมืองไค้ก็โกรธแค้นแกลงทำเป็นไม่สมาย
ทูลว่าให้ใช้พระรถไปเอามะม่วงหาวมะนาวโห่มา บัดนี้พระรถกลับมาแล้วแต่ไม่ยอมเข้า
เฝ้า พระรถสอิศโรกรชใช้ให้ขุนแก้วขุนไกรไปตามตัวพระรถมา พระรถทรงม้าเข้ามาใน
เมือง ถือบ่แม่กำพุดและพระขรรค์ส่งงามราวกับพระอินทร์ เอามะม่วงมะนาวไปถวาย
นางยักษ์เห็นตกใจมากแต่แกลงว่าไม่ไช่มะม่วงหาวมะนาวโห่ พระรถสอิศโรกรชยิ่งกริ้วมากขึ้น

¹หม่อมเจ้าวัชรินทร์ ในที่นี้ไม่แน่ใจว่าจะเป็น หม่อมเจ้าวัชรินทร์ ใน
กรมหลวงบดินทรไพศาลโสภณ หรือ หม่อมเจ้าวัชรินทร์ ซึ่งเป็นโอรสใน พระบาทสมเด็จพระ
พระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว ซึ่งประสูติก่อนพิธีบรมราชาภิเษก (ดูรายละเอียดในหนังสือ
ราชสกุลวงศ์ พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ นายเนย อิศรางกูร ณ อยุธยา
ณ สุสานหลวง วัดเทพศิรินทราวาส วันที่ 1 พฤศจิกายน 2507).

คำว่าพระรต พระรตจึงคำว่านางยักษ์และอวคแม่กำพด นางยักษ์ตกใจเข้าไปในปราสาท แล้วแปลงกายกลับเป็นยักษ์ไลกันผู้คน พระรตลืทธิตกใจร้องเรียกให้พระรตช่วย พระรตสู้กับนางยักษ์จนชาวเมืองแตกตื่นตกใจหนีกันจนวายโกลาหล พระรตจึงล่อนางยักษ์ออกไปนอกเมือง แล้วพระรตก็นึกถึงพระฤาษีขอให้ช่วย พระฤาษีก็เหาะมาพร้อมวามนซึ่งพระฤาษีใช้ให้เอาพระชำมรงค์ไปให้พระรต พระรตเลี้ยงสัตว์อชิษฐานแล้วพาพระชำมรงค์ไปปักอกยักษ์ ยักษ์ก็กรซาคนอนคืนอยู่ จะร้ายมนต์ให้กายกิดคังเดิมกายก็ไม่กิด ชาวเมืองพากันมากดูและเยาะเย้ย

นางยักษ์แค้นมากสาปแข่งว่าจะขอจงเวรกับมนุญ์ จะเป็นเรือกไรรันยุ่งปลิงหากมาคอยเกาะกินเลือดมนุญ์ทุกซาทิ แล้วพระรตก็ยิงศรกำพดณุนางยักษ์สิ้นใจกาย

พระรตลืทธิกลับคลุ้มคั่งถึงนางยักษ์ จนพระรตต้องเชิญพระฤาษีมาช่วยทำพิธีไลปีศาจออกจากร่างจึงหาย พระรตลืทธิก็นึกถึงนางลิมสองจึงให้ไปรับนางลิมสองใจอ่อนคินดีด้วยเพื่อเห็นแก่ลูก แล้วพากันกลับเข้าเมือง ชาวเมืองพากันเข้ามาเฝ้าชื่นชมพระบารมีและถวายพระพร พระรตลืทธิสั่งให้เตรียมการสมโภชพระโอรสและเมเหลสีทันฉบบสิ้นสุดคณี่

2. กลอนบทละครฉบบัศวพิมพ์

กลอนบทละครเรื่อง พระรต-เมรี ของ นายบุศย์ ฉบบัโรงพิมพ์วัดเกาะ

ผู้แต่งและสมับที่แต่ง

ผู้แต่งได้บอกชื่อของตนไว้ในบทไหว้ครุว่า

ข้าผู้แต่งนามบอตอสกค
ท่านที่มีปริชาโว

อีกกำหนดสรระอุประจุไล
ก็คงได้แจ้งความตามการ¹

¹นายบุศย์, พระรต-เมรี เล่ม 1 (พระนคร : โรงพิมพ์ราชฎรเจริญ, 2492), หน้า 3.

เวลาที่แก่งและปีที่พิมพ์ครั้งแรกไม่ปรากฏ ผู้วิจัยสันนิษฐานว่าน่าจะตีพิมพ์ระหว่าง พ.ศ. 2432 - 2492 เพราะโรงพิมพ์วัดเกาะ (โรงพิมพ์ราษฎร์เจริญ) ซึ่งตั้งขึ้นในสมัยรัชกาลที่ 5 เมื่อปี ร.ศ. 108 (พ.ศ. 2432)¹ และพระรถ-เมรีฉบับที่พบนี้พิมพ์เมื่อ พ.ศ. 2492

จุดมุ่งหมายในการแต่ง

ผู้แต่งไม่ได้กล่าวถึงจุดมุ่งหมายในการแต่งไว้ สันนิษฐานว่าคงแต่งขึ้นเพื่อมุ่งความสนุกสนานเพลิดเพลินให้แก่ผู้อ่าน ตามลักษณะของหนังสือของโรงพิมพ์วัดเกาะ

รูปแบบการแต่ง

เป็นกลอนยพละคร มีการบอกท่านองเพลงกำกับไว้ที่ท้ายคำกลอนแต่ละกลอนด้วย เช่น

เมื่อนั้น	สิบเอ็ดนางพี่น้องว้ายร้องไห้	
ทางเห็นควยเหตุวิบัติใจ	ก็คลาไคลความรอยย่อยมา	เชิด 2 คำ ๗
ครั้นถึงที่นั่งทางทน	จตุรศลเขาสุเคหา	
เห็นทวนบิศามารดา	ทวงโสภาคครวญคร่ำรำพัน ๗	โอด 2 คำ ๗
โอบีดาหิงชาเสียโค	ไหลลูกลงในไพร่สัจ	
จนไกลเวลาสายัณห์	ลูกพาทันตั้งจิตศรัทธอบิศา ๗	เจรจา 2 คำ ๗ ²

เนื้อเรื่อง

เริ่มตั้งแต่กำเนิดนางสิบสองที่เป็นลูกของเศรษฐีพรหมจรรย์กับนางพรหมณี ได้เป็นมเหสีของพระราช เจนนางยักษ์งามมาแก่แก่น ถึง พระรถกลับจากเมืองนางเมรีเอาทามาใส่ให้แม่และป้า นางยักษ์ต่อสู้กับพระรถและถูกพระรถฆ่าตาย นางสิบสองคืนดีพระราช พระรถทูลลาไปจัดการศพนางเมรี และควยความอาลัยรักที่มีต่อนางพระรถได้คร่ำครวญจนตายตามนางไป ท้าวยาสิทธิ์และนางสิบสองทรงทราบก็เส้ร่าโศกและสิ้นพระชนม์ตามไป จนหมดวงศ์แค่นี้

¹ชลดา เรื่องรักษ์ลิขิต, "หนังสือประโลมโลกที่ขึ้นชื่อในสมัยรัชกาลที่ 5" อักษรศาสตร์ 11 (กรกฎาคม 2524), หน้า 90.

²นายบุศย์, พระรถ-เมรี เล่ม 1, หน้า 8 - 9.

ก่อนท้ายมีการกล่าวถึงการกลับชาติมาเกิดใหม่เป็นพระสุชน และนางมโนห์รา

2. บทละครเรื่อง พระรถเสน กรมศิลปากรสร้างบทใหม่

ประวัติการแต่ง

เมื่อ พ.ศ. 2500 กรมศิลปากรได้นำเรื่อง พระรถ-เมรี มาสร้างเป็น
บทละครให้ชื่อว่า บทละครเรื่อง พระรถเสน และนำออกแสดง ณ โรงละครศิลปากร
เมื่อราวเดือนมีนาคม พ.ศ. 2500

ผู้แต่ง

มีทั้งหมด 6 คน ดังต่อไปนี้

มนตรี ทราโมท	แต่งฉากที่ 1
หม่อมแก้ว สนิทวงศ์ เสนี	แต่งฉากที่ 2
ประเวส กุมท	แต่งฉากที่ 3
พนิศา ลิทธิวรรณ	แต่งฉากที่ 4
เสรี หวังในธรรม	แต่งฉากที่ 5
ประทีน พวงสำลี	แต่งฉากที่ 6
พนิศา ลิทธิวรรณ	แต่งฉากที่ 7 ¹

จุดมุ่งหมายในการแต่ง

บทละครเรื่อง รถเสน นี้ กรมศิลปากรได้สร้างขึ้นเป็นบทละครเพื่อให้
แสดงละครเพื่อใช้เป็นคู่กับเรื่อง มโนห์รา ที่เคยแสดงมาแล้ว ดังที่ ชนิท อยู่โพธิ์
ได้ชี้แจงไว้ในคำนำหนังสือบทละครเรื่อง รถเสน ว่า

¹บทละครเรื่อง พระรถเสน กรมศิลปากรสร้างบท (พระนคร : กรมศิลปากร,
2500), หน้า ง.

โดยเหตุที่ได้พิจารณาเห็นว่าเรื่อง พระรถเมรี มีช่องทางที่จะสร้างขึ้นเป็น บทละครตอนประกอบจากละครชั้นเชิงศิลป์ทางนาฏกรรมใดคือเรื่องหนึ่ง ซึ่งควร สร้างบทขึ้นไว้เป็นคู่กับเรื่อง มโนห์รา ที่เคยนำออกมาแสดงแล้วนั้น เพราะมี เรื่องเล่ากันมาว่า พระรถเสนและนางเมรีเป็นบุรพชาติของพระสุชนและนาง มโนห์รา¹

ที่มา

ในการสร้างบทละครเรื่อง รถเสน ใหม่นี้ กรมศิลปากรได้บอกที่มาว่า แต่งโดยยี่ครตเสนชาคก เป็นหลักและพยายามดำเนินเรื่องตามนั้น แต่ก็ได้นำเอาเรื่องราวบางตอน เช่นที่มีอยู่ในหนังสือกลอนอนานซึ่งแต่งกันไว้ตามนิทาน ที่เล่ากันมาแต่ก่อนเพิ่มเติมเขาไว้ และปรับปรุงทั้งบทและวิธีการเล่น วิธีการ แสดงขึ้นใหม่ตามแนวของนาฏกรรมอีกด้วย ละครเรื่องนี้จึงมีเนื้อเรื่องแตกต่าง ไปจากรถเสนชาคกของเดิม แต่งให้ชื่อเรื่องไว้ตามชื่อชาคกกว่า รถเสน²

รูปแบบการแต่ง

บทละครเรื่อง รถเสน ที่กรมศิลปากรสร้างบทใหม่นั้นมีลักษณะเป็นบท ละครที่นำเอาวิธีการ เล่นละครชาตรีกับการ เล่นละครแบบใหม่มาผสมผสานกัน กล่าวคือ มีการแบ่งเรื่องเป็นฉากเป็นตอน มีทั้งหมด 7 ฉาก เฉพาะฉากที่ 1 มี 2 ตอน แต่ละฉากมีการสร้างฉากและเปลี่ยนฉากไปตามท้องเรื่อง ทำให้ผู้ชมสามารถรู้ และเข้าใจว่าเหตุการณ์ตอนนั้น ๆ เกิดขึ้นที่ใด

นอกจากนี้ยังมีบทเจรจาของตัวละครสลับบทร้องและบทร้องก็มีเพลง หน้าพาทย์กำกับบอกไว้ ซึ่งไม่ปรากฏในบทละครแบบเก่า

¹ ษนิท อยู่โพธิ์, "คำนำ" บทละครเรื่อง รถเสน กรมศิลปากรสร้าง
บทใหม่ (พระนคร : กรมศิลปากร, 2500), หน้า ช.

² เรื่องเดียวกัน, หน้าเดียวกัน.

ส่วนลักษณะแบบเก่า คือ เมื่อจะกล่าวถึงตัวละครตัวใดตัวหนึ่ง ก็มีคำนำ
ขึ้นต้นเป็นแบบเฉพาะ ตามแบบแผนของกลอนบทละคร คือ เมื่อนั้น บัดนั้น

เนื้อเรื่อง

แบ่งเป็นฉาก ๆ ทั้งหมด 7 ฉาก ตั้งแต่ท้าวยาลิไทยได้รับสาส์นท้าพนัน
ชนไก่เอาบ้านเอาเมือง พระรถรับอาสา จนถึง พระรถหลอกถามความลับต่าง ๆ
จากนางเมรีแล้วหนีไป นางเมรีตื่นขึ้นมาไม่พบพระรถก็เศร้าโศกและรีบติดตามไป
ทันที จนถึงนางเมรีกลั้นใจตาย

ง. บทมโหรี

มีบทมโหรีเรื่อง พระรถเสน เหลืออยู่ 1 ตอน สมเด็จพระ
ตำรงราชานุภาพ ทรงอธิบายไว้ว่า

บทมโหรี เรื่อง พระรถเสน นี้เป็นบทแต่งครั้งกรุงเก่าถ่ายมาจากกาพย์
หอโคลงเรื่อง พระรถเสน อันเป็นบทขับไม้เป็นแน แรกเคยไชเป็นตำรา
หักรองคนเพลงฉิ่ง โฉบเพียง 2 คำ คือ

ฝ่ายนางเมรีศรีสวัสดิ์	บรรทมเหนื่อแทนรัก
ความเคืองเลือนลับยุดันทร	จะไกลแสงทินกรอินทีย
โฉบทรองกันเพียงเท่านี้	บททอนนั้นจึงเลยสูญไปเสียคราวหนึ่ง
มีผู้จำก็ไม่มีใครจำไว้ได้ ¹	หนังสือก็หา

บทมโหรีที่เหลืออยู่ปัจจุบันนี้ สมเด็จพระตำรงราชานุภาพ
ได้ทรงสืบหาจนไปได้มาโดยจับบันทึกจากคำบอกเล่าของ นางชิน อาของเจ้าจอม-
มารดากรมหมื่นกวีพจน์สุปรีชา ซึ่งขณะนั้นอายุได้ ๘๐ ปีเศษ และจำบทมโหรี เรื่อง
พระรถเสนไว้ได้ตลอด สมเด็จพระตำรงราชานุภาพทรงเล่าไว้ดีกว่า

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

¹ สมเด็จพระตำรงราชานุภาพ, ตำนานสุสานหลวงวัดเทพ-
ศิรินทราวาสกับตำนานมโหรี (พระนคร : โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร, 247๐),
หน้า 26.

"ได้ตามกรรมโหรีก็ไม่มีผู้ใดได้เคยเห็นบทเรื่อง พระรถเสน นี้ นอกจาก 2 คำ ที่เป็นคำรารองตนเพลงนี้"¹

บทโหรีเรื่อง พระรถเสน นี้เชื่อกันว่าเป็นบทโหรีครั้งอยุธยาที่เพราะสมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ทรงสันนิษฐานไว้ แต่ไม่มีหลักฐานยืนยัน นางอินเองก็ไม่ได้ยืนยันว่าเป็นบทโหรีของเก่าสมัยอยุธยา แต่น่าสังเกตว่าลักษณะกลอนคล้ายกลอนที่แต่งสมัยรัตนโกสินทร์

นอกจากนี้มี พระรถ-เมรี ฉบับสมุดไทยรวม 7 เล่ม ที่ผู้วิจัยพบว่าเป็นสำนวนเดียวกันกับบทโหรีได้แก่ กลอนอ่าน เลขที่ 5, 7, 12, 13 14 และหมู่กลอนนิราศเลขที่ 19, 20, 21 ในหอสมุดแห่งชาติ รวมทั้งสมุดไทยเรื่องพระรถนิราศที่ผู้วิจัยถ่ายเอกสารมาจากต้นฉบับของสถาบันทักษิณคดีศึกษา มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ สงขลา ทั้ง 9 เล่มมีคำกลอนตอนหนึ่งเหมือนกับบทโหรีเรื่อง พระรถเสน เกือบทุกประการ ผิดกันที่การใช้ถ้อยคำบางคำและตัวสะกดการันต์ต่างกันบ้าง ผู้วิจัยศึกษาแล้วแน่ใจว่าเป็นสำนวนเดียวกัน คงจะยกตัวอย่างมาเทียบให้เห็นดังนี้

บทโหรี

ฝ่ายนางเมรีศรีสวัสดิ์	บรรทมเหนือแท่นรัตนบัลลังก์
ควาเดือนเลื่อนลับยุคันธร	จะใกล้แสงทมิฬกรอโนทัย
พื้นกายชายเนตรนฤมล	มิได้ยลพระยอดพิสมัย
แสนโศกปริเทวนาใน	อรไท่มหอคศกลกาย

¹ สมเด็จกรมพระยาดำรงราชานุภาพ, ตำนานสุสานหลวงวัดเทพศิริน-
ทรราวาสกับตำนานมโหรี, หน้า 27.

กลอนอ่าน เลขที่ 5

ฝ่ายนางเมรีศรีสวัสดิ์ บันทมเหนือแท่นรัศมีปรกรจรร คาวเคื่อน
เลื่อนลับยุคนุช จไกลแสงทินณกนอะโนไทย์ ฝั้นกายชายเนกรนิกณน
มิไคยลพระยอกคพิศไสม ให้เสราสร้อยโสกาควัยอาลัย อรไท่ท่มทอคสกลกาย

กลอนอ่าน เลขที่ 7

ฝ่ายนางเมรีศรีสวัสดิ์ บันทมเหนือแท่นรัศมีปรกรจรร คาวเคื่อน
เลื่อนลับยุคนุช จไกลแสงทินณกนอะโนไทย์ ฝั้นกายชายเนกรนิกณน
มิไคยลพระยอกคพิศไสม แสนโสภปะริเทวะนาไน อระไท่ท่มทอคสกลกาย

พระรถนิราศ เล่ม 1 จาก สถาบันทักษิณคดีศึกษา มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ สงขลา

ฝ่ายนางเมรีศรีสวัสดิ์ บันทมเหนือแท่นรัศมีปรกรจรร คาวเคื่อน
เลื่อนลับยุคนุช จไกลแสงทินกอรุโรไทย์ นางฝั้นกายชายเนกรนิกณน
มิไคยลพระยอกคพิศไสม ก็แสนโสภปะริเทวะนาไนย อระไท่ท่มทอคสกลกาย
กลอนที่เป็นบทมโหรีคล้ายคลึงกับตอนหนึ่งใน กลอนอ่าน หรือ กลอนนิราศ

เรื่องพระรถนี้ สันนิษฐานว่าเป็นไปได้ 2 ทาง คือ

1. มโหรีที่คัดทอนมาจากกลอนอ่านและดัดแปลงให้สั้นและกระชับเข้าเช่นเดียวกับมโหรีเรื่องอื่น ๆ ที่ดัดแปลงหรือมีที่มาจากวรรณคดีที่มีชื่อเสียง
 2. กลอนอ่านเอาบทมโหรีที่มีอยู่มาแต่เดิมมาแต่งขยายความออกไป
- จ. บทโนรา

โนรา เป็นศิลปะพื้นเมืองของชาวไทยที่นิยมเล่นเรื่อง พระรถ-เมรี มากที่สุด
เรื่องหนึ่งในสมัยโบราณ ดังจะเห็นหลักฐานจากโนมโนห์ราที่บอกถึงการมหรสพก็
บอกว่าเล่นเรื่อง พระรถ ดังข้อความที่ว่า

มโนราชาตรี ร้องบทเมรี ชมสวนชวนสมอร
 รำเมื่อกินเหล้า เคล้าคไลชวนนอน ลักขณาภาจร
 เมรีมีวเมา¹

ปัจจุบันมีการเล่น "โรงครุ" เป็นหลักฐานที่แสดงว่าเรื่อง พระรถ-เมรี เป็นเรื่องหนึ่งในสิบสองเรื่องที่นิยมเล่นโบราณมาแต่โบราณ คือ บทสิบสอง ที่ว่า

ในการเล่นโรงครุหลังจากทำบทหลายงามแล้วก็ทำบทสิบสองคู่ไป แสดง หน้าที่โรงครุ การทำบทจะทำครบ 12 เรื่อง ตามแบบการเล่นโรงครุแต่ โบราณ บทที่ทำมี เรื่องมโนห์รา 1 พระรถเมรี 1 ลักษณะวงศ์ 1 โคบุตร 1 การาวงศ์ 1 ทูระอภัยมณี 1 สังข์ทอง 1 จันทโครบ 1 สันราช 1 สังคีตปรัชัย 1 เรื่องนางยมกดิน 1 เรื่องนายไกรกับชาละวัน 1²

ศูนย์วิทยพัทยาการ

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

¹สุทธีวงศ์ พงศ์ไพบูลย์, ทำเชิงอรรถและภาคผนวก มโนหรานิบาต ฉบับ วัคมีชณิมมาวาส สงขลา (สงขลา : วิทยาลัยวิชาการศึกษาสงขลา และวิทยาลัยครู สงขลา, 2513), หน้า 261.

²วิญญู จิตต์ธรรม (รวบรวมและเรียง), โนรา พิมพ์ครั้งที่ 2 (สงขลา : วิทยาลัยครูสงขลา, 2519), หน้า 57.

บทสิบสองที่กล่าวถึงเรื่อง พระรถ-เมรี มีข้อความดังต่อไปนี้

ขอแสดงแจ้งเรื่องในเบื้องต้น
จะกล่าวถึงนางมโนหรูปริชาชา
นางจึงขึ้นไปวอนแม่ยั่ว
ไคหุงปีกเหล็กหนีแม่ยั่วไป
ฝ่ายพระรถบทร่ำทำลูกไม้
ลงเฝ้ากินสุราพุดจากันพลาง

ครบกำหนดสิบสองทำนองสาร
ลิตชาจารย์เขาจะเอานางนี้ไปเผาไฟ
เป็นบุญตัวใครอคไม้ทักษิ
สู่เวียงไชยไกรลาสุปราสาททอง
ไคตามไคแม่เมรีไม่เห็นทาง
ตามนางทางนางนางแจ้งไม่แพรงพราย

บทเจรจา

พระรถลงเฝ้านางเมรีกินสุราจนเมาแล้วถามเรื่องแม่กำพืด (ที่เก็บดวงใจ
ของนางสนทนา) นัยน์ตานางสิบสอง ฯลฯ จนหมดสิ้นแล้วหนีไป

เข้าไปสู่ห้องเจ้างามชำเออย

ไคควงเนตรแม่ยั่วและยาผง แล้วทรงพาชีแล้วหนีหาย ฯลฯ

ต่อจากนี้ก็จับบทเรื่องอื่น ๆ ต่อไปจนครบ 12 เรื่อง¹

ฉ. บทลิเก

ลิเก เป็นนาฏกรรมพื้นบ้านที่แพร่หลายมาก ตั้งแต่รัชกาลที่ 5 เป็นต้นมา
การที่เรื่องพระรถ-เมรีเข้าไปมีบทบาทเกี่ยวข้องกับลิเกก็เป็นเพราะอิทธิพลของละคร-
ชาตรี คือ ลิเกจะมีการแสดงชุดหนึ่งเรียกว่า "ลิเกสิบสองภาษา" ที่เล่นร้องรำตาม
สำเนียงภาษาต่าง ๆ ที่คนไทยรู้จัก แสดงเป็นชุด ๆ เช่น ลาว มอญ เขมร แชก ฝรั่งเศส
ญวน ทลุง ฯลฯ ตอนที่เล่น "เข้าเมืองตลุง" จะว่าเป็นชาตรี เล่นเรื่องพระรถ-เมรี
และมี "ลิเกลำตัด" อีกชนิดหนึ่งที่เป็นต้นเค้าของลำตัดปัจจุบัน เป็นบทลิเกที่ร้องแก้กัน
2 วง ออกเป็นทำนองภาษาต่าง ๆ ตอนที่ออกจะเป็นละครชาตรีซึ่งเป็นการนำเรื่อง
พระรถ-เมรีไปเล่นในเรื่องลิเกคงจะเพื่อเพิ่มความแปลกและสนุกสนานนั่นเอง

บทชาตรีที่อยู่ในลิเกเป็นเรื่องพระรถ-เมรี ตอน เมรีพาพระรถไปชมสวน
แล้วอมเหล่านางเมรีแล้วหนีไป แสดงว่าคนคงประทับใจเรื่องตอนนี้มาก และยังเป็น
ตอนที่สามารถแสดงได้อย่างสนุกสนานด้วย.

¹ ภิญโญ จิตต์ธรรม (รวบรวมและเรียง), โนรา , หน้า 58 ชุดอุปถัมภ์นรากร
และนายยก ช่วยพูนชู ทำบท.

ข. วรรณกรรมสำหรับอ่าน

1. คำกลอนเรื่อง พระรถ-เมรี

1) กลอนอ่านฉบับตัวเขียน มีทั้งหมด 21 เล่มสมุดไทย เมื่อได้พิจารณาเนื้อความแล้วเห็นว่าอาจแบ่งเป็นส่วนต่าง ๆ ได้ดังนี้

ก) ส่วนที่ 1 ได้แก่ กลอนอ่าน เล่มที่ 1 - 5 เลขที่ 1 - 6 คุ้ม 115 ชั้น 1/2 มัด 38 เจ้าจอมสมบุญ ในรัชกาลที่ 5 ถวายหอฯ พ.ศ. 2472 เป็นส่วนที่น่าจะได้รับความนิยมมากที่สุดเพราะมีฉบับซ้ำมากที่สุด และค่อนข้างสมบูรณ์ที่สุด¹

ผู้แต่งและสมัยที่แต่ง

ส่วนนี้ไม่ได้บอกนามผู้แต่งและสมัยที่แต่งไว้เลย สันนิษฐานว่าคงแต่งสมัยต้นรัตนโกสินทร์ จากการพิจารณาเนื้อความบางตอนในเรื่องพอจะช่วยประกอบการสันนิษฐาน เช่น ตอนควักกานางสิบสอง กล่าวถึง "หมอฝรั่ง" ว่าเป็นผู้ทำหน้าที่ควักควงกานางสิบสองว่า

ศรีสแล้วทรงหันกับฐา กระทบไปหาหมอฝรั่งนอก
เข้ามาหา....

ฝรั่งหมอควนควักชกควงตา หังสิบเอคอัคระเรดที่ประสง²

ศูนย์วิทยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

¹ รายละเอียดใน ภาคผนวก ข. ของวิทยานิพนธ์นี้.

² พระรถกลอนอ่าน, เล่ม 2 เลขที่ 3 คุ้ม 115 ชั้น 1/2 มัด 38 หน้า 46 บรรทัดที่ 1 บทที่ 1 และบรรทัดที่ 6 บทที่ 4.

ตามหลักฐานทางประวัติศาสตร์¹ นายแพทย์ชาวต่างประเทศได้เข้ามาในเมืองไทยเป็นครั้งแรกตั้งแต่พุทธศักราช 2378 รัชกาลที่ 3 แต่การที่ความสามารถของนายแพทย์ชาวต่างประเทศจะเป็นที่ยอมรับและแพร่หลายในหมู่ประชาชนจนถึงขนาดนำมาเอ่ยในวรรณกรรมน่าจะพออาศัยเวลาอยู่บ้าง ซึ่งคาดว่าน่าจะประมาณในรัชกาลที่ 4 - รัชกาลที่ 5 ที่คนไทยทั่วไปรู้จัก "หมอฝรั่ง"

ก่อนที่พรรณาสภาพเมืองจำบากของเศรษฐีรัฐได้เอ่ยถึงไว้ว่า

มีตึกกวนบ้านเรือนเป็นเชื่อนชอบ กำแพงรอบสองชั้นกันแน่นหนา
ตั้งโรงพิมพ์บ้านทรายชายสุรา เรือกสวนไร่นามีครบครัน²

ตอนที่พูดถึงการกินเลี้ยงที่นางเมรีจิดได้แสดงวัฒนธรรมความเป็นอยู่ที่ค่อนข้างสมัยใหม่ คือ เอ่ยถึงการกินโต๊ะที่มีคนมาจัดให้เสร็จ การใช้มีด ช้อน ช่อม กินอาหารจีนและมีบริณดีด้วย ซึ่งจะช่วยประกอบการสันนิษฐานว่าน่าจะแต่งราวสมัยรัชกาลที่ 4 - รัชกาลที่ 5 ตัวอย่างเช่น

ว่าจะเลี้ยงโต๊ะกันสักวันหนึ่ง แตร่าฟังก็เห็นเป็นสนุก³

เปิดนึ่งค่างในใส่ลูกบัว	โก๋ทั้งกำปั้งพแนงแกมคัทหมั่น
ฮังโถแกลงไฟใสในขึ้น	เนื้อสมันย่ายวนลวนของดี ย่าเท่า
แกงปลาไหลใส่พริกสครอยสิบสี	กระจายหมหอมลวนของดี
<u>ขวนษาหรับดีคานี้</u> เรียงกันไป	มีคุดะเกียบช่อมชอนที่อย่างดี คนเลี้ยงนั้น
มากมีมาจัดให้ ของหวานพนักงานพวกข้างใน	ก็ขนไปโรงเลี้ยงคังบัญชา ⁴

¹จดหมายเหตุเรื่องมิชชันนารีอเมริกาเข้ามาในประเทศไทย, ประชุมพงศาวดาร ภาคที่ 31 (พระนคร : โรงพิมพ์คุรุสภา, 2506), หน้า 1 - 135.

²กลอนอ่านเรื่อง พระรถ เล่ม 1 เลขที่ 2 ฐ 115 ชั้น 1/2 มีค 38. เจ้าจอมสมบุญ ในรัชกาลที่ 5 ถวายหอพระสมุค 2472, หน้า 5 บรรทัดที่ 3 - 7.

³กลอนอ่านเรื่อง พระรถ เลขที่ 4 "หน้าปลาย", หน้า 1 บรรทัดที่ 4

⁴กลอนอ่านเรื่อง พระรถ เลขที่ 4 "หน้าปลาย", หน้า 5 บรรทัดที่

กินตะเกียบเสียบลุ่มชิมกันดู
เอาช้อนกั๊กหมูห่องไม้ของกลิ่น
บางจวยโคขุควิบารันกะหลาปา
แล้วรินแจกแยงแบ่งปันกันทุกคน

มีคัพชั่งเชือกตะเกียบหนีบคืบขึ้น
มีเมามิบเขมประคุดอกกอกคอก
จึงภากันเขาในห่องทุกแห่งหน
สับสนเมามายไมสมประคี่¹

จุดมุ่งหมายในการแต่ง

ผู้แต่งได้แสดงไว้ในบทไหว้ครูถึงจุดมุ่งหมายในการแต่งไว้ว่า

อันแก้วเราเหล่าพวกอะนาเนค ยังโอยกเอยกทันหากฎาให้เห
จะจวบจุมทุกหลนในกาเม เหลือคະเน่ในอะนาตคกาล จึงคิดถึงความมุเสียบร
โพธิสัตว์เมื่อสัจจอรในวัคสงสาร ที่สร้างสมบุญระมีนิทาน ในกั๊กการกอนลง
แกหลังมๆ หวังจะให้ชายชานูชานูศิลป์ แจงระบิลภิปรายไปพายหนา บาดิ
ในสาฎกทานุกมา ยังไม่ปรากฏที่คัมภีร์โค เราหมิวไซเมชบาบาเรี่ยปูปราช
ควยสามาพชี่แจงแถลงไซย แตะบราณทานเลากอเขาใจ จักแจงไว้โหระปือ
เลื่องถายศ²

จากคำไหว้ครูตอนท้าย ผู้แต่งบอกว่าเรื่องนี้มาจากชาดกด้วย

เนื้อเรื่อง

ตั้งแต่กำเนิดนางสิบสองว่าเป็นลูกสาวเศรษฐีที่ร่ำรวยกับนางกาญจนี จนถึง
พระรัตนางยักษ์ตาย พระรัตนชัคคินคี่กับนางสิบสอง แล้วพระรัตนทูลลาไปรับนางเมรี
ซึ่งร่อยอยู่ เมื่อท้าวพระรัตนแล้วนางก็สิ้นใจตาย พระรัตนก็เสว้าโคกอาสาอารณ์นางยี่งนัก

ศูนย์วิทยพัทยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

¹กลอนอ่านเรื่อง พระรถ เล่ม 3 เลขที่ 4 "หน้าปลาย" หน้า 6 บรรทัดที่
2 - 3 และหน้า 7 บรรทัดที่ 2 - 3.

²กลอนอ่านเรื่อง พระรถ เลขที่ 2 หน้า 3.

ข) สำนวนที่ 2 พระรตสำนวนนี้ได้แก่ หมุกลอนอ่าน เลขที่ 9 ชื่อ พระรตเล่น 4 (พลัด) ที่ 115 ชั้น 1/2 มัค 38 มีประวัติว่า หอฯ ชื่อเมื่อ 19/1/61 เป็นสมุดไทยคำ เส้นอักษรรงค์

พระรตเมรีสำนวนนี้มีเนื้อความต่างจากสำนวนอื่น คือ เป็นเรื่องราวหลังจากนางเมรีตายแล้ว เป็นตอนที่พระรตไค้ นางทศนารี ซึ่งเข้าใจว่าเป็นเรื่องราวที่แต่งต่อเติมขึ้นทีหลัง ไม่ปรากฏข้อความที่บอกเกี่ยวกับประวัติการแต่งเลย แต่ดูจากสำนวนโวหารการใช้ถ้อยคำยังไม่ค่อยประณีตและไพเราะนัก ภาษาแบบชาวบ้านมีบทคาถาถึงหวังกันด้วย

เนื้อเรื่อง

เริ่มตั้งแต่พระรต ขออาศัยอยู่กับยายในสวนของทศมาลี พระธิดาของท้าวยศสุนทรและนางสร้อยสุมาลี ร้อยพวงมาลัยเป็นรูปคนนั่งบนหลังม้าให้ยายมาลีคนเฝ้าสวนไปถวายพระธิดาบอกว่ายายร้องเอง พระธิดาไม่เชื่อจึงสั่งให้ยายมาลีเข้าไป ร้อยให้ดูบ้าง ยายมาลีทำเป็นป่วย พระธิดามาเยี่ยมถึงในอุทยาน พระรตแอบดูโฉมพระธิดาซึ่งละม้ายนางเมรีมาก

ในที่สุดยายมาลีก็จำต้องหลอกลวงความจริงให้พระธิดารู้และเป็นสื่อให้ พระรตฝากสารและพวงมาลัยมาให้อีกและบอกว่าคนชื่อ พระรต อยู่เมืองมิดิลา นางทศมาลีให้คอกไม้ทองประดับมุกกับหนังสือตอบ จนในที่สุดพระรตก็ลอบเข้าหานางจนไค้ นางเป็นชายา ที่เลี้ยงทั้งสองนาง คือ สุนันทาและสีวิกา รู้เข้าก็ช่วยกันบีบบังไว้ และตกเป็นชายาของพระรตทั้งสองคน ต่อมาอำมาตย์เห็นม้าจึงไล่กวาดจับ พระรตไค้ยืนเสียงม้าออกมาดู อำมาตย์เห็นผู้ชายอยู่บนปราสาทจึงพากันมาตรวจดูพบพระรตอยู่กับนางทศมาลี ก็ไปหลอท้าวยศสุนทร ท้าวยศสุนทรให้อำมาตย์ผู้หนึ่งสะกดให้หลับแล้วจับพระรตมัดไว้ส่งให้พากระเวน 3 วันแล้วประหารชีวิต นางทศมาลีให้ม้าไปตามอาจารย์เพื่อเล่าเรื่องให้ฟัง พระธิดามาเฝ้าท้าวยศสุนทรเล่าให้ฟังว่าใครเป็นใคร ก็รู้ว่านางทศมาลีเป็นน้องนางเมรีผู้ที่นางนันทมารขอไปเลี้ยง พระรต และนางทศมาลีจึงไค้ครอบครองเมืองอย่างมีความสุข

พระรตคิดถึงพระบิดาจึงทูลลาไป นางทศมาลีจะตามไปแต่พระรตว่าจะลำบาก จึงไปคนเดียว โดยพระรตรับอาสาติดตามหาน้องสาวคนสุดท้ายของท้าวยศสุนทรที่ชื่อ ตะเกียงทองที่หายไปเป็นเวลานานแล้วด้วย

2. กลอนอ่านฉบับพิมพ์ คือ

พระรต-เมรี กลอนสุภาพ ของ ส.เลียงถนอม รวบรวมและเรียบเรียงใหม่ ตีพิมพ์ในหนังสือชื่อ นิทานคำกลอน (ชุดส่งเสริมประสบการณ์ภาษาไทย) เมื่อ พ.ศ. 2512

จุดมุ่งหมายในการแต่ง

ผู้เขียนบอกไว้ในคำนำว่า ผู้เขียนเป็นครูที่สังเกตเห็นเด็กชอบอ่านหนังสือประเภทอ่านเล่น ซึ่งผู้เขียนเห็นว่าไม่ได้ส่งเสริมการศึกษาค้นภาษาไทย จึงคิดแต่งนิทานต่าง ๆ นำมาเขียนเป็นคำกลอนง่าย ๆ และย่อเรื่องให้สั้น อ่านจบได้ในเวลาไม่นานนักเพื่อไม่ให้เด็กเบื่อ ต่อมาจึงได้รวบรวมพิมพ์เป็นเล่มเผยแพร่ทั่วไปเพื่อให้ผู้สนใจอ่านทั่วไปได้อ่านเล่นเป็นการส่งเสริมประสบการณ์ภาษาของชาติด้วย¹

เนื้อเรื่อง

ตั้งแต่กำเนิดนางสิบสอง กล่าวถึงเศรษฐีที่ไม่มีลูก จึงไปขอลูกจากเทวดา จนถึงพระรถกลับเมือง พอนางยักษ์เห็นพระรถก็กระอักเลือดตาย พระรถใช้ยารักษา นางสิบสองจนเห็นคิงเคิม นางสิบสองกลับมีความสุข เพราะพระรถเป็นลูกกษัตริย์

นอกจากนี้ยังมีกลอนอ่านเรื่อง พระรถ-เมรี อีกกลุ่มหนึ่งที่แต่งเป็นทำนองนิราศ พอจะแบ่งได้เป็น 4 ส่วน ดังนี้

1. ส่วนที่ 1

กลอนนิราศส่วนนี้พบว่าเป็นส่วนเดียวกับกลอนอ่านส่วนที่ 1 นั้นเอง โดยคัดแปลงเอาเนื้อความเฉพาะตอนที่พระรถจากนางเมรีไป มาแต่งเป็นบทคร่ำครวญ

¹ส.เลียงถนอม, นิราศคำกลอน (ชุดส่งเสริมประสบการณ์ภาษาไทย) (พระนคร : แพร่พิทยา, 2512), หน้า คำนำ.

ของทั้งสองฝ่าย ที่พรรณนาควบคุมไปกับธรรมชาติเปรียบเทียบกับความทุกข์ของคน บท
คัดพอถือว่า จนถึงพระรถกลับเมือง ไปต่อสู้กับนางยักษ์จนได้ชัยชนะแล้วกลับมารับนาง
เมรี จนถึงนางเมรีตาย มีบทคร่ำครวญอีก

สำนวนกลอนตอนต้น ๆ จะเหมือนกลอนอ่าน สำนวนที่ 1¹ แต่ตอนท้ายจะ
ต่างไปที่การใช้ถ้อยคำเป็นอีกสำนวนหนึ่ง เป็นลักษณะการคัดแปลงจากกลอนอ่านเป็น
กลอนนิราศ มีการเติมโคลงกระทู้ 1 บท ตอนขึ้นต้นที่มีกระทู้ว่า พระ รค นิ ราช
บางเล่มก็เติมบทไหว้ครู บางเล่มก็เอาบทไหว้ครูไปไว้ตอนท้าย แล้วให้ชื่อใหม่ว่า
พระรถนิราศบาง พระรถเสนนิราศบาง

พระรถนิราศสำนวนนี้ผู้แต่งพบฉบับเข้ามามากมาย ได้แก่

กลอนอ่าน เลขที่ 8 ชื่อ พระรถ เล่ม 3 กุ 115 ชั้น 1/2 มัด 38 ความ
ตอนท้ายต่างไปเล็กน้อย

กลอนอ่าน เลขที่ 13 ชื่อ พระรถ เล่ม 1 กุ 115 ชั้น 1/2 มัด 38
มีบทไหว้ครูนำมาก่อน นอกนั้นไม่มีการใช้คำต่างไปจากกลอนอ่านสำนวนที่ 1 เล่ม 5
เลย

กลอนอ่าน เลขที่ 14 ชื่อ พระรถ กุ 115 ชั้น 1/2 มัด 38 มีบทไหว้ครู
ซึ่งเป็นบทเดียวกับเลขที่ 13 เนื้อความยาวกว่าเลขที่ 13 และสำนวนตอนท้ายใช้คำ
ต่างไปจากกลอนอ่านสำนวนที่ 1 ไปเป็นอีกสำนวนหนึ่ง เขียนบอกไว้ที่หน้าสมุดว่าเป็น
"คำขับเรื่อง พระรถเมรี" แสดงว่าอาจมีการคัดแปลงเป็นบทขับเฉพาะตอน

กลอนอ่าน เลขที่ 15 ชื่อ พระรถ กุ 115 ชั้น 1/2 มัด 38 สำนวนนี้เหมือน
กับกลอนอ่านสำนวนที่ 1 เพียงเล็กน้อย แล้วมีการใช้คำต่างไปเป็นอีกสำนวนหนึ่ง

¹ตรงกับ กลอนอ่าน เรื่อง พระรถ เลขที่ 5 และ 6.

กลอนอ่าน เลขที่ 7 ชื่อ พระรตเสนาคำกลอน คู่ 115 ชั้น 5/1 มัค 1
เป็นส่วนหนึ่งที่ใจความสมบูรณ์มากที่สุด

กลอนนิราศ เลขที่ 18 ชื่อ พระรตนิราศ คู่ 115 ชั้น 5/1 มัค 5/1
เขียนไว้ในหน้าสมุดว่า ชื่อ "พระรตนิราศ" เล่ม 1 มีบทไหว้ครู ใจความและการ
ใช้ถ้อยคำสั้นกระชับดีกว่ากลอนจำนวนที่ 1 เล่ม 5

พระรตนิราศ เลขที่ 22 ชื่อ พระรตนิราศ คู่ 115 ชั้น 5/1 มัค 5/1
เริ่มใจความตอนพระรตเข้าเฝ้าพระบิดาถวายมะม่วงหาว มะนาวโห่ การใช้ถ้อยคำ
เหมือนกับกลอนอ่านเลขที่ 7 เรื่องพระรตเสนาคำกลอนทุกประการ

พระรตนิราศ จาก สถาบันทักษิณคดีศึกษา มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ
สงขลา

พระรตเมรี (นางสิบสอง) จาก สถาบันทักษิณคดีศึกษา มหาวิทยาลัย
ศรีนครินทรวิโรฒ สงขลา ส่วนวนเกี่ยวกับของภาคกลาง

เริ่มต้นตั้งแต่พระรตแหวะเฝ้าธานีก่อนกลับเมือง เป็นส่วนวนเดียวกับพระรต
นิราศที่ได้คู่กันมา แต่ยาวกว่า คือ จบบริบูรณ์ถึงตอนพระรตเสรำโศกจนตายตามนางเมรี
ไปด้วย และไปเกิดในสวรรค์ ตอนจบมีบทไหว้ครูด้วย

นอกจากนี้ ล้อม เฟิงแก้ว ได้รวบรวมต้นฉบับตัวเขียนพระรตนิราศ และสอบ
ชำระจากต้นฉบับต่าง ๆ 7 ฉบับ บางฉบับก็ตรงกับที่ผู้วิจัยได้พบและศึกษา ดังมีรายชื่อ
ต่อไปนี้

1. ฉบับวัดลาด อำเภอมือเมือง จังหวัดเพชรบุรี
2. ฉบับวัดปากคลอง อำเภอมือเมือง จังหวัดเพชรบุรี
3. ฉบับวัดจันทราวาส อำเภอมือเมือง จังหวัดเพชรบุรี
4. ฉบับสถาบันทักษิณคดีศึกษา
5. ฉบับวัดแกนเหล็ก อำเภอมือเมือง จังหวัดเพชรบุรี
6. ฉบับหอสมุดแห่งชาติ ใช้ 2 ฉบับ คือ ฉบับเลขที่ 19 และ 21

ประวัติการแต่งและที่มา

พระรตนิราศสำนวนย่อยจากกลอนอ่านสำนวนที่ 1 นี้ ไม่ได้บอกชื่อผู้แต่ง และไม่ทราบเวลาที่แต่งเช่นเดียวกัน ดูจากบทไหว้ครูบอกไว้ว่า

จะขอกล่าวตามราวระบอบมณฑลทศวาทีนุพระชินีศรี โปรคัสตรเทศนาในบาลี
พระคัมภีร์ถีดอนประมวณมา ถาณิกเพี้ยนเปลี่ยนชอคคะตีโค ขอไทยยอโยคะโคมีขริง
โทษา ซาพระเจ้ายังเยาในโยธา พึงศึกษาสอนรูในครูเรียนญู ขอเคชะพระพุทช
มาปกเกล้า พระธรรมเจ้าปกจอมกระหมอมเคียร พระสงฆ์ทรงศีลาเพียร
มาสู่เถียรทำนุบำรุงชู ให้พินโยยอศยงปัญญาณ ในนิพนชไฟเราะสะเนาะหุ
ให้ไปรงเป็รื่องเฟื่องฟ่องคะนองฟู เป็นที่เชิดชูประชาชน¹

จากบทไหว้ครูเราพอจะรู้เพียงว่าผู้แต่งซึ่งถ่อมตนว่าเป็นผู้ซึ่งเพิ่งหัดใหม่
ยังอ่อนเยาว์อยู่ได้กล่าวขออภัยล่วงหน้าถ้ามีข้อผิดพลาด ซึ่งก็เป็นธรรมเนียมในการ
แต่งบทหนึ่งเท่านั้น

บทไหว้ครูอีกบทหนึ่งซึ่งพบในเล่มที่ได้มาจาก สถาบันทักษิณคดีศึกษา มีใจ
ความเพิ่มขึ้นไป คือในบทไหว้ครูที่อยู่ในตอนท้ายบอกไว้ถึงจุดหมายในการแต่งว่า

ซาพ้อเจาณประคิมคิทสนอง	ขอประคองคุณ
ไสยไวยเกลาณม	ไทยประเล็คเล็คล้ำค้วยคาคม
โคยอาหุรมค้ำรักรักพีปราย	จะเลื่อยเรื่องใจไคว
สำรับษณอุโทษร	เขาประชาราชครสิร์ทังหลาย
อันควาฆวเจาจังกุลัวเกลียด รคาย	จะเลียบสายสุรีวัง
เป็รยุงคุณ ญโคยเกิดเป็นสุตรียที่มีศิก ค้ำรุง	
รักษากายไทยเป็รยร สงอนงามตามรบอบไทยชอบกัน	
จริงจะพรไพบัการกานนึรทา ²	

ข้อความต่อจากนี้ไปเป็นลักษณะคำสอนสครี ซึ่งไปเหมือนสุภาสิตสอนหญิง
ทุกประการ เข้าใจว่าจะคัดตอนมาประกอบ ทำให้ผู้วิจัยไม่แน่ใจว่าบทไหว้ครูนี้จะเป็น

¹พระรตกลอนอ่านสำนวนที่ 1 เลขที่ 7 ชื่อ กากี รตเสนค่างลอน อิเหนา-
คำฉันท์ คู่ 115 ชั้น 5/1 มัด 1 หน้า 37 บรรทัด 5 - 10.

²พระรตเมรี (นางสิบสอง), สถาบันทักษิณคดีศึกษา "หน้าปลาย"
หน้า 14 บรรทัดที่ 7 - 9 และหน้า 15 บรรทัด 1 - 3.

ของผู้แต่งส่วนนี้ อาจจะเป็นการคัดแปลงของผู้คัดลอกเองที่ต้องการให้เรื่องนี้สอน
สตรีทั้งหลาย และยังเพิ่มสุภาษิตสอนหญิงเข้ามาให้คำสอนหนักแน่นขึ้นก็ได้

ล่อม เฟ็งแก้ว ได้เสนอความคิดเห็นเกี่ยวกับสมัยผู้แต่งและผู้แต่งไว้ด้วย
ว่า

เรื่องนี้เป็นของที่มีมาก่อนยุคสุนทรภู่ ทั้งนี้เพราะลีลากลอนไม่มีลักษณะกลอน
สุนทรภู่ปนอยู่เลย หากแต่งสมัยหลังสุนทรภู่แล้วน่าจะมีอิทธิพลกลอนแบบสุนทรภู่
ปนอยู่บ้าง เมื่อเทียบกลอนยุคแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าฯ ก็เห็น
ชัดเจนทันที จึ่งน่าจะสรุปได้ว่านิราศเรื่องนี้แต่งขึ้นในแผ่นดินนั้น นอกจากนี้ยังอาจ
คะเนได้จากที่มีบันทึกไว้ในต้นฉบับสมุดไทยฉบับวัดแกนเหล็กที่บอกวัดคัดลอกไว้
ว่า

เขียน ณ วัน 6 11 10 คำ จุลศักราช 1188 ปีระกา สัปตศก¹

แสดงว่าเมื่อปี จ.ศ. 1188 (พ.ศ. 2369) นั้น ต้นฉบับเรื่องนี้เริ่ม
หายากแล้ว ผู้คัดลอกจึงบอกไว้ว่า "สิ้นฉบับเท่านี้เจ้าพี่อา คิดจะหาต่อไปก็ไม่มี"
เมื่อประมาณเอาว่าต้นฉบับสมุดไทยจะมีอายุได้ประมาณ 30 - 50 ปี การที่ต้นฉบับ
เริ่มหายากเมื่อปี พ.ศ. 2369 เมื่อถอยหลังไป 30 - 50 ปี ก็ตกอยู่ในแผ่นดิน
พระพุทธยอดฟ้าฯ หรือปลายสมัยกรุงธนบุรี ก็เป็นการสอดคล้องกับอายุลีลากลอนที่แต่ง
เช่นเดียวกัน

ส่วนผู้แต่งนั้น ล่อม เฟ็งแก้ว ได้ศึกษาเปรียบเทียบกับลีลากลอนของ
เจ้าพระยาพระคลัง (หน) สันนิษฐานว่ามีลีลากลอนใกล้เคียงกันมาก เห็นว่าน่าจะ
เป็นการลอกเลียนหรือมีปากกวีคนเดียวกัน

กลอนเรื่อง พระรตนนิราศ ที่ ล่อม เฟ็งแก้ว สอบชำระนี้น่าจะเป็นฉบับเดียวกับ
พระรตนนิราศ ฉบับต่าง ๆ ที่ผู้วิจัยพบ และผู้วิจัยเห็นว่าเป็นการคัดแปลงเนื้อความ
และกลอนจากพระรต ส่วนที่เป็นกลอนอ่าน ฉบับสมุดไทย ส่วนวันที่ 1 มาแต่งเป็น
นิราศคงที่อธิบายไว้แล้ว

¹ ล่อม เฟ็งแก้ว, พระรตนนิราศ โครงการเผยแพร่วรรณกรรมท้องถิ่น
ศูนย์วัฒนธรรมจังหวัดเพชรบุรี (ม.ป.ท., ม.ป.ป.) คำนำเสนอ, หน้า 1 - 5.

2. สำนวนที่ 2

ได้แก่ กลอนอ่าน เรื่อง พระรถ (พลัด) เลขที่ 10 ฐ 115 ชั้น 1/2 มัค
38 นางพยอม สีนวรัตน์ มอบให้หอฯ 22 กรกฎาคม พ.ศ. 2514

ใจความตอนเดียวกับท้ายกลอนอ่าน สำนวนที่ 1 ตั้งแต่ นางเมรีขึ้นขึ้นมา
ไม่พบพระรถก็เสรำโศกคร่ำครวญและออกคิดตาม จนถึงนางเมรีตายและพระรถ
สลบไป การไขถ้อยคำเป็นอีกสำนวนหนึ่ง แต่เห็นได้ว่าเลียนแบบมาจากกลอนอ่าน
สำนวนที่ 1 อีกนั่นเอง เพราะการไขถ้อยคำคล้ายกันมาก ดังตัวอย่าง

สำนวนที่ 1

จะเริ่มเรื่องพระสนิราชสวัสดิ์ บำราชร้างห่างห้องระเหิน
เสด็จเดี่ยวเที่ยวประเวศโนนพถล ประจวบจนแดนดาวระนาคร
ฝ่ายนางเมรีศรีสวัสดิ์ ผทมเหนือแท่นรัตตปรจรูร์ คาวเคื่อนเลื่อนลับยคุนช
จไกลแสงทินนกรอะโนไทย ฝืนกายชวยเนตรนิกงน มิไคยลพระยอคณูหิศไสม
ไหเสรำสรอยโศกาควยอาลัย อรไทมุททอกสกลกาย ไหเคื่อคคาสแคคลพุลเทศ
ชลเนตรคลอคลองลงนองสาย พรางปลุกนางบำเรอจำเรียงกาย นักสนมทั้งหลาย
ยกขึ้นตน

(กลอนอ่านเลขที่ 5 หน้า 1)

สำนวนที่ 2

แสรรสังสารรเข่ามารรสมรมแม่ บันทมแนเหนือแท่นบัจฉอร คาวเคื่อนเลื่อน
พียอยคุนทอร จรุงแสงทินนกรลงโรยราย เจาฝืนกายชวยเนจวงงนงน
หมิไคยบันทังนเรชฎุภาสสายย เหนผุษากอเปนผาฟิงนราย สไปยุหายจากอึงนาง
นังงครานท เรงคิษ ฎา เหนผคิษประหลุษาณัก ฎาหุรงคักไปยข้มสนมมสนนารร
แลวตรศเรียกสาวไชยมิไคยาน สวสครานพินทวาทูกทวาคัน

(กลอนอ่านเลขที่ 10 หน้า 6 บรรทัด 5 -9)¹

ในทัศนะของผู้วิจัยกลอนนิราศสำนวนนี้จะเป็นสำนวนที่ดัดแปลงหรือได้รับ
อิทธิพลมาจากกลอนอ่านสำนวนที่ 1 โดยคัดตอนเอาเนื้อความเฉพาะตอนที่ เป็นบทคร่ำครวญ

¹สำนวนนี้ได้แก่ กลอนอ่านเรื่อง พระรถ (พลัด) เลขที่ 10 ฐ 115
ชั้น 1/2 มัค 38 ประวัติ นางพยอม สีนวรัตน์ มอบให้หอฯ 22 กรกฎาคม 2514.

ท่านลงนิราศมาแต่งใหม่ซึ่งน่าจะเป็นตอนที่เร็นที่นิยมและประทับใจ เพราะมีผู้อ่าน
ตอนนี้มาแต่งด้วยคำประพันธ์ประเภทต่าง ๆ อีกหลายสำนวน

ประวัติการแต่ง

ผู้แต่งได้เขียนบอกไว้ในตอนต้นว่า มีจุดมุ่งหมายเพื่อ

ขอ อ้อ ไอ้ภยท้าวรผู้ฟังนั่งสะตับ จะกล่าวกลับไปให้เหินเหินแค้นแสน
เพื่อสอนใจหญิงสาว เยว่มาร นะภาวหาว่าคนวาทคน อันจะหาพิสละ (คา 1)
นี้หายาก กรองใหญ่มากคิดใหญ่เหินใหญ่เป็นฉัด เกตุลือกจะเหมือนเมรียนี่จำมัน
อันเล็กนุษย์ชายนี่หลายครัน เมื่อยามรักๆ เหลือเนื้ออกหอม หลังเรียมอมหมิโทษ
แมงงามฉิน ทาแมงกล่อมแหบจะกลืนไม่ยกลีสักกัน ชารพรัที่ จะไวย้อาไลยแล
เมื่อยามจีษเขากอ จางออกรางรีย ลงสินชียเจ้าชู้ชายไม่ยหมายแม แต่งมาพัก
อ้ออิพิ อไม่ยยากแล เราสินชียเซนนี้หมัก แต่พระรักทอองรวงหางสหมอน เมรีย
เจ้ารูปราวกันกินนอน พรยังจอนจากโดยทำใหญ่กับเรา ไหยเรงคิดเกิษคะนิรูอนัง
นออง อูษากรองควาไวยกแล้วอายเขา แมนไม่ยเชื่อแลนางคอยฟังเอา เรื่องของ
เจ้าเมรียศรีสุนทอน

ผู้แต่งบอกว่าเขาเพื่อสอนหญิงไม่ให้หลงเชื่อคำพูดของผู้ชายง่าย ๆ ไม่
เช่นนั้นจะเป็นเหมือนอย่างเมรี ซึ่งก็เป็นอีกจุดมุ่งหมายหนึ่งนอกเหนือไปจากต้องการ
เอาตอนที่นิยมแพร่หลายมาแต่งเป็นท่านลงนิราศ

ส่วนผู้แต่งและเวลาที่แต่งนั้นไม่ปรากฏ แต่เข้าใจว่าน่าจะแต่งหลังสำนวน

ที่ 1

3. สำนวนที่ 3

ได้แก่มุกกลอนอ่าน เลขที่ 11 คู่ 115 ชั้น 1/2 มัค 38 ในต้นฉบับตัวเขียน
บอกชื่อไว้ว่า "พระรทศแสนนราช จบบริบูรณ" และยังพบสำนวนเดียวกันนี้ในหมุกกลอน
นิราศ เลขที่ 18 คู่ 115 ชั้น 5/1 มัค 5/1 ในความเห็นของผู้วิจัยพระรทศแสนนราช
ที่ 3 นี้มีลักษณะเป็นนิราศ โดยเอาเนื้อความเฉพาะตอนนางเมรีคิดตามพระรท จนถึง
นางยักษ์ตาย มาเขียนขึ้นเป็นท่านลงนิราศ เพราะเป็นตอนที่ผู้แต่งสามารถแสดงความ
สามารถในการแต่งท่านลงนิราศได้ดีและเป็นตอนเดียวกับพระรทสำนวนอื่น ๆ เช่น
กลอนอ่านสำนวนที่ 2 พระรทคำกาพย์ พระรทคำฉันท เป็นต้น

ประวัติการแต่ง

พระรตส์นวนนี้เป็นส่วนหนึ่งที่สมบูรณ์ที่สุด ผู้แต่งตั้งใจจะคัดทอนมาแต่งเป็นนิราศ มีโคลงกระทู้นำมาดัดเป็นเชิงย้าว่าเป็นนิราศว่า

เมรี	ศรีสวัสดิ์ให้	โหยหา
นิราศ	พระภัสศา	แควคืน
แคลวคาลาด	จากมหาสมบัติ	แม่เอ๋ย
จากมิตร	ปลิดปลอดสิน	ชีพควยรักษะย้า ¹

ตอนต้นมีบทไหว้ครูซึ่งบอกชื่อผู้แต่งไว้ว่า คือ ชุนบุรีรักษ์ และยังมีรายละเอียดว่า

ชานี้หาชื่อชุนบุรีรักษ์ เณริศหลักกรมเมืองรุ่งเรืองศรี แล้วยกมารมท่าไค้กว่าปี ไค้เลื่อนเป็นชุนหินใจใจ จึงจัดแจ่งแต่งกลอนอักษรสยาม เป็นเรื่องราวกล่าวความตามวิไล นักเลงกลอนนอนเปลื้องวางเหงาไป ถาแมนไค้คิกลอนนอนสบาย แด่ถอยคำคำพิศพันซัดคอง หังแต่ทองนิทานเกิดทานทั้งหลาย นึกวานังหังชาเจ้าเลาเนียย อะชิบายแบบบูรณนิทานมี เป็นชาฎกยกออกไว้ให้วิจารณ์ ศิศคารโดยชาวิดี ซอกลาวเรื่องพระรตส์ปกเมรี ให้กินหมักกับเลาจนเมามาย²

ตอนจบเรื่องบอกออกตัวไว้ตามธรรมเนียมในการแต่งอีกว่า

"ตัวคิฉันนี้ทั้งสคนหัด	ยังไม่สัญหัดในกลอนอักษรศรี
แมนฉิดพลังยังไรไค้ไม่ศรี	ช่วยแต่มษรีคอกลอนสุนทรเอ๋ย" ³

นอกจากนี้ส่วนนี้ยังมี "ประชุมชาคก" หรือ "สโหมทาน" เหมือนชาคกคือบอกว่าใครไค้กลับชาติมาเกิดเป็นใคร ในสมัยพุทธกาลด้วย

พระรตส์นวนนี้คล้ายคลึงกับกลอนอ่านส่วนที่ 1 เช่นเดียวกัน เข้าใจว่าส่วนที่ 3 นี้คงจะได้รับอิทธิพลของส่วนที่ 1 และคงแต่งหลังกลอนอ่านส่วนที่ 1 จะยกตัวอย่างเทียบให้เห็นถึงความคล้ายคลึงดังนี้

¹ กลอนอ่านเลขที่ 11 คู่ 115 ชั้น 1/2 มัด 38 หน้า 1.

² เล่มเดียวกัน, หน้า 3 บรรทัด 1 - 7.

³ พระรตส์เมรี เลขที่ 11, หน้าสุดท้าย.

ฝ่ายมิ่งเมรีศรีสวัสดิ์ ประทุมแทนทิพรัตนบุรีจะดรณ์ ภอควาเคื่อนผู้ลื้อนลับ
คิรินทรุ พระทินะกรเยี่ยมฟานภาไล ภอพื้นองค์หลงทัศนากุ ไมรูว่าผู้คนไปทน
โหน ยิงต้นแปรแลเหลียวเสียวพระไท นางุทราวมไวฎุมกรุคอนอรุา แลวโสกา
อาคูลพุนทะเวท สุชลเนตรพริงพรายทั้งทราวยชวา ฝ่ายเลาสาวาสรรพกัลยา
มาพรอมนาพระชินังคอยฟังความ¹

ตอนอื่น ๆ ที่มีความคล้ายคลึงกันก็มีอีกหลายตอน เช่น

สำนวนที่ 1

โอแสนเสียดายไมตรีเอ๋ย ที่เราเคยปรีเปรมกระเสมสัน แสนสนิษพิษวาคใหม่
ชาควัน เปนมหันตะมะโหโอลาลาญ เมื่อพระบินเมียวแกวมาปกเกษ ครอบครอง
อัครเรษรราชสถาน ชานอยคอยโคสบายบาน กลมมารแสนสุขสนุกใจ เคษา
อาญุภาพก็แผ่เผื่อ ทั้งโตเห็นอนันนนิวอยไสวย มโหรสบสหล่มทั้งกรุงไกรย
คังหนึ่งไทนยชอขันสุวรรณยา ทวประเทษเขษมารไหมรานอรอน ราชคอรโคสูกช
อยุทุกหนา ก็ถาเลื่องคังเมืองอารา ไนยพินมหาพิภพุใหม่เปรียบปาน เมื่อยาม
ทวสุกชเสมเปรมปรี มเหสรินอบนอมมโนสมาร เคยถนอมกลมอมแกวสุดคุมาร
เคยปรสสารสุรีเสียดงนำเนียงนวร เคยยอกเขายียวนชวนุเสนห์ กำนัน้เหล่อาไหลย
ประโลมสงวน เคยยอนิรมอมของบันชอรชวน เคยเสสวนโลมนัน้สวัสดิ์²

สำนวนที่ 3

แสนวิตกโ้ออกเมรีเอ๋ย แต่ก่อนเคยปรีเปรมกระเสมสัลย์ เคยสนิพิศวาค
ไมชาควัน เปนมะหันตะมะหาโอพาดาน เมื่อพระมิ่งโมลีศรีสวัสดิ์ อยุควยนอง
ครองสมบัติพิศุถาร ชานอยพลอยโคสบายบาน พลมารแสนสุขสนุกใจ พระเคษา
นุภาพปราบโตเหนือ แผ่เผื่อพระเมตาอชฉาไศรัย คังอุงค้ออินทร์ป็นฟ้าสุลาไลย
สติญ์ในฉอขันสุวรรณยา ทวประเทษเขษมารไมเคือครอน ราชครโคสูกทวน
ทุกหนา ถาเลื่องคังเมืองอามระา พระเคษาคังพระเออาวะตาน พระคุณเออย
เคยนังบัญญัติก้อาศน์ สมนนาญหมอยเวียงเคียงชานาน คอยสคัมรับรุศพชมาลัย
บุงขับชานประสารเสียดงสำเนียงนวล นิจาเออยเคยย้วยวนสะเนห์ ประโลม
เลหปล้อมอารมณสมสงวน เคยแยมยิมริ่มของบัญญัติชอนชวน กระเสมสวลโลมนันค
สวัสดิ์³

¹พระรถเมรี เลขที่ 11, หน้า 4 บรรทัด 3 - 7.

²พระรถเมรี, สำนวนที่ 1 จากฉบับ สถาบันทักษิณคดีศึกษา, หน้า 7 - 8.

³พระรถเมรี, สำนวนที่ 3 เลขที่ 11, หน้า 14 บรรทัด 5 - 8 ถึง
หน้า 15 บรรทัด 1 - 6.

ส่วนที่ 3 นี้แม้จะเขียนส่วนของส่วนที่ 1 แต่สั้นกว่า ไม่คร่ำครวญ ยืดยาวเท่า แต่งด้วยส่วนที่รวบรัดมากกว่า นอกจากนี้ยังมีรายละเอียดปลีกย่อย ต่างไปจากส่วนอื่น ๆ คือ มีการเล่าทำนองตำนานที่ 2 แห่ง คือ ตอนเมรีศึกษาม พระรถและกลั่นใจายเมื่อพระรถจากไปทันที มีการกล่าวจองเวรพระรถและอธิษฐานขอ ผากชื่อไว้ที่เขาให้เรียกเขาเมรี¹ ดังนี้

ประหม่นิ่งกริ่งกรีกแล้วนี้กรอง ทั้งจิตรจองเวนพระพิศคา ก่อนแก้แขนแทนท่า ให้หน้าจิตรที่ทรงฤทธิ์ดวงเล่ห์สเนหา ในชาตินี้พระหนี่เมรีมา ไปชาติหนี่เมรีจะ หนีไป ไหวพระองค์ทรงพระกันแสงโศก คว้าวิโยกจากมิทรพีสะใหม่ ของรอนจิตร สิคตามเรารำไป ยากุใจเหมือนูหย่างนี้ อันชีวิตของชาคงอาลัญ ที่กลางคัมพูไซค เขาทับทิมศรี ขอฝากชื่อซาพะเจ้าไวเขานี้ ไหเรียกเขาเมรีสินชีวัน

และตอนที่พระรถแสดงศรกำพคฆานางยักษ์ตาย พระรถสิทธิ์ได้สั่งให้เสนา เอกศไปทิ้ง ท่าที่ลากศฆนางยักษ์ ถหลนดมาร² ไปทิ้งน้ำเรียกว่า "ท่าลากยักษ์" บอกว่าปัจจุบันเรียกเป็น "ท่าลาด"

ศูนย์วิทยทรัพยากร จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

¹ ส่วนอื่น ๆ เช่นกลอนอ่านส่วนที่ 1 และ 2 นางเมรีกายเอง และ ภายหลังจากที่พระรถกลับไปเมือง ฆานางยักษ์กายแล้ว จึงย้อนกลับมารับนางเมรี.

² พระรถเมรี ส่วนที่ 3 เลขที่ 11 "หน้าปลาย" หน้า 5 บรรทัด 4 - 8 และหน้า 6 บรรทัด 1 - 3.

ฝ่ายพวกมนตรีสี่เสนา ร้องเรียกไพร่ให้เอาพร้ากับขวานฟัน แมงสรพอะสุรี ออกที่ละทอน ผูกพวนผอนลากออกไปจากไอสวรรค์ ถึงดินทากันไสลลงน้ำพลัน ถาดันนั้นเรียกว่าถาลากยักษ์ อยู่ทิศขางราจีณเป็นดินดาน คำบุราณเรียกไว้ให้ ประจักษ์ เคียวนี้วิประลาดประหลาดนัก ถาลากยักษ์เป็นถาลาคประหลาดครัน¹

อนึ่ง ชื่อนางยักษ์ในส่วนวนนี้เรียกต่างไปจากส่วนวนอื่น ๆ คือเรียกเป็น "ถลนถมาร"

ส่วนวนที่ 4

พระรถเมรีส่วนวนนี้ หอสมุดแห่งชาติได้จัดอยู่ในหมู่ กลอนนิราศ ได้แก่ เลขที่ 23 กุ 115 ชั้น 5/1 มัด 5/1 เป็นสมบัติเดิมของหอพระสมุด เป็นสมุดไทยคำอักษรเส้นรงค์ มีลักษณะเป็นนิราศ แต่แปลกกว่าเล่มอื่น ๆ ทั้งหมด คือเป็นบทกรวญ ของพระรถคนเดียวโดยเฉพาะ แปลกกว่าทั้งเนื้อหาและส่วนวน

ผู้แต่ง

นิราศส่วนวนนี้เป็นเรื่องพระรถนิราศเพียงครั้งเดียว ตอนท้ายเป็นบท นิราศของผู้แต่งเองที่ต้องจากที่อยู่และคนรักเหมือนพระรถ จากบทนิราศช่วงหลังนี้ เราพอจะได้ความรู้เกี่ยวกับผู้แต่งบ้างเล็กน้อย สันนิษฐานว่าน่าจะเป็นพระภิกษุและ อาจจะเป็นเชื้อพระวงศ์ด้วย เนื่องจากผู้แต่งเรียกตัวเองว่า "ราชาทมา" และว่า ออกเดินทางจากวังบางขุนพรหม ตั้งใจความในนิราศตอนท้ายดังนี้

ศูนย์วิทยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

¹พระรถเมรีส่วนวนที่ 3 "หน้าปลาย" หน้า 14 บรรทัดที่ 4 - 8.

ปางนี้ราชอาชฏมาจากอุทสาสม จันทรารามร้างมากรุงธนพรหม ไปยังคุรุสมเด็จ
พระพิศศา (เข้าใจว่าน่าจะเป็น ศาสดา มากกว่า) หวนระหุยนอยใจอะไร
เสีย จดงเรือรอดังคึกก้องชา ควยจนยากคาคมีสี่คชรูอา ทองกมหนานิ่งจนส
ทนไป มาอยู่วัดสนแดนจันนิก จันนิกกับระสงที่กรงเ็น มีแะเป็นนุ้เออญเอญเอญ
กันไป กลับเอาใจออกหากไปจากเรา วาสนาอาชฏประลัก หมอเขาหักจเป็น
พระเส้า จะเป็นเชนวาชกาเรา จโคคเขากองไปให้หายพลัน¹

อีกท่อนก็บอกให้รู้ว่าอยู่วัดสามพระยา

"จากอารามสามภยาสาคันไลย จจากร่อนเรรเห่น ต้องเห็ยวหลังรังรอ
จอรคณ ภาเรือพนภารายิ่งอวาร"²

จากส่วนวนโวหารในบทนิราศของผู้แต่ง เห็นว่าผู้แต่งจะมีความรู้สึกนัยเนื้อ
ทำใจเพราะต้องตกยาก บอกไว้ด้วยว่า "เสียรู้เสียรักหักอาไลย" ไม่รู้ว่าผู้แต่งเดิน
ทางไปไหนแน่ เส้นทางเริ่มจากวัดสามพระยา สามเสน บางพลัด วัดสี่พระคน บางซื่อ
บางซื่อ เมืองนน ปากเกรษ (คงเ็น ปากเกร็ด) บางพุก บางพั้ง วัดเทียนถววย
บางหลวง บ้านกระแซง สามโคก ันณม์หมคเพียงแค่นี้เอง

ศูนย์วิทยพัทยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

¹พระรตนนิราศ เลขที่ 23 คู้ 115 ชั้น 5/1 มัค 5/1 หน้า 20
บรรทัด 6 - 8 ถึงหน้า 21 บรรทัด 1 - 3.

²เล่มเดียวกัน, หน้า 23 บรรทัดที่ 4 - 5.

ส่วนวนโวหารที่ใช้บางตอนมีวิธีเขียนเขียนแบบสุนทรภู่ เช่น

โอเสียดายพระสุนท้าน้ำแน่น ไค่สองแสนสี่โยคกับสี่หมื่น ช่างขำรุดชุกหังไม
ยั้งยืน จไม่คืนคงซื้อเสื่องฤาไรย แสนวิทกอกเราเท่านี้ ไม่มีพระสุทาจอุไ
ถึงจมีที่ทางใหญ่หวางใหญ่ ครุ่นคืบใจนึ้นแลพณปัญญา เกิดชายหญิงทุกสิ่งสิ้น อันแผนคิน
ฤาจะไรซึ่งเส่นยา แมนแผนคินไมเท่าใบพุดชา ในวิญญากวางอยู่คุดบาย¹

สำหรับสมัยที่แก่นั้นจึงน่าจะประมาณรัชกาลที่ 3 เป็นต้นมา คือ หลังจากที่
ส่วนวนโวหารของสุนทรภู่แพร่หลายพอควร

จุดมุ่งหมายของการแต่งและที่มา

ผู้แต่งบอกไว้ในตอนท้ายเรื่อง นิราศพระรถ ว่า

อกไครในโลกโสกก่าสัด ก็เหมือนยังพระรถเมื่อคราวนั้น จว่าไหเหจรจึงทุกสิ่งอร
ถึงเราทานควรจำเป็นตำรา วิสัชจว่าไวยไเหนสมุท เป็นสังเขปพระศาธา แดลง
เลื่อกซัดจักแจงสำแกุงมา ไนมหาปัญญาซึ่งคำพิ อากะมามาสาทยกนี้ยาก ดินณิราช
เลื่องพระรถเท่าณี ถาณิทรพลังคูลเสียให้ตี อยามีสัญโทษจงไปรถเอย²

แสดงว่าผู้แต่งต้องการให้เรื่องนี้เป็นเครื่องสอนใจเป็นตัวอย่างในเนื้อหา
เรื่องนี้ก็แปลกกว่าเรื่องอื่น ๆ ทั้งหมดที่ให้พระรถออกบวช มีคำสั่งสอนของพระฤาษีตอน
ท้ายด้วย ซึ่งน่าจะเพื่อสอนใจทั้งผู้อ่านและผู้แต่งเองด้วย

ศูนย์วิทยพัทยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

¹พระรถนิราศ, เลขที่ 23, หน้า 21 บรรทัด 1 - 4.

²เล่มเดียวกัน, หน้า 20 บรรทัด 1 - 4.

2) คำกาพย์เรื่องพระรถ-เมรี

ก. บทขับไม้ คำกาพย์เรื่องพระรถ-เมรีที่แต่งสำหรับอ่านในพระราชพิธี คือ บทขับไม้ เรื่องพระรถ

บทขับไม้เรื่องพระรถ แต่งเป็นกาพย์สุรางคนางค์ 36 มีโคลงนำตอนละ 1 บท สำหรับขับกับวงขับไม้ ซึ่งประกอบด้วยคนขับ 1 คน สีซอสามสายประสานเสียงคน 1 และคนโถวบัณเฑาะว์คน 1 รวมเป็น 3 ใช้ในงานสมโภชชั้นสูงของหลวง เช่น สมโภชพระมหาเศวตฉัตร สมโภชเจ้าฟ้า ใช้กาพย์เรื่องพระรถเสนทั้งสิ้น ยกเว้นสมโภชข้างเผือกเท่านั้น

สมเด็จพระยาคำรงราชานุภาพ ทรงอธิบายถึงพิธีขับไม้ว่า

แต่ลักษณะการพิธีที่มีการขับไม้ชั้นหลังนี้ เช่น สมโภชพระมหาเศวตฉัตร ในพระราชพิธีฉัตรมงคล ก็ดี ถาสมโภชข้างเผือก ก็ดี เริ่มด้วยพราหมณ์อ่านฉันทคุษฎ์สังเวทย์ 4 ลาเป็นกำหนด อ่านเกือบชั่วโมงหนึ่งจึงจบ ครั้นจบคุษฎ์สังเวทย์แล้ว พราหมณ์ก็เบิกแว่นเวียนเทียน ในขณะที่กำลังเวียนเทียนนั้นเป็นเวลาลงมือขับไม้ พอเวียนเทียนครบ 3 รอบก็เสร็จการพิธีถึงเวลาเลิกขับไม้ก็ทำนองที่ร้องขับไม้นั้นร้องซา เมื่อเวลาที่ขับไม้ในงานพิธีมีนัยอยู่คงแสดงบรรยายมาก็ไม่ตอ้งไขบทยาว เลยเป็นเหตุให้พนักงานขับไม้ทองบทไว้เพียงตอนที่ 1 ที่เรียกว่า "ขึ้นเรือนหลวง" ตอนเดียว และขับซ้ำอยู่เพียงเท่านั้น หนังสือบทขับไม้ของเดิมเลยลึบไป¹

ศูนย์วิทยพัทยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

¹สมเด็จพระยาคำรงราชานุภาพ, "อธิบายบทขับไม้เรื่อง รถเสน" กาพย์ขับไม้เรื่อง พระรถเสน (พระนคร : โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร, 2464), หน้า ข. และ ค.

กาพย์ขับไม้เรื่อง พระรถเสน ฉบับสมุคไทยที่กล่าวถึงนี้ อยู่ที่หอสมุดแห่งชาติ
ห้องบริการหนังสือโบราณ หมู่กาพย์ขับไม้ กุ 114 ชั้น 2/1 มัค 79 สมเด็จฯ กรม-
พระยาดำรงราชานุภาพ ทรงว่าเป็นสมุคไทยเขียนตัวทรคานเป็นฝีมืออักษรครั้งรัชกาล
ที่ 4 เข้าใจว่าเป็นฉบับหลวง แต่โคล่เล่ม 1 เล่มเดียว ไม่จบเรื่อง มีทั้งหมด 8 ตอน
คือ

ตอนขึ้นเรือนหลวง มี 26 แฉก¹ กล่าวถึง พระรถและนางเมรีทำพิธี
อภิเษก แล้วพระรถเสด็จเฉลิมพระมณฑิยรและพี่เลี้ยงเชิญนางเมรีขึ้นเฝ้า

ตอนชมสิบลองกำนัล มี 14 แฉก กล่าวถึงนางกำนัลประเภทต่าง ๆ คือ
กำนัลรับพระหัตถ์ กำนัลพระชันหมาก กำนัลน้ำเสวย กำนัลพชนี กำนัลพระสำอาง
กำนัลพระมาลา กำนัลพระบังคน กำนัลพระไสยาสน์ กำนัลทิพยรส กำนัลพระโภชน
กำนัลพระโอบนุ และกำนัลทาพระองค์

ตอนสมโภชอภิเษกมี 7 แฉก กล่าวถึงพิธีสมโภชพระรถและนางเมรี มี
บายศรีทำขวัญและมหรสพสมโภช

ตอนสมพาส มี 13 แฉก กล่าวถึงพระรถไค้ นางเมรีเป็นชชชชช

ตอนเค้คคคค มี 15 แฉก กล่าวถึงพระรถเค้คไม้สำคัญประจำเมือง
นางเมรีเห็นทกใจว่าเป็นไม้ประจำเมือง ถ้าไบหล่นจากต้นแสดงว่าจะเกิดเหตุร้ายใน
บ้านเมืองต้องทำพิธีทำขวัญถึง 7 วัน 7 คืน พระรถก็ปลอมนางให้คล้ายวิตก

ตอนถมถม มี 21 แฉก กล่าวถึงพระรถลวงถมความลับถึงคุณวิเศษของ
ยชชชชช ๆ ศรกมพท หอเนตรนางสิบลองและยชชชชช

ตอนม้าช้วน้อย มี 22 แฉก กล่าวถึงม้ากระที่บโรงเรียกพระรถ เพื่อหล
เคื่อนว่า อย่าทรงลุ่มหลงนางเมรีจนลืมแม่และป้า ฝ่ายนางเมรีคืนบรรทมไม่เห็นพระรถ
ก็ทกใจ พระรถว่าลงไปคูลแม่มาก็ปลอมโยนนางเมรี

¹แฉก เป็นภาษาเขมร แปลว่า คำ.

ตอนสุดท้ายไม่ปรากฏชื่อ มี 22 แดก เป็นใจความตอนพระรตนางเมรี
กล่าวถึง มาเตือนพระรตให้หนี พระรตลักเอาห้อยาและดวงเนตรนางสิบสอง และ
ก่อนจะอำลาไปได้หยุดชมโฉมนางด้วยความอาลัยอาวรณ์

เนื้อความของกาพย์ขับไม้เท่าที่ได้จากต้นฉบับมาไม่ยาวนาน เมื่อพิจารณา
คำนำสนวนภาษาและการใช้คำอย่างละเอียดแล้ว น่าเชื่อว่าขับไม้นี้เป็นบทเก่า
สมัยอยุธยาตั้งแต่ สมเด็จพระนเรศวรมหาราชทรงสนนินธุฐานไว้ กล่าวคือ
ลักษณะภาษาและสำนวนคำโบราณที่พบเฉพาะในวรรณกรรมสมัยอยุธยาหลายคำและ
หลายแห่ง เช่น

แกว้กู หมายถึง ผู้เป็นที่รักของผู้เรียก ผู้มีค่าประจักษ์ดวงแก้วสำหรับของ
ผู้เรียก ส่วนใหญ่ใช้เรียกนางเมรี เช่น

พี่เลี้ยงหลูเตือน เจ้าทรมจะมีเรือน แกว้กูอย่าคิดอายกลัว
(หน้า 5 บทที่ 1)

วันนี้จะจากแกว้กูเพื่อนนอน
(หน้า 37 บทที่ 2)

กลิ่นแกว้กูวังเวง รวยรวยหอมเอง ไทเนื้อหอมหวาน
(หน้า 38 บทที่ 3)

โฉมแกว้กูมีศักร เมรีมีลักษณะ เบญจกัลยาณี
(หน้า 38 บทที่ 4)

แต่บางครั้งก็ใช้เรียกพระรตด้วย เช่น

จะเตือนท้าวธให้รู้ สีกองค้กูมี จะเตือนแกว้กูหลายที เกรงมารทั้งนี้
จะรู้สีกนอกโน ๗

แกว้กับตน หมายความว่า นางผู้เป็นที่รักยิ่งเหมือนแก้วเป็นเสมือนคน ๗
เดียวกับผู้เรียกใช้เรียกนางเมรี ได้แก่

โอวแกว้กับตน ขาปหลังจำหน จากเจ้าจอมขวัญ
(หน้า 35 บทที่ 2)

หญิง เป็นคำที่ใช้เรียก เช่น

พระจิ้งชานน้อง เจ้ายาร่าร้อง เรียกเรียกหญิงฮา
(หน้า 31 บทที่ 4)

เห็นว่าเรียกรัก หญิงน้องท่าศักดิ์ ท่าทรงอาชนาง
(หน้า 3 บทที่ 1)

เจ็บใจแก่หญิงข้า ชวนมาเล่นลามาชวน
(หน้า 19 บทที่ 4)

ใจแฉวน หมายถึง ใจกล้า เช่น

สาวใช้ใจแฉวน
(หน้า 3 บทที่ 2)

มาแขก หมายถึง มาหา มาสู่ เช่น

เล่นถวายแก่พระทอง พระผู้มาแขกน้อง เป็นสองพระองค์
(หน้า 13 บทที่ 3)

แตงแง่ หมายถึง แตงตัว เช่น

สาวสวรรค์ประเสริฐ แตงแง่เทียมทัน
(หน้า 27 บทที่ 3)

ให้ข้าง หมายถึง ร้องไห้อย่างมาก เช่น

สองเจ็บจะให้ข้าง บ้างจะวายน้ำตา
(หน้า 36 บทที่ 4)

จรหล้า แปลว่า เทียวไปนาน, ไปช้า

ออกท้าวจากช้า จรหล้าแล้วนานไป
(หน้า 7 บทที่ 3)

ม้าต้นทูลสนอง ช้าเคราะห์คอยครอง จรหล้าแล้วมานาน

(หน้า 29 บทที่ 4)

กาพย์ขับไม้เรื่อง พระรถ ไม่ค่อยเคร่งครัดในด้านฉันทลักษณ์โดยเฉพาะ
จำนวนคำ จะพบว่ามีความมากเกินกว่าวรรคละ 4 คำ ซึ่งเป็นลักษณะบังคับของ
กาพย์สุรางคนางค์อยู่หลายแห่ง อันเป็นลักษณะที่พบอยู่ในวรรณกรรมสมัยอยุธยา เช่น

เสด็จถึงที่นั่งนาน บมิเห็นนางคราญ ก็ตรัสถามชาวใน เหนว่าเรา
บควรครองร่วมวังค้ายหวิ่น้อง จึงบฟังพอใจ เจ้าเรือนชานาคยอมปราเส
ถาหนึ่งจะมีฟังพอใจ จะเหนียวไว้ซ่าเปนนาน

(หน้า 3 บทที่ 1)

พระองค์คือคอกโคมุข เมื่อยังไปบุค จากน้ำบังใบ ค้วยสุริยส่องมา
ไปบานเพาะดำ แสงสุริโยทัย พระอาทิตย์มาส่องแสงไซ
บบานแล้วจะกลัคกลับไว้ จะถ้าใครเล่านา

(หน้า 4 บทที่ 2)

มาร้องเสียงศัพท พระบรมชมหลับ สิ้นรำพึงคริครอง
อนี้มาปของหลัง ซาคีก่อนโพ้นยัง จึงตามมาเปียนสนอง
ปองสนิทแลบถึงสนิทค้ายหวิ่น้อง เวราหึ่งสอง แตก่อนโพ้นมาตามเรา

(หน้า 34 บทที่ 3)

พิศเนื้อเนื้อเกลี้ยง พิศนมนมเพียง เถงเต้าครึงตรา
พิศชงแก้วงามนวย ประคองวงไอยรา พิศภักตรณภักตร์คือจันทร์โสภา
พิศกรกัลยา พิศโอรุหวิ่น้อง คือคำสิ่งสุกใน

(หน้า 37 บทที่ 4)

นอกจากนี้ ถ้าจะดูคำเรียกประเภทของนางกำนัลในกาพย์ขับไม้ เรื่อง
พระรถเสนตอนที่ว่าค้าย สิบสองกำนัล สมเด็จพระเจ้าฟ้า กรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์
ทรงเทียบพนักงานที่มีอยู่ในราชสำนักตามที่ทรงทราบ พบว่าแตกต่างกันมากทั้งแบบแผน
การปฏิบัติ การแบ่งจำนวน ซึ่งน้อยกว่า และชื่อเรียกไค้แก่¹

¹ สมเด็จพระเจ้าฟ้า กรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ และ พระยาอนุমানราชชน,
บันทึกเรื่องความรู้ต่าง ๆ เล่ม 3 (พระนคร : สำนักพิมพ์สมาคมนักวิจัยและ
ประเทศไทย, 2506), หน้า 244 - 245.

กำนัลรับพระหัตถ์ ในราชสำนักเรียกว่า รับพระกร มีใช้แต่รับพระกรเจ้านาย เวลาโสกันต์ เพราะแต่งพระองค์เพียบหนักแจะทรงพระค่าเป็นทกลมจึงได้ มีการรับพระกร ใชทาวนุงูเดาแก ไม่มีพนักงานโดยจำเพาะ

กำนัลพระชั้นหมาก ไคแกพนักงานพระศรี

กำนัลนำเสวย ไคแก พนักงานพระสุธารส (เขมร เรียก พระลิทธรส) ฝ่ายหน้าก็มี

กำนัลพิชนี เมื่อเจ้านายโสกันต์ เวลาสมโภช แต่งหญิงสาวที่สระสวยออก ดวายอยงานพิชนีเป็นพิเศษ ไม่มีพนักงานประจำหน้าที่ สอนองค์พระมหากษัตริย์ เวลาประทับอยู่ข้างในไซเจ้าจอม

กำนัลพระสาวาง เห็นจะไคแกพนักงานสรพระพักตร์

กำนัลพระมาลา ไคแก พนักงานพระภุษา พนักงานฝ่ายหน้าเรียกภุษามาลา นัยหนึ่งเรียกกันว่า มาลาภุษา ก็มี

กำนัลพระบังคน ไคแกพนักงานพระบังคน ไม่แตกต่างไป

กำนัลพระไสยฐาน ไคแกพนักงานชาวที่ ฝ่ายหน้าก็มี มีหน้าที่ชำเลย แต่งที่ ประทับทางฝ่ายหน้า ใชผู้ชาย ฝ่ายพระที่นั่งควย

กำนัลทิพยรส กับ

กำนัลพระโภชน ป็นพนักงานเครื่องเสวยทั้งสองชื่อ เห็นจะแบ่งหน้าที่กัน กำนัลทิพยรสเป็นพวกทำ กำนัลพระโภชน เป็นพวกเชิญ แต่ในอายุฉน (สมเด็จ เจาฟ้า กรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์) เคยเห็นรวมกัน จะเรียกพนักงานอะไร ไม่ทราบ เคยไคยินแต่ว่า เครื่องคน

กำนัลพระโอรุ เห็นจะไคแก ผู้รับสั่ง ถ้าจะเรียกค่าแก่ก็ไคแก พนักงาน สอนพระโอรุ ผู้รับสั่งนั้นใหญ่งูแก ๆ ที่เขานอกออกในไคไมซัดของ

กำนัลทาพระองค์ เห็นจะไคแก พนักงานพระสุคนษ

จากหลักฐานที่แสดงมานี้พอจะทำให้แน่ใจได้ว่า ภาพยัชมัไม่เรื่อง พระรดเสน เป็นยัชมัไม่ของ เกาสมัยอยุธยาที่ไช้ชัชมัมาจนถึงสมัยรัตนโกสินทร์นี้

ข) กลอนสวด

เป็นวรรณกรรมสำหรับอ่านที่แต่งด้วยกาพย์ แต่เรียกกันว่ากลอนสวด เพราะ ไช้คนอ่านให้ฟัง เรียกว่า "สวด" แบ่งเป็น

1) สำนวนที่ 1 ไคแก ภาพยั เรื่องพระรด เลขที่ 41 กู 115

ประวัติ

พระยาเพชรปानी (ตรี) ให้เมื่อ พ.ศ. 2450

เป็นสมุทไทยชาว เส้นหมึกคำ ไม่สมบูรณ์ เนื้อความขาดหายไปบางตอน ไม่ติดต่อกัน เช่น ตอนขึ้นต้นจึงไม่มีบทไหว้ครูหรือใจความที่พอประกอบการสันนิษฐาน เกี่ยวกับประวัติการแต่งเลย

คำประพันธ์

แต่งเป็นกาพย์ 3 ชนิด คือ สุรางคนางค์ (บางที่เรียกว่า ทิลาม) ฉับ และยานี

เนื้อเรื่อง

ตั้งแต่นางสิบสองถูกนำไปปล่อยป่า จนถึงนางยักษ์ตามมาแก้แค้นทำอุบายให้ควักตานางสิบสอง แล้วความต่อจากนี้ขาดหายไปเมื่อหมด "หน้าคั่น" เริ่มต้นใหม่เป็นตอนพระรถจะออกเดินทางไปเมืองคอนทวันเพื่อเอาผลมะม่วงมาให้นางยักษ์สุนทรา จนถึงพระรถไปเมืองนางเมรี นางเมรีให้จัดการอภิเษกตามความในสาส์น โดยไม่ฟังคำทัดท้วงของโทร แล้วความตอนต่อไปกลับไปกล่าวถึงนางหัตสมาลีว่าไปชมสวนและพระรถมาแอบดูเพราะได้รับคำบอกเล่าจากฤๅษีว่านางหัตสมาลีคือนางเมรีมาเกิดใหม่ จนถึง พระรถได้นางหัตสมาลี ซึ่งเข้าใจว่าคนลอกคกงคักลอกคลาดเคลื่อนไป

ศูนย์วิทยพัชยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ต่อจากนี้ยังเป็นเรื่อง พระรถ-เมรี ลายมือเป็นผู้คัดลอกคนเดียวกันแต่แต่ง เป็นกลอนอ่าน¹ จากสภาพสมุดที่คัดลอกสลับสนี่เอง เนื้อเรื่องพระรถสำนวนนี้จึง กระท้อนกระแท่นไม่สมบูรณ์

2) สำนวนที่ 2 ได้แก่ กาพย์เรื่อง นิราศพระรถเมรี เลขที่ 16
 ๓๑๕ ชั้น 6/1 มัค 21/1

ประวัติ

เป็นสมบัติเดิมของหอพระสมุด

คำประพันธ์

แต่งเป็นกาพย์ 3 ชนิด คือ ยานี ฉับัง และสุรางคนางค์

เนื้อเรื่อง

ต้นฉบับที่เริ่มต้นที่เคียวขาดไป เริ่มต้นเรื่องเลยโดยไม่มีบทไหว้ครู หรือ ใจความต่าง ๆ ที่เกี่ยวกับผู้แต่งหรือประวัติการแต่งเลย

ตั้งแต่ตอนนางเมรีติดตามพระรถไปในป่า มีบทนิราศชมนกชมไม้ไปค้ำย สิทธิกันพาไพร่พลตามมาทันพร้อมนางเมรีอ่อนวอนให้พระรถกลับ มีบทคัดพ้อท้อว่า ในที่สุด ม้าพาพระรถเหาะไป สิทธิกันตามไป พระรถไปรยยาเป็นแม่น้ำกรวดขวางหน้า ยักษ์ตามไป ไม่ได้ พระรถเหาะไป นางเมรีสลบ เมื่อฟื้นขึ้นมากลั่งให้สิทธิกันกลับไปครองเมืองพร้อม สมมก้านัล ส่วนตัวนางจะรอพระรถอยู่ที่ริมฝั่งน้ำคนเคียว มีบทครว่ำครวญอีก

¹กลอนเรื่อง พระรถ-เมรี ที่พลัดเข้ามาปนอยู่ท้ายกาพย์สำนวนนี้มีความยาว เพียง 8 หน้าสมุดไทย มีเนื้อความดังต่อไปนี้

เป็นตอนพระรถจะออกเดินทางไปเมืองคอนทวัน ได้รับพระราชทานเครื่องทรงแล้ว ไปลาแม่และป้าทั้งสิบสอง ระหว่างทางพบอาศรมฤาษีจึงแวะพักและนอนหลับไป ฤาษีเห็นสวาท ที่ผูกคอต้าจึงแกะอ่านคัจฉาว่ากุมารนี้ถูกส่งไปให้ยักษ์กิน ก็นึกสงสารจึงปลุกพระรถไต่ถามความเป็นมา พระรถว่าอยู่เมืองมิดิสานางสุนันทาแกล้งควักดวงตามารคาและป้า และยังใช้ ให้ไปเมืองยักษ์อีก พระฤาษีช่วยแปลงสวาทให้ว่าส่งพระรถมาเป็นคู่ของลูกสาวยักษ์ แล้ว พระรถก็ลาฤาษีมาถึงเมืองยักษ์เอาสารส่งให้ เสนายักษ์ก็เอาไปถวาย ความจบแค่นี้.

3) พระรดเมรี ของ นายเรื่อง นานิ กวีชาวนครศรีธรรมราช เป็นวรรณกรรมท้องถิ่นภาคใต้ ซึ่ง นายกล่อม ธานีรัตน์ จากตำบลร่อนพิบูลย์ จังหวัด นครศรีธรรมราช เป็นผู้เก็บรักษา

ผู้แต่ง

ในคำเรื่องไม่ได้บอกไว้ วิทยาลัยครุนครศรีธรรมราชได้จัดพิมพ์ขึ้นและบอกไว้ในคำนำว่า เป็นที่ยอมรับว่าผู้แต่ง คือ นายเรื่อง นานิ ซึ่งเป็นกวีที่มีชื่อเสียงคนหนึ่งของเมืองนครศรีธรรมราช คำว่า "นานิ" ไม่ใช่ชื่อนามสกุล แต่เป็นชื่อบ้าน ซึ่งปัจจุบันเป็นหมู่ที่ 1 ตำบลช้างซ้าย อำเภอเมือง จังหวัดนครศรีธรรมราช ปัจจุบัน "นานิ" คือ "คอนบ่อ" ชุนอาเทศคี (กลอน มัลลิกะมาส) ได้แสดงข้อคิดเห็นว่า นายเรื่อง นานิ คงจะมีชีวิตอยู่ในสมัยรัชกาลที่ 1 - 2 หรืออาจมีชีวิตมาถึงรัชกาลที่ 3 แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ ทั้งนี้เพราะอาศัยจากเรื่องเก่าที่เล่าสืบกันมาในชั้นหลังว่า นายเรื่อง นานิ เป็นคนสมัยเดียวกับเจ้าพระยานคร (น้อย) ซึ่งเกิดในสมัยพระเจ้ากรุงธนบุรี เป็นกวีคนโปรดของเจ้าพระยานคร (น้อย) ค่าย¹ ดังนั้นสมัยที่แต่งเรื่อง พระรด-เมรี ก็คงแต่งในสมัยต้นกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 1 - 3 ค่าย จุ่มงหมายในการแต่ง

กวีไม่ใคร่ระบุจุ่มงหมายไว้โดยตรง แต่แทรกเอาไว้ในเรื่องว่าเพื่อให้คนอ่านหรือฟังในยามว่าง ในชนบทภาคใต้เรียกว่า "สวดหนังสือ" คือ จะมีผู้สวดคนเดียว คนอื่นจะเป็นผู้ฟัง ผู้สวดต้องมีความชำนาญและสวดได้ไพเราะ แต่ละหมู่บ้านจะมีคนสวดหนังสือคนหนึ่งหรือสองคนรับจ้างสวดตามบ้าน ค่าจ้างตกลงกันเอง มักจะเลี้ยงอาหารมากกว่าคิดค่าจ้างเป็นเงิน เรื่องที่นิยมสวดเป็นนิทานร้อยกรองเรื่องจักร ๆ วงศ์ ๆ ได้แก่เรื่อง วรรณคดี พระรดเมรี สุวรรณหงส์² เป็นต้น

¹ นายเรื่อง นานิ, พระรดเมรี (นครศรีธรรมราช : ศูนย์วัฒนธรรมภาคใต้นครศรีธรรมราช, 2522), บทนำเรื่อง.

² ปราณี ชวัญแก้ว, วรรณคดีชาวบ้านจากบุคคลำ เอกสารนิเทศการศึกษา ฉบับที่ 172 (หน่วยศึกษานิเทศก์ : กรมการฝึกหัดครู, 2518), หน้า 25.

เนื่องจากกวีแต่งนิทานเพื่อให้อ่าน กวีจึงกล่าวออกตัวเมื่อพรรณนาบทม
ธรรมชาติหรือบทคร่ำครวญอย่างยืดยาว เพราะกลัวคนอ่านจะเบื่อ เช่น ตอนพระร
คร่ำครวญถึงนางเมรี

พระรครันท์คนำใจ	กอดสลับสลับไป
รำไรยแต่พอสมควน	
เมื่อไคยจลนคำสำนวน	แตรำคร่ำครวญ
ทั้งหลายเขาจชวนกัรคา	

(พระรตเมรี หน้า 215)

หรือ

คำนอรุงจอนไปยพลัน	ชี้เกียคนารอพัน
แบงบันเอาเอาแต่พองาม	
วาไวพอไคไคยความ	นุรจอดาม
ใหม่ไซเนือความนายโ	

(พระรตเมรี หน้า 316)

ลักษณะคำประพันธ์

ใช้กาพย์ 3 ชนิด คือ ยานี ฉบง และสุรางคนางค์ ซึ่งในเรื่องนี้เรียกว่า
รภาพ ในการขึ้นต้นบทประพันธ์แต่ละชนิดกวีจะเขียนนอกชนิดของกาพย์ไว้ด้วย

เนื้อเรื่อง

ตั้งแต่กำเนิดนางสิบสองเป็นลูกของเศรษฐีพรหมจัน จนถึงพระรตเสนกลับเมือง
เอาดวงตาไปใส่ให้แม่และป้า และต่อสู้กับนางยักษ์และสามารถฆ่านางยักษ์ตายด้วยไม้เท้า
คันซึ่งตายปลายชี้เป็น พระรตสิหิรับนางสิบสองมาเป็นมเหสีคังเคิม พระรตทูลลาพระบิดา
มารคาไปหานางกักริ พบนางรออยู่ที่ฝั่งสมุทร นางตัดพ้อท้อว่า และสิ้นใจตายไป
พระรตเสนสลับไป มาแก้ไขจนฟื้นและจัดการศพนางเมรี

ส่วนนวนิยายมีเนื้อเรื่องต่อไปถึงเรื่องพระรตไค้ครองใหม่ คือ พระฤาษีมอบ
พระขรรค์ให้และแนะนำครอง คือ นางทศนารีให้ พระรตเดินทางไปจนถึงเมืองนางทศนารี
และอาศัยที่เลี้ยงเป็นสื่อจนลอมเข้าหานางอย่างลับ ๆ จนปีคานางล่วงรู้ เกิดต่อสู้กัน

พานางหนี จนพระฤาษีมาห้ามทัพ ท้าวสวัสดิราชยกโทษให้และจัดการอภิเษก พระรถกลับเมืองและจัดโรงทานแจกทานขึ้น จนสองตายายพรหมจรรย์มารับทานได้พบนางสิบสอง แล้วพระรถกับนางทศนารีก็กลับเมือง ระหว่างทางแะนมัสการฤาษี ต้นฉบับจบเพียงเท่านี้

4. พระรถเสน หรือ นางสิบสองคำกาพย์ จากต้นฉบับที่ นายพิทยา บุขรารัตน์ อำเภอควนขนุน จังหวัดพัทลุง เป็นผู้เก็บรักษา

ผู้แต่ง ไม่ปรากฏ

ประวัติ

ต้นฉบับเดิมเป็นสมุดข่อย ภาคใต้เรียกว่า บุคขาว ของ นายพิทยา บุขรารัตน์ เลขที่ 34 โควงขนุน อ.ควนขนุน จังหวัดพัทลุง

เนื้อความ

ผู้วิจัยไม่พบต้นฉบับพระรถเสนหรือนางสิบสองคำกาพย์ฉบับนี้ แต่ได้ข้อมูลที่มีผู้ศึกษาและย่อเรื่องไว้ คือ จากวรรณกรรมภาคใต้ ของ ประทีป ชุมพล และวรรณกรรมท้องถิ่นภาคใต้ : ประเพณีทานประโลมโลก ของ อุดม หนูทอง ว่าเป็นต้นฉบับที่น่าจะเป็นฉบับเดียวกับที่ นายกล่อม ชานีรัตน์ เก็บรักษาไว้ จะมีต่างกันบ้างก็เฉพาะถ้อยคำ ซึ่งเข้าใจว่าคงจดจำแล้วบันทึกจากความจำลงไป ใน "บุค" หรือใช้วิธีคัดลอกอักษรวิธี และเสียงบางคำจึงคลาดเคลื่อนไปบ้างเล็กน้อย ต้นฉบับก็ขาดหายไปบ้างทั้งตอนต้นและตอนปลาย ใจความเทียบเคียงกับฉบับของ นายกล่อม ชานีรัตน์ แต่จะสั้นกว่า คือจบแต่นางยักษ์ตาย

3) ฉันท เรื่องพระรถ-เมรี

เรื่อง พระรถ-เมรี ที่แต่งเป็นฉันทแบ่งเป็น 2 กลุ่ม คือ

ก. ฉบับตัวเขียน มี 3 ส่วนวน ได้แก่

1) ส่วนวนที่ 1 ได้แก่ พระรถคำฉันท เลขที่ 11

ตู้ 114 ชั้น 6/5 มัด 20

ประวัติ

หอพระสมุดฯ ชื่อเมื่อ พ.ศ. 2450

พระรตคำฉันท์สำนวนนี้มีฉบับซ้ำ 2 เล่ม มีชื่อบอกไว้ว่าเป็นพระรตคำนวน”

ประวัติการแต่ง

ในต้นฉบับไม่ได้บอกทั้งชื่อผู้แต่งและจุดมุ่งหมายในการแต่งไว้ ในตอนต้น มีบทไหว้ครูซึ่งไหว้สั้น ๆ 4 บท คือ ไหว้พระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ และครูผู้สอน แล้วก็พูดถึงตนเองเป็นท่านของถ่อมตนเพียงสั้น ๆ ว่า

เชิญช่วยอ่านวายุสวัสดิ์	ให้เจนจัดในอุกขรา
ไขเนื้อเชื้อเมฆา	ฉิวปัญญาอันยังอ่อน
อ่านแล้วอย่าสรวลเย้ย	ควยไม่เคยคิกขุทกลอน
เขินขาดคลาคอักษร	ช่วยแต่งเติมให้ปรีชา

ก็น่าจะเป็นฝีมือใหม่อย่างที่ออกตัวไว้ในบทไหว้ครู แต่ก็ไม่อาจสันนิษฐานได้แน่ว่าเป็นใครแน่ เพราะข้อความในคำฉันท์ไม่มีพาดพิงถึงเลย แม้สมัยที่แต่งก็ไม่สามารถจะศึกษาจากสภาพสังคมหรือวัฒนธรรม หรือชีวิตความเป็นอยู่ของตัวละครในเรื่อง เพราะมีกล่าวถึงน้อยมาก ส่วนใหญ่จะเป็นบทนิราศ พรรณานาอารมณ์ความรู้สึกในความเศร้าโศกของตัวละครและบทชมธรรมชาติที่เปรียบเทียบกับความในใจของตัวละครที่คร่ำครวญถึงกันอย่างซาบซึ้งมากกว่า ผู้วิจัยสันนิษฐานว่าคำฉันท์เรื่องนี้คงจะแต่งในสมัยต้นรัตนโกสินทร์สมัยที่กวีนิยมแต่งฉันท์กันแพร่หลายแล้วพอสมควร คือระหว่างรัชกาลที่ 3 - รัชกาลที่ 5

ที่มาของพระรตคำฉันท์สำนวนนี้ ผู้แต่งไม่ได้บอกไว้ แต่ผู้แต่งพูดถึงตัวเองคือพระรต ในฐานะเป็นพระโพธิสัตว์ ในตัวเรื่องบางตอนว่า

แล้วทรงพระปรีชา มาณะกระสัตรใน พิกพทีไทร
โหนจพ้นความรำคาญ จำเราจกคห้วง ลึกลงให้พนพาล จัสลที่สงสาร
ได้เป็นนอพระสาชกา¹

¹พระรตคำฉันท์, เลขที่ 11, หน้า 44 บรรทัดที่ 3 - 6.

หรือ

ไท่ทว้จแแทนคุณ การุณเคคพระชลมาร หวังทรง
พระโพธิชยาน ตักกิเลคให้ชาคสนุ โยมพ้อทำช้อแพ
มาปรวนแปร เปนเคามูล รักษารมีพูน ให้ลุลวงสิวาไลย¹

สันนิษฐานว่าผู้แต่งอาจได้ที่มาจากชาคก แล้วเพิ่มเติมรายละเอียดหลายตอน
เพื่อให้สอดคล้องกับเนื้อเรื่องที่เป็นนิราศ

ลักษณะคำประพันธ์

มีฉันทเพียงฉนิคเดียว คือฉันท 11 ที่ไม่เคร่งครคในครุ ลหุ และกาพย์ฉมัง
และสุรางคนางค์ ผู้วิจัยพบว่าเป็นฉบบเดียวกับกาพย์ นิราศพระรตเมรี เลขที่ 16 แต่
ตอนต้นมีความเพิ่มกวา

เนื้อเรื่อง

เป็นตอนตั้งแต่พระรตไค่นางเมรี แล้วหนีไปโดยขโมยไอสด ก้าพค ห่อตา
นางสิบสอง มะม่วงหาวมะนาวโห่ไปค้วย และพระรตไค้เอาพระภุษาเปลี่ยนกับสไบ
นางเป็นที่ระลิกไปค้วย เมื่อนางตื่นขึ้นไม่พบพระรต ก็เสร์้าโตกคร่าครวญและสั่งให้
สิทธิกันนำทัพลวงหน้าคิคตามไป ระหว่างทางที่นางตามไปมีบทคร่าครวญท่านองนิราศ
อาลัยอาวรณ์สถานที่ ชมป่าและพรรณไม้ตามทางที่ผ่านเปรียบเทียบกับความรู้ลิกของตน
จนตามมาทันและอ้อนวอนให้พระรตกลับ พระรตไม่ยอมและม้าพาพระรตเหาะไป
นางสลบ สิทธิกันตามไป แต่พระรตไปรยยาเป็นแม่น้ำขวางหน้าไว้ นางเมรีคร่าครวญ
รทพระรตอยู่ที่ฝั่งน้ำนั้น

2) สำนวนที่ 2² พระรตคำฉันทสำนวนนี้มีฉบบซ้ำ
ถึง 3 เลม มีลักษณะการแต่งเป็นนิราศเช่นเดียวกับสำนวนที่ 1 และเป็นตอนเดียว
กันค้วย คือตอนพระรตหนีนางเมรีและนางเมรีคิคตามพระรต

¹พระรตคำฉันท, เลขที่ 11, หน้า 48 - 49 บรรทัดที่ 8 และ 1 - 4.

²พระรตคำฉันท, เลขที่ 14, ทุ 114 ชั้น 6/5 มค 20 ซึ่งเป็นฉบบที่มี
ความสมบูรณที่สุด.

ประวัติการแต่ง

รายละเอียดเกี่ยวกับผู้แต่ง สมัยที่แต่ง และจุดมุ่งหมายในการแต่งไม่ปรากฏในต้นฉบับเช่นเดียวกัน ข้อความตอนหนึ่งได้พรรณนาถึงสถานที่ที่นางเมรีเคยอยู่เป็นทำนองอาลัยอาวรณ์ที่จะต้องจากไป ได้พรรณนาถึง "ที่นังเยน" ว่า

ที่นังรอนเอียนสำเร็จ สำนวนบทเหิง บันเหาดิกรมย์เปรมปรี¹

พระที่นังที่เอ่ยถึงในเรื่องนี้ผู้แต่งอาจจะพรรณนาโดยนึกถึงของจริง คือ พระที่นังเยน หรือ พระที่นังสีตลาภิกรมย์ ซึ่งมีหลักฐานว่าได้สร้างในสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว² และถ้าเป็นไปตามข้อสันนิษฐานนี้ คำฉันทสำนวนที่ 2 นี้ น่าจะแต่งในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

ที่มาของคำฉันทสำนวนที่ 2

ในตอนต้นเรื่องมีบทไหว้ครูซึ่งหลังจากไหว้พระรัตนตรัย พระมหากษัตริย์ บิคามารคา แล้วก็ยังบอกที่มาของเรื่องว่า

จะกล่าวนิพนธ์ฉันท แสดงโดยอนุমান อันมีในนิทาน วรมัญญาติพาหิรา
พระรถเมรีรักษ วรราชชายา ซาเยนทรมรณา มรณังริมฝั่งชล

จากข้อความที่ผู้แต่งอ้างถึงแสดงว่าผู้แต่งยอมรับว่านิทานเรื่อง พระรถ-เมรี³ มีอยู่ในปัญญาสชาดก ที่เป็นชาดกนอกนิบาต แต่ในสำนวนที่ 2 นี้เนื้อความไม่เหมือนในชาดก หลายตอนมีการเพิ่มเติมขึ้น เช่น นางเมรีคร่ำครวญสั่งเมือง พระรถครวญเป็นต้น คงเป็นเพราะลักษณะของเรื่องเป็นนิราศจึงจำเป็นต้องแต่งให้สอดคล้องกับลักษณะของเรื่องก็ได้

¹ เล่มเดียวกัน, หน้า 16 บรรทัดที่ 7.

² เรื่องตำนานสถานที่และวัตถุต่าง ๆ, (พระนคร : โรงพิมพ์โสภณ-พิพรรฒธนากร, 2468), หน้า 5.

³ พระรถคำฉันท, เลขที่ 14, หน้า 2 บรรทัดที่ 8 และหน้า 3 บรรทัดที่ 1.

ลักษณะคำประพันธ์

แต่งด้วยฉันท 4 ชนิด คือ อินทวิเชียร วสันตคิลก เป็นส่วนมาก นอก
จากนั้นเป็น สัททูลวิภินฉันทอยู่บางตอน โศภณฉันทตอนหนึ่ง และมีกาพย์อีก 2 ชนิด
คือ กาพย์ฉันทและสุรางคนางค์ด้วย

เนื้อเรื่อง

เป็นตอนเดียวกับสำนวนที่ 1 แต่ยาวกว่า คือตั้งแต่เมรีตื่นบรรทมขึ้นมา
ไม่พบพระรถ จนถึงนางเมรีตามมาทันอ่อนวอนให้พระรถกลับแต่พระรถไม่กลับ
และมาหาพระรถเหาะไป นางเมรีเสียใจจนตาย

พระรถจากนางมา มีบทนิราศพรรณนาเปรียบเทียบกับธรรมชาติ และ
นมัสการฤาษี จนถึงกลับเมืองเอชตาไปใส่ให้แม่และป้า และต่อสู้กับนางยักษ์ จน
สามารถฆ่านางยักษ์ตายด้วยไม้กำพืด ประชาชนพากันแซ่ร้องยินดี จบความแค่นี้
ความที่ผู้แต่งตั้งใจตัดตอนมาแต่งเป็นนิราศที่เป็นคำฉันท์ ดังที่บอกไว้ในตอนท้ายว่า

จบเสร็จจสำเร็จ เมริน ตั้งแต่จากทานิน นิราศร้าง
มาจวพบสวามิน ยังฝั่งน้ำเอ๋ย¹

3) สำนวนที่ 3 ได้แก่ พระรถคำฉันท์ เลขที่ 16 คู่ 114
ชั้น 6/5 มัค 20

พระรถคำฉันท์สำนวนนี้พบฉบับซ้ำถึง 5 ฉบับ ทั้งที่เป็นสมุดไทยและ
กระดาษฝรั่ง ในหอสมุดแห่งชาติ และที่ตีพิมพ์ในหนังสือวชิรญาณที่ภายหลังมีผู้
เรียกฉบับนี้ว่า "ฉบับวชิรญาณ"

จากการศึกษาพบว่าคำฉันท์สำนวนที่ 3 นี้เหมือนกับสำนวนที่ 2 มาก
ทั้งคำเนื่อความและสำนวนโวหาร บางตอนนั้นใช้คำเหมือนกันทุกวรรคทุกตอน
ฉันท์ที่ใส่ก็เหมือนกันด้วย ตัวอย่างเช่น

¹พระรถคำฉันท์, สำนวนที่ 2 เลขที่ 14, หน้า 88 บรรทัดที่ 7 - 8.

สำนวนที่ 3

อกเอ๋ยอยู่ไปเย็บโฉน ให้อ้นไพร่ครหาหาย โหยให้กระทุ่มกรก็ฟ่าย
 สุธดเนตรพุ่มพอง
 ทุ่มทอศพระองค์อะลงกลาง ระหว่างราชเรือนทอง สาวสมมมังคกรประคอง
 ก็เคียงข้างประโลมคราว
 อามैयाโศกมลใน จร่าโยให้หมองนวล โศกนักแลจักชุกชุกชวยจน
 ประชวันแลวก็เสียความ
 ควรเราจะคิกกลอบาย จยักย้ายไปคิกตาม ค้วยพลพหลสกลคาม
 จิตรงค์เนืองนันท¹

สำนวนที่ 2

อกเอ๋ยจะอยู่ไปเย็บโฉน ให้อ้นโภยครหาหาย โหยให้กระทุ่มกรก็ฟ่าย
 ชลเนตรในบอนง
 ทุ่มทอศพระอรุองค์ลงกลาง ระหว่างราชเรือนทอง สาวสมมมังคกรประคอง
 ประเคียงข้างเขาโลมลวน
 อามैयाโศกบรีเทวในย จะร่าให้จะหมองนวล โศกนักเกลือกจักชุกชุกชวยจน
 ประชวันแลวจะเสียความ
 ควรเราจะคิกกลอบาย จะยักย้ายไปคิกตาม ชุมพลพหลสกลคาม
 ภิจจรังคเนืองนันท²

แต่การคำเป็นความบางตอนจะเห็นได้ว่าสำนวนที่ 3 รวบรวมว่าสำนวน
 ที่ 2 ดังเช่นตอนที่นางเมรีเรียกชุมนุมพลยักษ์เพื่อติดตามพระรถ มีบทที่พรรณากองทัพ
 ยักษ์ที่แสดงอิทธิฤทธิ์ที่น่ากลัวต่าง ๆ สำนวนที่ 3 แท้เป็นกาพย์ฉบับมีทั้งหมดเพียง
 11 บท แต่สำนวนที่ 2 เป็นกาพย์ฉบับถึง 47 บท สังเกตลีลาฉันทอนันต์คล้ายคลึงกัน
 แต่สำนวนที่ 3 คงเห็นว่าแบบสำนวนที่ 2 เย็นเยือกเกินไปจึงแต่งรวบรัดให้กระชับเข้า

¹พระรถคำฉันท, เลขที่ 16, หน้า 3 บรรทัดที่ 3 - 6.

²พระรถคำฉันท, เลขที่ 14, หน้า 5 บรรทัดที่ 7 - 8 และหน้า 6.

ตัวอย่างสำนวนที่ 3

เอกเกริกเรงกันโกลา
 เกรินทรก็กกองเสียงสี
 พลมารศรีบัพพังเสียงกลอง
 ลางมารคาเหิบกาวยาว
 ลูางตนรณฤทธิ์กำแหง
 บ้างท้าวสีหนาทแปลงกาย
 ไมโลลุมมรเนนุ
 ลางเหล่าแลมลินเพลิงลาม
 พลมารเนืองอนันต์พรังพรู
 อาวุธดวนมือขุนมาร
 เสรีจแล้วเรียบแสนยาก

โกลีศหัสสา
 หนุาทแสนอสุรี
 เมณผาคูไณนผของ
 เชี่ยวโจงพันขาว
 เรืองเคชแซมแซง
 ฤิมภุาหลาย
 ควฤทธิ์อสุเรนทร์
 กลันแกลวกกลางสนาม
 ทวงูเทิมชรรณู
 กีกกองคองคาล
 พลมารคุดลอน

กระหมกระทุ่มเกรี
 สุรินทรมากายกอง
 เรหิจูรหันเหอนหา
 คะครงคคฤานล้ำแกง
 จบุลิกเอาเคื่อนคาวราย
 จปายจป็นสุรีเยนทร์
 อนุภาจปราบสงคราม
 จเชนจเชี่ยวศักร
 คังโลกย์จประโลลลาญ
 ทระหลบทั้งพื้นอำกร
 สพรังสพรอมเรียงรัน¹

สำนวนที่ 2

เอิกเกริกเรงกันโกลา
 เภราก็กกองเสียงศรี
 พลมารศรีบัพพังเสียงกลอง
 ลางมารค้ำเหิบกาวาว
 ลางมารหมิ่นเมะหมัดทะแมง
 ลางคนคฤพิถกสยของหัว
 ฉับไวโดยใจขุนมาร
 เณไณนุโจนควยกำลั้ง
 คำแหงหาเวียมโหดหน
 ลูางคนแลพิถกเหลือตรา
 บ้างเป็นสีหราชไกรเกรียง
 สิงห์สิทิว์แคนคงพงพี
 ทางคนตางรณฤทธิราญ
 ลางมารสังวาร์ค็อง
 กรกุมหอกถือเทงแหง

โกลีศหัสหัสสา
 สหัสแสนเสนี
 ผัดผาคผันผของ
 ขบเชี่ยวพันขาว
 ทาเหลือเกลือกแซง
 ก้ำยัวโตทัว
 สามคนบมินาน
 ก้ำลั้งฤทธิ์ปอง
 คลายฤทธิ์ขุนอิน
 แสรงูแปรรป่า
 รองกองสำเนียง
 ลุกลมแลนูลี
 ทิกเหียมหาหวาญ
 พันทโพกุเศียรคู
 ไมรยอทอแยง

กระบัคกระทุ่มเกรี
 อเนกมากมายกายกอง
 รเห็จระหนทรรมเหิรหา
 คระเครงคระคฤานล้ำแกง
 กรกุดอกกรกดับนากลัว
 ก็เตนเซาถอนตนตาน
 เซาปิคกระบัคเป็นคระมอง
 จะปราบไหยนจนอินท
 ทรชคัมภีรเจาลงกา
 เปนเลื่อคระหิมคริมเสียง
 สหุานสเทือนธรณี
 ลลาลลั้งลนลาญ
 ประหาคประหัทศักร
 พิถกเลียวสยคแสยง
 จะแยงจะยุษสุริยา²

าลา

¹พระรศำฉันท์, เลขที่ 16, หน้า 4 บรรทัดที่ 2 - 8 และหน้า 5 บรรทัดที่ 1 - 4.

²พระรศำฉันท์, เลขที่ 14, หน้า 7 บรรทัดที่ 6 - 8 และหน้า 8 - 9

บรรทัดที่ 1 - 4.

ตอนอื่น ๆ ก็มีลักษณะเช่นนี้ เห็นได้ชัดเจนว่าความคล้ายคลึงนี้เป็นการเลียนแบบกันมาแต่ไม่ได้ลอกเสียทั้งหมด บางตอนก็คิดแปลงให้กระชับเข้าคั่งตัวอย่าง เข้าใจว่าส่วนที่ 3 จะคิดแปลงตัดตอนมาจากส่วนที่ 2 เพราะการแต่งโดยเลียนแบบของเก่าที่มีอยู่แล้วตัดตอนให้รวบรัดเป็นสิ่งที่วิหาคำได้ง่ายกว่าจะเป็นว่าขยายจากส่วนเดิมที่สั้นกระชับอยู่แล้ว คงเป็นคั้งที่รัชกาลที่ 2 ทรงนำบทละครเรื่องรามเกียรติ์พระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ 1 บางตอนมาย่อให้สั้นเหมาะแก่การแสดงละครนั่นเอง อีกประการหนึ่งลักษณะของส่วนที่ 2 ก็เป็นพระรถคำฉันท์ที่สมบูรณ์กว่าส่วนที่ 2 ต้นฉบับส่วนที่ 3 เริ่มต้นเป็นเนื้อเรื่อง พระรถ-เมรี เลย ตอนจบก็ดำเนินความมาแต่พระรถพบนางสิบสองแล้วความก็ขาดไปเฉย ๆ แม้จะมีโคลงสี่ 1 บท ก็เหมือนว่าจะจบสมบูรณ์แต่ก็ไม่สมบูรณ์ โคลงบทจบนั้นก็ เป็นโคลงที่พบในสมุดไทยเล่มอื่น ๆ อีก อาจเป็นของผู้ลอกเติมเอาเองก็ได้ นอกจากนี้ผู้วิจัยยังพบส่วนที่ซ้ำกันในหนังสือวชิรญาณซึ่งตีพิมพ์เมื่อ ร.ศ. 118 มีความยาวต่อไปอีกเล็กน้อย ถึงตอนขึ้นเฝ้าพระบิดาถวายมะม่วงหาวมะนาวโห่ แต่ความที่ขาดไปไม่จบบริบูรณ์ แต่ส่วนที่ 2 สมบูรณ์ตั้งแต่ต้นจนจบ ขึ้นค้ำก็มีบทไหว้ครู ลงท้ายก็มีบทลงท้ายที่สมบูรณ์

ผู้แต่งและสมัยที่แต่ง

ไม่ปรากฏในต้นฉบับเลย แต่สันนิษฐานว่าแต่งโดยคิดแปลงหรือเลียนแบบจากส่วนที่ 2 คั้งนั้นก็คงแต่งหลังส่วนที่ 2

ลักษณะคำประพันธ์ แต่งเป็นฉันทหลายชนิด ได้แก่ สัทหุลวิกิพิตฉันท โทฎกฉันท อินทรวีเชียรฉันท สัทราฉันท และกาพย์ 2 ชนิด คือ ฉับฉับและสุรางคนางค์

เนื้อเรื่อง

เนื้อเรื่องส่วนใหญ่เหมือนส่วนที่ 2 ทุกประการ เพียงต่างกันเล็กน้อยที่ส่วนรวบรัดกว่าตอนพรรณานาคความเท่านั้น เริ่มต้นตั้งแต่นางเมรีตื่นขึ้นไม่เห็นพระรถเที่ยวค้นหาจนถึงพระรถหนีนางเมรีเดินทางมาถึงเมืองเข้าเฝ้าพระมารดา¹ ใจความจบสั้นกว่าส่วนที่ 2

¹พระรถคำฉันท์, เลขที่ 16 จบความแค่นี้ แต่ในหนังสือวชิรญาณที่เป็นฉบับพิมพ์แล้วมีความต่อไปเล็กน้อย ถึงตอนที่ขึ้นเฝ้าพระบิดาถวาย

ข. ฉันทิมภ์ มีฉันทิมภ์เดียว ไค้แก

ฉันทิมภ์ เรื่อง กำสรวลพระรต ของ วิทยา ชูพันธ์ เป็นสำนวนใหม่ที่สุด
แห่งฉันทิมภ์เผยแพร่ในปี 2524

ประวัติการแต่ง

ผู้แต่ง บอกไว้ว่าเป็น วิทยา ชูพันธ์ อาจารย์ภาควิชาประวัติศาสตร์ คณะ
สังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ ศิพม์ในรูปแบบกระดุมอักษร์สำคัญอยู่ในเล่มเดียวกับ
มโนห์ราอาลัย ซึ่งแต่งโดย เอมอร ชิตตะโสภณ อาจารย์ภาควิชาภาษาไทย
คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ ซึ่งใช้นามแฝงว่า "คอกโศก"

จุดมุ่งหมายในการแต่ง ผู้แต่งไม่ได้บอกไว้ ("มโนห์ราอาลัย" ก็ไม่มี
เช่นกัน) แต่สันนิษฐานว่าเนื่องมาจากความประทับใจในเรื่องของความรักระหว่าง
พระรตและนางเมรี กับพระสุชนและนางมโนห์รา จึงได้เอามาแต่งเป็นทำนองกำสรวล
คร่ำครวญ แสดงว่าอิทธิพลของวรรณกรรมเรื่องพระรต-เมรี ยังมีอยู่ต่อคนปัจจุบัน

เวลาที่แต่ง เรื่องกำสรวลพระรตไม่ได้บอกเวลาที่แต่งเอาไว้ แต่เรื่อง
มโนห์ราอาลัย บอกไว้ว่าแต่งเสร็จเมื่อ 2 มีนาคม 2524 สันนิษฐานว่าคงแต่งใน
ระยะเวลาใกล้เคียงกัน

เนื้อเรื่อง แต่งเป็นบทคร่ำครวญของพระรตว่าเพราะความกตัญญูจึงต้อง
ทิ้งความรักมา เป็นบทอาลัยอาวรณ์ถึงนางเมรีและว่าพระรตจะตายตามในไฟที่เผานาง
เมรีด้วย จะได้ไม่พรางจากกัน เกิดใหม่ก็ขอให้ได้อยู่ด้วยกัน

4. คาว

เรื่องพระรต-เมรี ที่เป็นวรรณกรรมลายลักษณ์ของภาคเหนือนี้มีชื่อว่า
พุทธเสนากะ พุทธเสนกะ พุทธเสนกะกุมาร หรือ นางสิบสอง แต่งเป็นคำขรรคม
หรือขรรคมคาว หรือขรรคมนิยาย¹ อยู่ในรูปของคัมภีร์โบลานกระจัดกระจายตามวัด
ต่าง ๆ ของภาคเหนือ เท่าที่สำรวจพบแล้วมีถึง 33 วัด รวมเป็นคัมภีร์โบลานทั้งสิ้น

¹ ดูคำอธิบายในหน้า 96 ของวิทยานิพนธ์นี้

99 คัมภีร์ ล้วนเขียนด้วยอักษรลานนาทั้งสิ้น ยังไม่มีการปริวรรตเป็นภาษาไทยกลาง

ผู้วิจัยได้สัมภาษณ์วิทยากรผู้เชี่ยวชาญชาวอุษาคเนย์และวรรณกรรมลานนาบางท่าน ที่งานวิจัยลานนาศึกษา สถาบันวิจัยสังคม มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ ได้ทราบว่าเรื่อง พุทธเสนกะ หรือนางสิบสองเป็นเรื่องเดียวกับเรื่อง พระรถ-เมรี ของภาคกลาง และเป็นเรื่องหนึ่งที่นิยมกันมากทางภาคเหนือ สำหรับพระเทศน์ให้ชาวบ้านฟังที่วัด ตำบลบึงจิมืออยู่ตามวัดต่าง ๆ มากมาย¹ ล้วนเป็นฉบับที่คัดลอกต่อ ๆ กันมา ถ้อยคำ ล้วนวนจากคลาคเคลื่อนไ้บ้าง แต่เนื้อความยังคงเป็นเรื่องเดียวกัน ทางสถาบัน วิจัยสังคมได้เลือกปริวรรตเรื่อง พุทธเสนกะฉบับวัดเชียงใหม่ จำนวน 5 ผูก ซึ่งเป็น ฉบับที่ทางสถาบันฯ ได้ถ่ายไมโครฟิล์มจากต้นฉบับและเก็บรักษาไว้เนื่องจากเป็นต้น ฉบับที่สมบูรณ์และชัดเจนพออ่านออก ส่วนต้นฉบับอื่น ๆ ที่กระจัดกระจายอยู่ตามวัดต่าง ๆ ล้วนต้นฉบับไม่สมบูรณ์ มีเพียงวัดละผูกหนึ่งหรือสองผูก และยังไม่ได้ปริวรรต

พุทธเสนกะ ฉบับวัดเชียงใหม่ (ตำบลศรีภูมิ อำเภอเมือง จังหวัดเชียงใหม่) มีทั้งหมด 5 ผูก หรือ 167 หน้าลาน งานวิจัยลานนาศึกษา สถาบันวิจัยสังคม มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ได้ถ่ายไมโครฟิล์มเก็บรักษาต้นฉบับไว้และได้ปริวรรตเพื่อการ วิจัยครั้งนี้เมื่อประมาณเดือนกรกฎาคม - สิงหาคม พ.ศ. 2525

ประวัติ

ที่มาของต้นฉบับ คือ ใ้มาจากวัดเชียงใหม่ ตำบลศรีภูมิ อำเภอเมือง จังหวัดเชียงใหม่ บอกไว้ในท้ายผูกที่ 5 ว่าจารเมื่อ จ.ศ. 1239 (พ.ศ. 2430) ผู้จารคือ อภิไชยภิกขุ วัดพุกเป็ย เชียงใหม่ (ซึ่งผู้ปริวรรตบอกว่าเป็นชื่อเดิมของ วัดเชียงใหม่) ดังข้อความที่ว่า

¹รายชื่อคัมภีร์ลานนาเท่าที่สำรวจและรวบรวมไว้แล้วและแหล่งที่เก็บรักษา ของสถาบันวิจัยสังคม มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ อยู่ในภาคผนวก ก.

จุลศักราชได้ 1239 ตรีศตวรรษนำกับโพษขของเรลัจเข้ามาในโธวณธวิวงเิง
ไทยภาษาปีเมืองเปาเดือน 11 คติย แระ 6 ค่ำ เบิงวัน 5 ไยคัมภิก เสร็จ
แล้วยามแตร เที่ยงวันนั้นแลญา

อภิไชยภิกขุสิกขิต ปางเมื่อปฏิบัติสำราญยังวัชชวกเปียไชยแก้วกว้างท่าทาง
ทางหลวงทางนขมรีศรี เชียงใหม่ ทางเวียงชัยวันนั้นแล ตกเจ้าคนโคโคเทศนา
ก็ดี ขอเจ้าคอยพิจารณาเอาเหอะ ขออย่าไปคาซาแทนเอ¹

เราไม่ทราบแน่ชัด บอกแต่ผู้จารซึ่งน่าจะหมายถึงผู้คัดลอก ปี จ.ศ. 1239
อันเป็นปีที่บอกไว้ว่าเป็นปีที่จารอาจจะไม่ใช่ปีที่แต่งก็ได้

จุดมุ่งหมายในการแต่ง

มีจุดประสงค์ในการแต่งเหมือนคาวธรรมเรื่องอื่น ๆ คือ เพื่อเชิดชู
พระพุทธศาสนาเพราะธรรมคาวแสดงเนื้อเรื่องเกี่ยวกับพระโพธิสัตว์ สดุดีการบำเพ็ญ
บารมี ยกย่องคุณธรรม และประกาศปัญญาอาภินิหารีย์ และเพื่อใช้เทศน์ในวันสำคัญทาง
พุทธศาสนา เช่น วันวิสาขบูชา มาฆบูชา อาสาฬหบูชา และวันพระ ในเทศกาลเข้า
พรรษา แม้จนปัจจุบันนี้ ท่านองเทศน์มีลักษณะแบบเมืองเหนือโดยเฉพาะผู้จารก็ได้
ออกตัวไว้ตอนท้ายแสดงจุดมุ่งหมายในการแต่งว่าพระภิกษุรูปใดที่จะนำไปเทศนาให้
พิจารณาเอาอย่าคำเหนืคนเลย

ลักษณะคำประพันธ์

พุทธเสนกะนี้เป็นคาวธรรม ซึ่งเป็นคำประพันธ์ชนิดหนึ่งของภาคเหนือ ที่มี
ลีลาการดำเนินเรื่องคล้ายชาดก คือ มีการตั้งบาทพระคาถาบาลีแล้วขยายความ
เป็นการบรรยาย พรรณนา หรือเทศนาโวหารก็แล้วแต่กรณี บางตอนแต่งด้วยคำประพันธ์
ประเภทร้อยแก้ว บางตอนเป็นร้อยแก้ว

¹ พุทธเสนกะ, ผูกที่ 5 ฉบับปริวรรต, หน้า 390 - 391.

รูปแบบการแต่ง

คล้ายชาดก คือ ตอนต้นจะมีส่วนที่เป็นปรารภความเบื้องต้นเล่าถึงสาเหตุแห่งการ เล่านิทานที่ชาดกเรียกว่า ปัจจุบันวัตถุ ว่า พระพุทธเจ้าประทับอยู่ที่เชตวัน ทรงไต่ถีนภิกษุปรารภถึง เรื่อง ปิยโมหะ ผู้เป็นลูกของกมุทมิไปไต่ภรรยาเป็นปีศาจ และได้กินญาติพี่น้องและชาวเมืองไปเป็นอันมาก ชาวบ้านจึงใส่ยาพิษในหน้ากิน นางปีศาจกินเข้าไปก็ตาย ปิยโมหะมาร เห็นภรรยาตนตายก็เศร้าโศกจนตายตามนางไป ภิกษุทั้งหลายก็พูดกันถึงปิยโมหะมารที่ตายตามภรรยาไป พระพุทธเจ้าได้ยื่นค้ววิหะยโสศ จึงตรัสถามและเล่าว่ามี ชแต่ปิยโมหะมาร เท่านั้นที่ต้องตายเพราะอำนาจแห่งมาตุคาม ภิกษุทั้งหลายจึงอาราธนาให้เล่าเรื่อง แล้วจึงเข้าสู่ถือนิทานที่พระพุทธเจ้าตรัสเล่า โดยมีการยกภาษาบาลีมาเป็นตอน ๆ แล้วอธิบายความเป็นร้อยแก้ว บางที่เป็น ร่ายยาว

ตอนจบมีสโมทาน กล่าวถึงตัวละครต่าง ๆ ว่า กลับชาติมาเกิดเป็นใคร ในสมัยพุทธกาล

เนื้อเรื่อง

เริ่มต้นทุกผู้จะมีบทไหว้พระรัตนตรัยเป็นภาษาบาลี แล้วเริ่มเรื่องตั้งแต่ ปัจจุบันวัตถุ ซึ่งเป็นเรื่องของปิยโมหะมาร แล้วเริ่มเรื่องที่ว่าพระพุทธเจ้าตรัสเล่าว่า ตั้งแต่กำเนิดนางสิบสอง จนถึงนางสิบสองถูกนางยักษ์ตามมาแก้แค้นทำอุบายให้ควักตา จนนางสิบสองได้รับทุกขเวทนาสาหัสต้องกินลูกของตัวเอง ยกเว้นแต่น้องคนสุดท้ายท้องที่ แอมซ่อนเลี้ยงลูกของตนไว้

ผู้ที่ 2 เริ่มเรื่องกุมารออกไปผจญภัยตามเมืองต่าง ๆ แสวงถึงอิทธิปาฏิหาริย์ ของกุมารมากมาย จนถึงท้ายผู้ที่ 4 เข้าใจว่าเป็นการแต่งเพิ่มเติมเพื่อความสนุกสนาน จากนั้นกุมารก็กลับมาหามารดาและป้ายังมหานคร ได้เที่ยวพนันเลี้ยงมารดาและป้า จนในที่สุดได้รู้จักกับพระราชผู้เป็นพระบิดา จนถึงกุมารกลับจากเมืองยักษ์และเอาน้ำตามาใส่ให้มารดาและป้า ได้ค้อสูและฆ่านางยักษ์ตาย พระราชาอภิเษกนางสิบสอง เป็นมเหสีคังเคิม พุทธเสนาะกุมารทูลลาพระบิดาไปรับนางกังขาริมา แต่พบว่านางได้ตายเสียแล้ว ก็บังเกิดความทุกข์โศกจนตายตามนางไป ตอนจบมีสโมทาน

นอกจากที่กล่าวมาแล้ว ยังมีการนำวรรณกรรมเรื่อง พระรถ-เมรีมาเผยแพร่
อีกหลายทาง เช่น ในสมัยหนึ่ง พวกวินพกว่าไปขับร้องเป็นอาชีพ เรียกว่า "เพลงขอทาน"
กับพวกหัตถ์ละครลิงนำไปฝึกหัดลิงให้เล่น เช่นที่ตั้งชื่อว่า "ปริศนาธรรม" เป็นต้น¹ ผู้วิจัย
เคยได้รับความแปลกจาก สน สิมাত্রัง อาจารย์สอนจิตรกรรม มหาวิทยาลัยศิลปากรว่า
เคยเห็นอิทธิพลของวรรณกรรม เรื่อง พระรถ-เมรี ในงานจิตรกรรม คือ ภาพบนตู้
ลายรดน้ำ เป็นภาพ เรื่อง พระรถ-เมรี

จะเห็นว่าเรื่องพระรถ-เมรี เป็นวรรณกรรมที่ปรากฏอยู่ทั้งในรูปแบบของ
วรรณกรรมลายลักษณ์ และมุขปาฐะเป็นจำนวนมากและมีปรากฏอยู่ในทุกภาคทั้งที่ได้
กล่าวไว้ข้างต้น แสดงว่าเรื่อง พระรถ-เมรี เป็นวรรณกรรมที่แพร่หลายเป็นที่รู้จักกันดี
มากเรื่องหนึ่งในประเทศไทย

เนื้อเรื่อง พระรถ-เมรี อาจจะแบ่งออกเป็นอนุภาคย่อยได้ดังนี้

1. กำเนิดนางสิบสอง

- 1.1 พ่อแม่ไม่มีลูก ไปขอลูกจากสิ่งศักดิ์สิทธิ์
- 1.2 พ่อแม่มีลูกถึง 12 คน
- 1.3 พ่อแม่มีฐานะยากจนลง จึงเอาลูกไปปล่อยป่า

2. ความสัมพันธ์ระหว่างนางสิบสองกับนางยักษ์

- 2.1 นางสิบสองพบนางยักษ์
- 2.2 นางสิบสองอยู่กับนางยักษ์
- 2.3 นางสิบสองหนีนางยักษ์
- 2.4 นางยักษ์ตามนางสิบสอง

๑บทละคอน เรื่อง พระรถเสน กรมศิลปากรสร้างบท (พระนคร :
กรมศิลปากร), 2500 หน้า ง.

3. นางสิบสองได้เป็นมเหสีของพระราชา
 - 3.1 นางสิบสองทบทพระราชา
 - 3.2 นางสิบสองได้รับแต่งตั้งเป็นมเหสี
4. นางสิบสองประสบเคราะห์กรรมเพราะนางยักษ์
 - 4.1 นางยักษ์ตามนางสิบสองมา โดยแปลงกายเป็นหญิงสาวสวย
 - 4.2 นางยักษ์ได้เป็นมเหสีของพระราชา
 - 4.3 นางยักษ์ทำอุบายควักดวงตานางสิบสอง แล้วให้เอาไปฝัง
 - 4.4 นางสิบสองออกอยากจนต้องกินลูกของตัวเอง
5. พระรตแสดงความสามารถให้ปรากฏ
 - 5.1 พระรตแสดงความสามารถในการพนันเพื่อเลี้ยงแม่และป้า
 - 5.2 พระรตแสดงความสามารถให้ปรากฏต่อพระบิดา
6. นางยักษ์ทำอุบายกำจัดพระรต
 - 6.1 นางยักษ์ทำอุบายเป็นป่วย ไข้พระรตไปเอาของที่ต้องการต่างเมือง
 - 6.2 นางยักษ์ใช้พระรตถือสาส์นลับไปยังเมืองลูกสาวของตน
 - 6.3 ระหว่างทางมีผู้ช่วยแปลงสาส์นร้ายให้กลายเป็นดี
 - 6.4 พระรตได้รับการต้อนรับและอภิเษกกับลูกสาวยักษ์
7. พระรตหลอกถามความลับจากนางเมรี แล้วหนีไป
 - 7.1 พระรตทำอุบายชวนนางเมรีไปชมอุทยาน
 - 7.2 พระรตมอมเหล่านางเมรี
 - 7.3 พระรตหลอกถามความลับต่าง ๆ
 - 7.4 พระรตขโมยของสำคัญต่าง ๆ แล้วหนีไป
 - 7.5 นางเมรีติดตามพระรตไป
 - 7.6 พระรตไม่ยอมกลับและไปรยยาเป็นอุปสรรคการติดตาม
 - 7.7 นางเมรีตาย

8. นางยักษ์ตาย

- 8.1 พระรถกลับถึงเมือง
- 8.2 พระรถไปหานางสิขสง
- 8.3 พระรถเข้าเฝ้าพระบิดาและนางยักษ์
- 8.4 นางยักษ์โกรธที่เห็นพระรถกลับมาได้
- 8.5 นางยักษ์ต่อสู้กับพระรถ
- 8.6 นางยักษ์ตาย
- 8.7 นางสิขสงกลับคืนดีกับพระราชา

ผู้วิจัยจะศึกษาเปรียบเทียบความล้ากับอนุภาคใหญ่และอนุภาคย่อย รวมทั้งรายละเอียดในแต่ละอนุภาคของเรื่องพระรถ-เมรี จำนวนต่าง ๆ อย่างละเอียดในบทที่ 3 และบทที่ 4

ศูนย์วิทยพัชกร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย